

**GDJE JE OSTALO ŽIDOVSKO
BOGATSTVO?**

**Opljačkano, iznuđeno - u službi obnove
zemlje**

Anna Maria Grünfelder

Zagreb 2018

Indro Montanelli: „Hanno perso tutto.
Non chiedono nulla se non di ricostruirsi una vita“

GDJE JE OSTALO ŽIDOVSKO BOGATSTVO?

Opljačkano, iznuđeno - u službi obnove zemlje

Istraživanje u arhivskoj građi Hrvatskog Državnog arhiva u Zagrebu odgovori na pitanje, što se dogodilo s „basnoslovnim židovskim bogatstvom“ hrvatskih Židova. Pratim „nasrtaje“ ustaške vlasti, ali i stanovništva na židovsku imovinu, koja je zbog tog arhetipskog predrasuda postala prvom metom ustaša, ali i prvim korakom k fizičkom uništenju Židova. Budući da je nasilno oduzimanje židovske imovine bilo motivirano „potrebama države“, proučila sam „putove“ imovine koja je, više nego velika poduzeća, zrcale osobni, ljudski profil hrvatskog židovstva - predmeti svakodnevnice, vrijednine čija nabava predstavlja podjednako znak potrebe za materijalnom sigurnošću kao i za estetikom svakodnevnice. Umjetnine, nakit, umjetničke rukotvorine - završili su djelomično u inozemstvu, djelomično u domaćim bankama, kamo se naposljetku slila i imovina opljačkana od građana, za što ih je komunistički režim sankcionirao. Zaključak treba glasiti da je pozamašan dio opljačkane imovine završio u institucijama jugoslavenske države. Pokazat ću se da je jugoslavenska država nastojala povratiti ukradene umjetnine iz inozemstva i sprječavati „odliv“ iz zemlje. Država se pokazala sudionikom pljačke - to bi se moglo reći i za Jugoslaviju, poglavito za kulturne institucije, koje su, naposljetku, postale institucijama postjugoslavenskih Republika. Židovima je država malo pomagala ponovno graditi život.

SUMMARY

WHAT OCCURED TO THE STAGGERING WEALTH OF THE YUGOSLAV JEWS?

Plundered and robbed - to serve to reconstruction and relief

Key words: property, expropriation, restitution, recompensation

From the 90-ties on banks and public financial institutions of non belligerent states during WWII were brought into disrepute by American citizens formerly Jewish emigrants from Nazi-Germany. They reproached banks for withholding money and jewellery from accounts and values from safety deposit boxes opened to save property from expropriation by the Nazis and their satellites.

The former Yugoslavia has neither been mentioned among states which built their welfare on expropriating and expelling Jews - probably for one reason: issues of Nazi-looted values, art and jewellery robbed from Jews by the Ustashi and later confiscated or sequestered by the Yugoslav communists, Jewish property bargained by Croatian fellow-citizens and not restituted to their former owners after the end of the war - these are the issues this research deals with. It is exactly Jewish personal properties - values of private, personal importance which make part of one's personal identity and remembrance, and their fate which turned my gaze on: I described expropriation of Jews during the Ustasha-regime, under the appearance of legitimacy and law, as well as naked plundering both by members of state-authorities as well as by paramilitaries and civil citizens. The treatment of Jewish private and personal property in Postwar-Yugoslavia aimed to nationalize as much as possible for reconstruction, development and relief - particularly property of absent persons and the sequestration of property forcibly removed by occupying authorities. Yugoslavia in fact participated in expropriating the victims of prosecution, the more as their legal heirs were deprived of facilities to regain either symbolic compensation. Museums and galleries, libraries and archives took advantage from „property without proprietaries“. Property was handed over to the relevant authority for managing national resources *“regardless of whether the property was bought, illegally appropriated, received for custody or received in any other manner.“* Citizens who profited from expropriation of their Jewish fellow-citizens, were not ready to give up their new comfortable wealth and to retribute it to their former owners. Restitution and recompensation - a moral imperative - has not yet been adopted by the successor-states. This research summarizes up the

traces of Jewish properties today. To rebuilt their lives, state authorities were not aware enough that they dued support to those who had lost all they had.

Spavajući računi i depoi u stranim bankama („Dormant accaounts“) **ne spavaju**¹

O stupnju istraženosti - mogućnosti i nemogućnosti odgovora

Od 1990. godine banke u europskim zemljama, koje su se za vrijeme Drugoga svjetskog rata držale neutralnima, morale su se suočavati sa medijskim optužbama profitabilne kolaboracije s nacistima i nacističkim satelitima, te sa sramotnim sudjelovanjem u pljačkanju i utaji židovske imovine. Amerikanci židovskog porijekla, bivši emigranti iz nacističkog Njemačkog Reicha i od Nijemaca okupirane Europe, od Švicarske su zatražile informacije o računima i dragocjenostima što su oni sami ili njihova rodbina deponirali u neutralnoj Švicarskoj, a za su koje švicarski bankari na njihove upite i molbe za isplatu poslije kraja Drugog svjetskog rata uporno tvrdili da ih ili nema ili da su prava zastarjela ili da trebaju dokazivati njihovo porijeklo. Kroz međunarodne medije širile su se informacije kako je Švicarski Bankarski savez utajio deponiranu imovinu vlasnika koji su stradali u Holokaustu: Njihovi nasljednici javljali bi se kasnije bankama u Švicarskoj, da bi uglavnom bili odbušeni kao dosadni i besramni špekulanti, profiteri ili prosjaci. „Spavajući račun“ postali su ne samo Švicarskoj „kosturima u ormarima“, koji su ispopadali kada su mlađe generacije povijesničara (npr. Švicarska komisija stručnjaka „Drugi svjetski rat“) zagreble pod površinu službene interpretacije i uglavnom potvrdili optužbe oštećenih. Godine 1997. tadašnji Državni podtajnik SAD Stuart Eizenstat razgovarao je u više europskih država u vezi sa zbirnim tužbama američkih odvjetnika u ime mandanta koji su ultimativno zatražili odgovor na pitanje što su banke neutralnih zemalja učinile s novcima i dragocjenostima žrtava Holokausta.

Jugoslavija i njezine pravne nasljednice imaju također „spavajuće račune“ - u prenesenom smislu: dospjele su u središte zanimanja međunarodne javnosti, jer ni Slovenija ni Hrvatska - dvije postjugoslavenske Republike koje su donijele zakone o povratu imovine ili naknadu za oduzetu imovinu - oduzetu u vrijeme komunističkog režima: nije uključila u pravo Ni jedna od njih nije bila spremna obeštećivati Židove za oduzetu imovinu 1941-1945.godine: Zakoni o povratu odnosno odšteti za imovinu, što su ih donijele Republike Slovenije i Republike Hrvatske, ne samo što ograničavaju povrat ili odštetu na imovinu koju je oduzela jugoslavenska država od 1945.godine na dalje; nego su maksimalno suzili krug onih koji mogu podnijeti

¹ V. Solveg SASSON; Solveg SASSON; Čovjek u svijetlom odijelu. U: J. DOMAŠ; Ako Tebe zaboravim, str.71- 92., ovdje 87.

zahtjeve.. Pod imovinom u smislu slovenskog i hrvatskog „Zakona o povratu“ zakonodavcu su podrazumijevali imovinu nacionaliziranu i konfisciranu, te od 1990.godine podvrgnutu privatizacijom

Pokretnine oduzete židovskim vlasnicima 1941-1942.godine (tj. do početka njihove deportacije iz Nezavisne Države Hrvatske, u cilju provedbe „definitivnog rješavanja židovskog pitanja i na području te satelitske države (u smislu Odluke u Wannseeu od 20.siječnja 1942.godine) nisu obuhvaćene zakonima o povratu; do sada čak nisu nailazile na posebno zanimanje povjesničara u Hrvatskoj (u diskusijama sam čula da se podrazumijeva kako je sa stanovima, kućama, poslovnim prostorijama i drugim nekretninama „logično“ oduzeto cjelokupni inventar i pokućstvo.

Međutim, pod pokretninama oduzetim Židovima u vrijeme NDH, treba podrazumijevati i obiteljsko blago, predmeti koji predstavljaju uspomene, baštinu i tradicije, pa sačinjavaju osobni i obiteljski identitet, najprivatnije i najintimnije vrijednine jedne kuće i obitelji - a židovski su domovi, ne samo oni najimućnijih obitelji, poduzetničkih i intelektualnih „dinastija“ nego i obitelji u manjim gradićima diljem NDH, posjedovali blago koje je svjedočile o visokom standardu kulture svakodnevnice: vrijedni nakit, umjetnički predmeti za kućanstvo i svakodnevnu uporabu, slike, umjetnine, antikviteti. Prvi pokušaj ući u trag toj imovini poduzeo je hrvatski povjesničar Jere Jareb: Odgovore na pitanje koliko je iz NDH transferirano na strane račune; pronašao je u hrvatskim i Beogradskim arhivima. Jere Jareb je uspio sastaviti popise novaca i dragocjenosti što ih je ustaški režim od svibnja 1944., pripremajući svoj bijeg iz Hrvatske, prebacio preko granice NDH: Ustanovio je koliko je efektivno uloženo u raznim bankama, a koliko je iz Hrvatske prokrijumčareno preko granice, pa zatim nestalo ili u džepovima kurira ili u onima partizana, koji su poslije 15. svibnja 1945. godine opljačkali pripadnike raznih antikomunističkih formacija, što su ih Britanci u Koruškoj izručili Jugoslavenskoj Armiji. Jere Jareb ustanovio je da je Švicarska između 1945-1950. po diktatu Saveznika Jugoslaviji predala uloge u švicarskim bankama (jer su Saveznici za protivljenje Švicarskoj zaprijetili embargom dostave živežnih namirnica).

Jere Jareb se zadržao na pokretninama koje su ostale - neke i nestale - izvan Jugoslavije. Pokretnine koje su se našle u zemlji, kad je „narodna vlast“ počela likvidirati ustanove ustaškog

režima - što se dogodilo s njima poslije „Oslobođenja 1945.godine“? - Ova potpuno neobrađena tematika predmet je mogeg istraživanja.

I Jugoslavija ima svoje „spavajuće račune“ - odnosno „imala bi“, da nije 1945-1948/1949. rigorozno provodila likvidaciju nasljedstva ustaškog režima konfiskacijama i nacionalizacijom - nacionalizacijom popraćenom raznim pravnim trikovima kako izigravati ovlaštenike. Zanimljivo je tko je sudjelovao u toj utrci za i imovinom nestalih i stradalih bivših vlasnika: Organi vlasti, dakako, banke, građani i građanke bez grižnje savjesti, ali i kulturne institucije i njezini rukovodioci - ličnosti koje su netremice čekale svoje prilike kad je Židovima, Srbima i Romima 1941/1942. oduzeta imovina, iako su te ličnosti znale da je to bio predigra deportaciji i logore i smrt. Godine 1945. otimali bi se oko ostavštine žrtava i osporavali preživjelima da ponesu sa sobom u emigraciju ono što im je od „basnoslovnog židovskog bogatstva“ (s ovom „arhetipskom“ predrasudom djelovali su izvršitelji nacionalizacije i konfiskacije, a isto tako i komisije koje su morale procijeniti što Židovski emigranti smiju ponijeti na put, a što ima ostati u zemlji):

Meni su dokumenti govorili u prilog tomu da je Jugoslavija lijepo zarađivala na leđima žrtava Holokausta. Jugoslavenske su vlasti osmislile taktike kako odbrusiti ljude koji su samo tražili svoju (navodnu) imovinu, birokratskim smicalicama odugovlačili rješavanjem njihovih molbi Izvan Jugoslavije je Svjetski židovski kongres presjekao beskrajno taktiziranje banaka. Jugoslavija je riješili pitanje povrata pokretnina u sklopu svoje programa „ukidanja privatnog vlasništva“ i nacionaliziranja proizvodnih sredstava: Dokumenti nameću zaključak da su „Obiteljsko zlato i srebro“ najvećim djelom doslovce pretvorena u proizvodna sredstva, dok je prijašnjim vlasnicima ili njihovim nasljednicima vraćeno tek simbolički djelić prijašnje imovine: Nasljednici su ipak obeštećivani, dakle: privatno vlasništvo vrijedi i u komunističkoj Jugoslaviji? Pokazat ću da se nasljednici iza stradalih, umrlih ili nestalih prijašnjih vlasnika mogli javljati za povrat pokretne imovine u vrijeme, kad je Jugoslavija tek prilagođavala pravni poredak, preuzet 1945.godine iz Kraljevine Jugoslavije, s novim Ustavom donesenim 31.siječnja 1946.godine². Privatno vlasništvo je i u novom Ustavu važno i dalje, premda s ograničenjima, a pravom na sužavanje privatnog vlasništva vlasti su se velikodušno služile.

² Prvi jugoslavenski Ustav (Ustav FNRJ od 31.1.1946.godine): http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html.

Svim nasljednicama bivše Jugoslavije nedostaju još uvijek sinteze tijeka, metoda i rezultata nacionalizacije imovine i njezin utjecaj na jugoslavensku privredu.³ Tekstovi rasuti po raznim publikacijama svjedoče o doprinosu što su ih židovski poduzetnici dali sveukupnoj jugoslavenskoj privredi, a „udarili pečat“ svojeg mecenstva arhitekturi gradova⁴ vape za sažetu obradu.

Kako su prošli Židovi koji su uspjeli preživjeti ustaški progon - obrada toga pitanja zbog opsega nacionalizirane imovine zahtijeva posebno istraživanje: Skoro pa nema grane industrije, u kojima Židovi nisu imali značajan udio kao osnivači, ulagači, dioničari, zastupnici, većinski ili manjinski vlasnici. Samo letimični pregled današnjih industrijskih pogona u Zagrebu, koji su do 1941.godine bili u (većinskom) vlasništvu židovskih poduzetničkih dinastija⁵ Ivo Goldstein je u knjizi „Holokaust u Zagrebu“.⁶ Pitanje otvorio, no nije je mogao razraditi, jer su mu tada relevantni arhivski fondovi još bili nedostupni - No ipak- memoarska literatura pomaže po ovom pitanju. Potomci nekih značajnih industrijalaca - Paul Schreiner, nesuđeni nasljednik tvornice keramičkih pločica „Armin Schreiner“, „Zorka“ u Bedekovčini kod Zagreba⁷; Zeev Milo (prije Vladimir Mueller ili Miller⁸ Ljubomir Majer (Marić) svjedoče za traumatično doživljavanje definitivnog obesvlašćivanja u ime komunističkih ideala.⁹ Webstranice današnjih

³ Tomislav Anić je izradio pregled zakonskih normi nacionalizacije, konfiskacije, sekvestracije i drugih oblika ekspropriacije imovine: Tomislav ANIĆ; Normativni okvir podržavljenja imovine: <https://hrcak.srce.hr/16176> Časopis za suvremenu povijest, Vol.39 No.1 Lipanj 2007. 46, 47.

⁴ Za naftnu industriju i srodnim industrijskim granama, u kojoj je bila aktivna obitelj Mayer (Majer)-Marić: Josip ŽGALIĆ; [Izvori za povijest naftnog gospodarstva u zapadnoj Hrvatskoj. Vjesnik Istarskog arhiva, br.4/5, Rijeka1994/1995. Izd. 1998\]\), str. 107-112.](#)- za obitelj Alexander, u rodbinskim i iposlovnim vezama s Mayer-Marićima: Ivan MIRNIK, [Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisano vremena:https://hrcak.srce.hr/50234](https://hrcak.srce.hr/50234) Zagreb 1996 i Suzana GLAVAŠ; O ulozi Židova u gospodarskoj povijesti Hrvatske. Novi Omanut, Zagreb, br. 126, veljača 2015, str.1-3, snjeska-knezevic.com/pdf/Zidovi-i-zagreb-izlozba.pdf i HA-KOL rujan-listopad 2011; Zagreb, 2011; KNEŽEVIĆ Snješka - Aleksandar LASLO; .Židovski Zagreb. Kulturno-povijesni vodič (Židovska općina Zagreb 2011/5771) 60. Jasminka DOMAŠ; Glasovi, sjećanja život....Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji. Zagreb 2015.

⁵ Za petrokemijska poduzeća, za naftnu industriju i popratne industrijske grane vidi Josip ŽGALIĆ, „Izvori za povijest naftnog gospodarstva u zapadnoj Hrvatskoj. U: Vjesnik Istarskog arhiva, br. 4/5, Rijeka 1994/1995. Iz. 1998, 107-112.- Jasminka DOMAŠ, Glasovi, sjećanja, život. Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji. Zagreb 2015, objavila je sjećanje i obiteljsku povijest značajnih industrijalaca među hrvatskim Židovima: obitelji Aleksandar, Mayer-Marić, Ehrlich.

⁶ Ivo i Slavko GOLDSTEIN; Holokaust u Zagrebu. 105-116; 162-214.

⁷ Paul SCHREINER; Spašeni iz Zagreba. Sjećanja troje preživjelih srodnika na hrvatski Holokaust. Zagreb 2014.

⁸ Zeev MILO; Im Satellitenstaat Kroatien. Eine Odyssee des Ueberlebens 1941-1945. Mit ausführlicher Beschreibung der historischen Ereignisse. ²Klagenfurt 2002.42, 209,

⁹ Jasminka DOMAŠ. Glasovi, sjećanja, život. Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji. Zagreb 2015: Obitelji Meyer-Marić, Alexander (Aleksandar), Schreiner.

pravnih nasljednica nekih važnih industrijskih i infrastrukturnih postrojenja u Hrvatskoj veoma rijetko spominju imena njihovih židovskih (su)osnivačelja¹⁰. Zato se suradnici na projektu „Židovskog biografskog leksikona“¹¹ posvete oživljavanju sjećanja na poduzetnike, ulagače i vlasnike prethodnica značajnih jugoslavenskih industrijskih pogona.

Svoje istraživanje u Hrvatskom Državnom arhivu u Zagrebu fokusirala sam na pokretnine - i to na privatnu obiteljsku baštinu: radi se o obiteljima koje su se isticale otmjenim stilom svakodnevnog privatnog života u urbanim vilama i stambenim zgradama gradova kontinentalne Hrvatske, koje spadaju i danas u antologijska ostvarenja jugoslavenske arhitekture međuratnih godina - posebice zato, što su kao društveno i kulturno zauzeti projektanti, arhitekti i urbanisti diskutirali i projektirali suvremeno kvalitetno stanovanje, kulturu svakodnevnice.¹² Predmeti za svakodnevnu uporabu, umjetnine, antikviteti i stilski namještaj - na to su se fokusirali i pljačkaši „basnoslovnog židovskog bogatstva“, koji su 1941. godine nastojali pedantno ispunjavati očekivanja njemačkih okupacijskih vlasti glede „rješavanja židovskog pitanja“, kako ne bi Nijemcima dali povod taj zadatak uzeti u svoje ruke i odvesti hrvatske Židove u Njemački Reich, a s njima i njihovo bogatstvo.¹³ Utvrdila sam da su se vlasti i njezini izvršni organi - u likovima primitivnih i brutalnih redarstvenika-batinaša i koruptivnih zapovjednika, okomljivali upravo na taj intimni dio židovskog imetka, na materijalnu kulturu jedne skupine koja je upravo zbog toga potpirivala potrebu istrijebiti je do kraja. Bilo je tu posrijedi pohlepa, ali i šansa za „skorojeviće“, potreba drugima uništiti što pljačkaši sami nisu mogli stvoriti. Iza toga stoji ipak destruktivan poriv uništiti svjedoke i sjećanja (Ernst Troller je upozorio na taj fenomen, na primjeru spaljivanja knjiga dne.25.5.1933. u Berlinu: Bert Brecht opominjao je „Onaj koji spaljuje knjige, spaljivat će i ljude“).¹⁴ Nasilno oduzimanje njega do kraja obespravljuje

¹⁰ Gradska plinara Zagreb: www.plinara-zagreb.hr; Zagrebačka pivovara: www.zagrebackapivovara.hr; Farmaceutska tvornica „Pliva“, Zagreb: www.pliva.hr.

¹¹ Projekt se radi u Hrvatskom Leksikonskom zavodu „Miroslav Krleža“ u Zagrebu, pod vodstvom Ive Goldsteina. Biografski podaci još nisu javno dostupni.

¹² Darko KAHLE, Potpisani projekt i realizacije Vladimira Šterka u Zagrebu od 1923. do 1941. U: *Prostor, znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*. Vol. 16, br. 2 (36), Zagreb 2008, str. 192-209. www.hrcak.srce.hr/30698. Tomislav PREMERL, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata*. Zagreb 1990., posebice poglavlje „Društvena i kulturna angažiranost: 145-158.

¹³ Ovako je glasilo obrazloženje Župnog redarstva u Koprivnici zašto treba spriječiti Nijemce u samostalnom „uredovanju“ u NDH: HDA, RUR ŽO, kutija 3, br. 1117/41- inv.br. 27592 (urudžbeni zapisnik dopisa Zapovjedništva Ustaškog redarstva za grad i kotar Koprivnica od 30.6.1941.) s pritužbama njemačkih oficira i „tehničkih delegacija“ o isuviše popustljivoj vođenju logora i prevelikim slobodama interniraca u logoru „Danica“ kod Koprivnice).

¹⁴ Sjećanja na Izvanrednu sjednicu Međunarodnog PEN-a u Dubrovniku 1933., kad je njemački pisac Ernst Troller apelira zbog tih događaja: „Speak now or never!“.

židovske građane, pored na prepad izvršenih pljački i oduzimanja stambenog prostora, radionica, poslovnih prostorija-temelja egzistencije predstavlja korak bliže fizičkom uništavanju - za nežidovsko stanovništvo taj proces zacijelo nije bio toliko jasno usmjeren - hrvatski službeni rječnik NDH ne rabi pojam „arizacija“, nego uglavnom „podržavljenje imovine“: Na meti nije bila imovina samo Židova nego i Srba i srpskih institucija.¹⁵ Uobičajeni stručni termin za oduzimanje židovske imovine u vrijeme nacizma „arizacija“ („Arisierung“), dodjelu imovine „Arijevcima“ i brisanje svakoga traga židovskog identiteta, u njemačkoj je stručnoj literaturi dospio pod „udar“ kritike, zato što budi asocijaciju na nekakav „legalan“ postupak i zamagljuje činjenicu da „ariziranje“ nije služilo „višim“, državnim, narodnim interesima, nego koristoljublju „arizirera“ i njihova rasizma.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj židovska imovina također nije trebala služiti „jačanju nacionalnog gospodarstva“, kao što su to zakonske odredbe sugerirale. Nada Kisić Kolanović¹⁶, Zlata Živaković Kerže za Osijek¹⁷ pokazuju kako ni osobe kulturnog života ne samo što nisu zazirale od sudjelovanja u tom procesu - oni su snagom službenog autoriteta inzistirali o tome da ih se pozove na „preuzimanje“ inventara od „osoba predviđenih za preseljenje“.¹⁸ I za židovske zajednice u Varaždinu, Koprivnici, Dubrovniku postoje prikazi procesa obesvlašćivanja Židova - pojedinaca i zajednica.¹⁹ U fondu „Ponova“ ima molbi građana i građanki koji su se natjecali za dodjelu židovskih stanova, trgovina, radionica - a u fondu „Ministarstva financija Narodne Republike Hrvatske nalaze se molbe korisnika „židovskih“ stanova, trgovina i drugih objekata za dozvolu da ih i dalje koriste. Nisu bili voljni odreći se privida stanovitog luksuza i stambene kulture, što su „skorojevići“ ostvarili o „trošku“ i na štetu onih kojima su ta dobra na silu oduzeta.

¹⁵ LACKO VIDULIĆ Lidija, Obilježeno 90 godina Hrvatskoga PEN-a: Za slobodu i za riječ. U „Vijenac“ Matice Hrvatske, br. 620, 7.12.2017.godine.

¹⁶ Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, Podržavljanje imovine Židova, ČSP, god.30, br. 3., 431.-437.

¹⁷ Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE, Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH, ČSP, god. 39., br. 1. Zagreb 2007, 96.-116. : Živaković Kerže je specificirala oduzetu imovinu - nekretnine i sastavila popis oduzetih proizvodnih pogona, radionica, trgovina, te dala pregled postotaka zaplijenjenih tvrtki, poduzeća i radionica po privrednim granama.

¹⁸ Naida MIHAL BRANDL, Jews between Two Totalitarian Systems: Property Legislation. Revue of Croatian History. God. XII, Nr.1, Zagreb 2016. 112-125. i MIHAL BRANDL Naida, Židovska topografija Zagreba kojeg više nema. Historijski zbornik god. LXIX (2016), br. 1, str. 91–103, 91.

¹⁹ Vladimir ŠADEK, Postupanje ustaškog režima s imovinom Židova i Srba u kotarima Koprivnica i Đurđevac (1941. - 1942.). U: PODRAVINA Volumen 14, broj 28, Str. 5 - 16 Koprivnica 2015. 5-16, ovdje 9. <https://hrcak.srce.hr/file/223596>.

Pitanje kako su se nasljednice Osovinske zemlje i njihove satelite, ali i neutralne zemlje Europe, zatim i Savezničke sile ophodile prema umjetninama opljačkanim od Židova i preprodane na međunarodnom tržištu umjetnina, na aukcijama ili „pod rukom“ visokim nacističkim dužnosnicima Njemačkog Reicha (prvenstveno samom Hitleru i Hermanu Goeringu)²⁰, još je uvijek aktualna tema, jer je još u tijeku rasvjetljavanje podrijetla umjetnina koje se nalaze u muzejima, galerijama i aukcijskim tvrtkama. Također se i još provjeravaju bankovni računi i depoi u sefovima, za koje se 60 i više godine više nitko ne javlja, takozvani „spavajući računu“ („dormant accounts“)²¹. Jugoslavija je temeljem „*sporazuma postignutog sa vladom SSR-a i na osnovu akta o kupitulacije Njemačke i ugovora o primirju sa ostalim pobedjenim zemljama...*“ stekla „*pravo na povraćaj celokupne imovine odnete iz naše zemlje od strane okupatorskih vlasti....U tu svrhu treba preduzeti sledeće:*

1. *Pri Zemaljskim komisijama za ratne štete odmah formirati odelenje za restituciju/povraćaj imovine.*²²

²⁰ [Wo Hitlers Raubkunst gesammelt wurde - Kunst - Badische Zeitung - www.badische-zeitung.de/.../wo-hitlers-raubkunst-gesammelt-wurde.4.9.2015](http://www.badische-zeitung.de/.../wo-hitlers-raubkunst-gesammelt-wurde.4.9.2015). Hitler je planirao pretvoriti Linz, glavni grad svoje rodne pokrajine Gornje Austrije, u sveuropski centar kulture i otvoriti ondje muzej umjetnina iz cijele okupirane Europe. Hanns Christian LOEHR; Das Braune Haus der Kunst. Hitler und der Sonderauftrag Linz. Visionen, Verbrechen, Verluste). Akademie-Verlag. o.J. 166. Popis opljačkanih umjetnina, što ga je sastavio Hitlerov provjereni stručnjak, ravnatelj „Gemaeldegalerie“ u Dresdenu, Hans Posse, nema podataka za umjetnine porijeklom iz Jugoslavije.- Herman Goering započeo je kupovati od trgovaca i galerista, ali je, kapitalizirajući svoj položaj Drugog čovjeka u nacističkoj hijerarhiji, zatražio umjetnine za poklone. Godine 1933., kupio je lovačku kuću sa zemljištem u blizini Berlina, koje je izgradio u rezidenijalni kompleks, s posebnim krilom za rastuću zbirku umjetnina. Do 1945. godine, uatoč zračnom ratu nad Njemačkom, njegova se zbirka proširivala i adaptirala za budući planirani „Muzej Herman Goering“. Goering se koncentrirao na dva glavna sižeja: ženske aktove i portreti njemačkih junaka, vojskovođa i državnika. - Godine 1938, Goering je maksimalno iskoristio „Austrijski Anschluss“. Središnjica austrijskog ureda za zaštitu spomenika kulture u Beču („Zentralstelle fuer Denkmalschutz“), zadužena za izdavanje izvoznih dozvola za umjetnine, imala je pune ruke posla sakupljati sve što su židovski vlasnici u bijegu od nacista ostavljali. Bečka aukcionarska kuća „Dorotheum“ postala je najvažnijim centrom za preprodaju židovskih umjetnina u Trećem Reichu. – Slijedeća dobra prilika bila je Poljska, a cilj zbirke poljskih plemenitaša i kraljeva u Krakovu. Najveći plijen donijela je okupacija Nizozemske, zatim Pariz.- o pljačkama umjetnina u Pariškom Louvreu, u Amsterdamskom Rijksmuzeumu, u Krakovu i u Bečkom Muzeju za povijest umjetnosti („Kunsthistorisches Museum“), kao i u Kabinetu grafike „Albertina“ vidi: AALDERS Gerard, Geraubt! Die Enteignung juedischen Besitzes im zeiten Weltkrieg. Koeln 2000.

²¹ Pet slika Gustava Klimta iz Bečke Galerije u Dvorcu Belvedere (portreti „Adele Bloch“ i krajolici), od kojih je jedna, „Adele Bloch 1“, procjenjen na 70 milijuna Eura) morale su biti izručene američkim nasljednicama vlasnika, industrijalaca Altmann (Maria i Ferdinand), kojima su ih nacisti 1938. godine zaplijenili za galeriju u Belvederu. Složeni pravni spor, u kojem je nasljednike zastupa američki odvjetnik Randolph Schoenberg, nećak skladatelja Arnolda Schoenberga, trajao je pet godina i okončan je 2006. godine s odlaskom slika za SAD: Daniela GREGORI; Kunst: Oesterreich gibt Klimt-Werke zurueck. 17.1.2006.- BARTELMANN Mira-Michael KUBITZKA, Der schwierige Umgang mit Raubkunst. <https://www.br.de/nachricht/ns-raubkunst-provenienzforschung-gurlitt-100.html>.- I pljačka umjetnina od strana bivših kolonijalnih sila u njihovim kolonijama spada u tu kategoriju.

²² Pod Pov. 150/45 od 27.9.1945. Izdat je putni nalo „Komisiji za obilazak“ radi utvrđivanja ratne štete po kulturnohistorijskim spomenicima“. HR HDA, Predsjed. Narodne vlade NRH, br. Ov. 150/45 od 27.9.1945. godine.

2. *Najbržim putem pribaviti podatke i dokeze oodnetoj imovii kao i mjesto gdje se sada nalazi ili gdje bi verovatno mogla da se pronadje. U tom cilju obavjestiti stnaovništvo, da svi oštećeni, državni ustanove i privatna lica u roku od 5 dana dostave svim komisijama, odnosno federalna Ministarststva Zemaljskim komisijama za ratnu štetu potrebne podatke o odnetoj imovini.*

Ovako prikupljene podatke treba zemaljska komisija da sredi i najhitnije dostavi Državnoj komisiji za ratnu štetu, odelenje za restituciju.

3. *Rasformirati sve dosada postojeće komisije obrazovana sa ovakvim zadatkom, a od njih prikupljeni materijal staviti na raspolaganje komisiji za ratnu štetu. Ako ste do sada ma kojim putem uspeali da u zemlju povratiti kakvu imovinu, izvestite radi centralne evidencije.*
4. *U buduće sve komisije, koje će ići u inostranstvo biti će sastavljene od strane komisije za ratnu štetu sa učešćem stručnih lica, a u sporazumu sa zainteresovanom federalnom vladom, ili odnosnim saveznim ministarstvom“.*²³

Hrvatska se do sada nije morala sporiti zbog svjetsko čuvenih umjetnina opljačkanih židovskim vlasnicima od ustaša. Nisam pronašla dokaze za to da je u vrijeme NDH Hrvatska odnosno cjelokupna bivša Jugoslavija sudjelovala u prekograničnoj trgovini opljačkanim umjetninama za pobrane nacističke kupce u Njemačkom Reichu. Sve što odaju dokumenti u Hrvatskom Državnom arhivu u Zagrebu (fond Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske): Iz Hrvatske su izlazile u Njemačku umjetnine iz muzeja, No, Amerikancu su Jugoslaviji dne. 2.lipnja 1949.godine izdali osam djela Tintoretta, Carpaccija, Veroneseja i Tiziana. Naknadno su utvrdili da su pogriješili i izdali djela jugoslavenskom prevarantu.

I Italija je bila zadužena za povrat umjetnina (čl.75 Mirovnog ugovora sklopljenog na Pariškoj mirovnoj konferenciji od 15.9.1947): Italija je morala izdati Jugoslaviji i drugim zemljama članicama Ujedinjenih naroda kulturna dobra odvedenih iz Jugoslavije i drugih okupacijskih

²³ HR HDA, Fond 291, Predsjedništvo narodne vlade Hrvatske , kutija 1, br. 70/45 od 7.srpnja 1945. Od 1954.godine Jugoslavija je sa novom Saveznom Republikom Njemačkom pregovarala o tome: Zahtjevi su obuhvatili naknade/obeštećenja za nacionalsocijalističke zločine, povrat novaca iz novčanih uplata za osiguranje za jugoslavenske prisilne i dobrovoljne radnike u Njemačkoj za vrijeme Drugoga svjetskog rata, potraživanja jugoslavenskih poduzeća prema Njemačkoj iz ratnog razdoblja. Tek kad je u travnju 1973.godine Savezni kancelar Willy Brandt službeno posjetio Jugoslaviju, pristao je na plaćanje obeštećenje/naknade za jugoslavenske žrtve nacionalsocijalizma („Brioni-Formel“) i u ime toga odobriti Jugoslaviji određene povlastitce i znatnu pomoć kapitalom. Ditmar Dahlmann, Deutsch-jugoslawische Wirtschaftsbeziehungen in den 1950erund 1960er Jahren.Michael-Zikic-Stiftung Bonn 2002, S.-7, 24.

predjela Europe prije 3.9.1943. (obrnuto je i Italija stekla pravo na povrat umjetnina odvedenih između 1.9.1939. i 8.5.1945. godine u Njemačku, sukladno čl. 77 Mirovnog ugovora, a ne iz privatnih zbirki, kao darovi Hitleru i drugim visokim nacistima, a na zahtjev Njemačkog poslanstva u Zagrebu. Nadalje, „Kulturbund“ iz Osijeka je sklonio od partizana svoju zbirku, koja se sastojala od djela lokalno poznatih umjetnika i arheoloških predmeta iz prehistorijskih nalazišta u Istočnoj Slavoniji i na Srijemu. Prema dokumentima iz citiranog fonda, i talijanske su vlasti u Istri, Primorju i Dalmaciji odvele u Kraljevinu djela iz lokalnih muzeja - djela koje su trebale dokazivati pripadnost istočne obale Jadranskog mora Italiji i Rimskoj kulturi (talijanske su vlasti počele skupljati umjetnine u Zadru još od 1920. godine). Privatnu židovsku imovinu nisu pljačkale - barem ne u onim dimenzijama kakve su poprimale akcije ustaša u NDH. To ću pokazati na osnovu fonda „Ministarstvo prosvjete NRH“, jer je to ministarstvo još od 1944.godine (kao Odjel za kulturu ZAVNOH-a) dala istraživati nestanak umjetnina na teritorijima pod kontrolom partizana.²⁴

Oduzete imovine vraćene su u Jugoslaviji u okvirima restitucijskih procesa sukladno mirovnim ugovorima Saveznika s bivšim zemljama članicama Osovine. Vraćeno je čak i više, nego što je stvarno pripadalo Jugoslaviji - a to je „zasluga“ ekscentrične i kontroverzne ličnosti, koja se 1949.godine pojavila pred savezničkom komisijom na „Collecting point Munich“²⁵, sa zahtjevom za povrat Jugoslaviji 166 slika, rukotvorina, arheoloških predmeta i dr.“ Tobažnji jugoslavenski oficir Mate Topić, kakav se predstavio, nije bio oficir, nego sitni trgovac antikvitetima u Berlinu, nije se zvao Mate Topic, nego Ante Topić, nadimenom „Mimara“ prema svom rodnom selu i biva raskrinkavan od stručnjaka Münchenskog sabirnog skladišta opljačkanih umjetnina, kao „Ante Topić Mimara, the Master Swindler“²⁶. U poslijeratnom

²⁴ HR HDA Ministarstvo prosvjete (MP) NRH, fond 0.13.5.

²⁵ Američka okupacijska vlast poduzimala je potrage za opljačkanim umjetninama iz zapadnoeuropskih muzeja na teritoriju Njemačkoga Reicha, te je otkrila podzemne hodnike u bivšem rudniku soli Altaussee u Središnjima Alpama. U tim hodnicima američki istraživači pronašli su zapakirane slike i druge umjetnine: iz natpisa na nekim omotima stručnjaci su mogli saznati da se radi o djelima iz zbirki Hermana Goeringa, što ih je on kupio između 1933. i 1942.godine od trgovaca umjetninama, koji su specijalno za njega i za Hitlera diljem europskih muzeja „otkupljivali“ umjetnine. O tome u. [Kunsthändlernetzwerke im Dritten Reich und in der Nachkriegszeit](#) Joachim PETROPOULOS, Kunsthändlernetzwerke im Dritten Reich und in der Nachkriegszeit: www.collectiongruenbaum.com/.../Art-Dealer-Networks-Article-i-Fall-Gurlitt: <https://www.zeit.de> › Kultur, m - ZEIT ONLINE: 8.11.2013, također: [NS- Raubkunst Alles „Gurlitt“, oder was?](#), [KUNSTHÄNDLERNETZWERKE im Dritten Reich und in der Nachkriegszeit](#): www.collectiongruenbaum.com/.../Art-Dealer-Networks-Article.

²⁶ Konstantin AKINSHA; Ante Topic Mimara, "The Master Swindler of Yugoslavia". U: [ARTnews September 2001](#) : Konstantin AKINSHA, Topić Mimara The Master Swindler off Yugoslavia".

razdoblju uspio je, neobjašnjivim i sumnjivim metodama, skupljati predmete i pokloniti njih više od 3000, godine 1987. Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, koja mu je za to stavio na raspolaganje reprezentativnu zgradu u središtu Zagreba kao „Muzej Ante Topić Mimara“. Zbirka je predmet istraživanja i provjere umjetničke vrijednosti - na početku su se provjere fokusirale na pitanje „umjetnina“ ili „krivotvorina“, međunarodno poznati slučajevi dokazane trgovine umjetninama opljačkanim Židovima, takozvani „Raubkunst“. U okvirima projekta „*ARTnews investigation*“, Washington (D.C.) stručnjaci iz bivše Jugoslavije i drugih europskih zemalja utvrdile su da više od deset dijela što su ih američki službenici Antu Topiću Mimari predali u Münchenu, potječu iz privatnih židovskih žrtava uglavnom austrijskih Židova (stanje: 2001. godine). I muzej u Hrvatskoj, kojima je Ante Topić Mimara donirao djela i z svoje zbirke, moraju biti podvrgnuti provjerama, koje se odnose ne samo na autentičnost, nego i na provenijenciju i moguću vezu sa „Raubkunst“.²⁷

Jareb se zadržao na imovinu prebačenu u inozemstvo i (djelomice) vraćenu nakon završetka rata. Zato sam se ja usredotočila na onu pokretnu imovinu koju je komunistička vlast otkrivala kao depo u bankama u Hrvatskoj. Proučivši građu Ministarstva financija Narodne Republike Hrvatske, koje je preuzimalo banke aktivne za vrijeme NDH, zaključila sam da je komunistička vlast pored otvorenih financijskih izvora preuzela još značajne količine vrijednina koje su ostale bez predratnih vlasnika i bez zakonskih nasljednika, kao „Ošasna imovina“. Ovu je imovinu svojatala država, kad je, regulirajući pitanje pripadnosti „ošasne imovine“, pazila da što sigurnije isključi kasnije i zakašnjele zahtjeve za povratom odnosno izručenjem nasljednicima ili ovlaštenicima. Rezultat rada na fondovima „narodne vlasti“. Poslijeratna se Jugoslavija stavila uz bok onih koji su 1941. podržavljali i „podržavali“ (u vlastite džepove) židovsku imovinu. Bogatstvo oduzeto Židovima i Srbima od ustaške vlasti, najvećim je djelom ipak ostalo u Jugoslaviji i punilo državni proračun - i ne samo proračun, nego opskrblila kulturne ustanove umjetninama i umjetničkim rukotvoreninama iz privatnog vlasništva.

²⁷ DULIBIĆ Ljerka, Iva PASINI TRŽEC, O atribuciji, provenijenciji i recepciji slike *Rođenje Isusovoi Poklonstvo pastira* iz nizozemske zbirke u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu: Rad. Inst. povij. umjet. 37/2013. (73–80) I. Zagreb 2013. <https://hrcak.srce.hr/138240>, Radovi instituta za povijest umjetnosti, Vol. 37, br. 37, Zagreb 2013 - Zvonko KUSIĆ, Ante Topić Mimara. U: Ljerka DULIBIĆ (ur.), Odabrana djela iz Donacije Ante Topić Mimara Strossmayerovoj Galeriji Starih majstora HAZU. Izložba u povodu 120. obljetnice donatorova rođenja, 7.4-20.5.2018. Zagreb 2018 (Katalog izložbe), 6-8.

I.1. “Podavanje Židova za potrebe Države“ - „Kontribucija“ zlata, srebra i novca

U tek uspostavljenoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj obespravljivane i obesvlašćivanje židovskih sugrađana, isto tako i Srba, uslijedilo je, jednim udarcem za drugim, u kratkim razmacima, a počelo je, - na inicijativu i uz suradnju redarstva i njegove središnjice, prije no što je vlast stigla ozakoniti svoj cilj stvoriti čistu hrvatsku državu: Dne. 13. svibnja 1941. godine Šef Ustaškog redarstva Britvić pozvao je u svoj ured nekolicinu židovskih talaca zatvorenih u zatvoru Redarstva - Julija Koeniga²⁸, Teodora Gruenfelda²⁹, Lava i Marijana Tobolskog³⁰, Armina Schreiner³¹, Marka (Makso?) Schlesingera³² - zastupnike odvjetnika zatočenih u logoru Kerestinec, Kazimira Donera³³ i Nikole Engela³⁴: da bi im priopćio kako ih namjerava pustiti na slobodu „uz uvjet da organiziraju sakupljanje 1000 kg zlata odnosno protuvrijednost zlata

²⁸ Julio Koenig (r.u Češkoj 1877-umro vjerojatno u Kanadi 1945g., gospodarstvenik i sportski aktivist. Vlasnik i direktor tvornice „Kandit“, tvornice čokolade „Union“u paromlina „Rosa“, u Vrpolju, sutemeljitelj športskog kluba „Makabi“(sve u Zagrebu(, član lože „B'nai B'rit“. Supruga mu Roza (r.,1885.) rodod je bila iz Đakova. Ona je 1926.godine bila izabrana za prvu predsjednicu Međunarodne cionističke uduge žena (WIZO), te se brinula za skrb za židovske emigrante iz Reicha i za pripadnike Omladinske Alije 1940.godine. Pobjegla je sa suprugom iz Zagreba, čim su Židovi saznali za obavijest nošenje Židovskog znaka: Židovski biografski leksikon pod „Julio Koenig“.

²⁹ Za njega nema podataka u nacrtu Židovskog biografskog leksikona.

³⁰ Lav (Leo) Tobolski, industrijalac r. u Bjelorusiji 1885.godine - stradao u Jasenovcu 1941.g.).U Poljskoj i Češkoj osnovao je tvrtke tekstila. Godine 1926. došao je u Kraljevinu SHS i osnovao tekstilnu tvornicu u Oroslavlju. Kralj ga je odlikao Srebrnim križem za zasluge. Bio je član „Lože Zagreb 1090“reda „B'nai B'rit“.Njegov sin Milan osnovao je poslije rata tekstilnu kuću „Marks and Spencer“ u Londonu. Marijanu nema upisa u Židovski biografski leksikon.

³¹ Armin Schreiner(1874.Koprivnica - 1941.g.Jasenovac). Večinski dioničar tvornice „Zorka“ (keramičke pločice, koje ukrašavaju niz urbanih vila i zgrada podignutih u međuračju, među inima i zgradu današnjeg „Hrvatskog Državnog arhiva u Zagreb, prijašnje Nacionalne i Sveučilišne knjižnice. Bio je zastupljen u nadzornim povjerenstvima industrije i poduzetništva, banaka, Jugoslavenskih željeznica i ugljokopa. Od 1930.godine član lože „B'nai B'rit. Uhićen je 1941. kad nije podignuo židovski znak i odveden najprije u Gospić, a zatim u Bročice, gdje je stradao pred kraj 1941.godine: Židovski biografski leksikon.

³² HR HDA, Odbor (fond 1520), zapisnik Odbora na kraju „Kontribucije, 31.10.1941.godine), 2,3Za Marka Schlesingera nema upisa u Židovski biografski leksikon: Makso Schlesinger(r.1889 u Lipovljanima-stradao 1945.g.u Jasenovcu).Trgovac kožom; bio je suosnivač Židovskog gombolačkog športskog društva 1913.g. Supruga Margita, članica Odbora ženskog odsjeka za socijalnu skrb pri Židovskoj bogoštovnoj općini Zagreb; 1944.godine stradala je u Aušvicu.

³³ Kazimir Donner (Doner prema pisanju u dokumentima; r. 1899-stradao je u Slunju 1944.g.).Odvjetnik u zajedničkoj kancelariji s Nikolom Engelom. Bio je interniran u Kerestincu, no zbog lošeg zdravlja otpušten posredstvom rođaka koji je u predratno vrijeme podupirao ilegalne uštaše. Pobjegao je u Drugu talijansku zonu, bio interniran u Kraljevici i Kamporu, zatim partizan i tajnik Kotarskog suda u Slunju, gdje je i umro..Židovski biografski leksikon.

³⁴ Nikola Engel (Engl; r.1906. u Zemunu-1941.godine), odvjetnik s uredom u strogom centru Zagreba, stradao je u pokušaju proboja zatočenika iz logora Kerestinec - prema drugim informacijama odveden je u Jasenovac, gdje je stradao 1942.godine. j Židovski biografski leksikon (u nastajanju).

*u novcima, li draguljima i drugim dragocjenostima, među zagrebačkim židovima. Tada ćemo sa Židovima postupati s rukavicama.*³⁵

Članovi Zagrebačke bogoštovne općine osnovali su odbor za provedbu „kontribucije“, tog teško izvedivog zadatka: Prvo, do tada nije postojao popis Židova niti evidencija pokrštenih iz Židovstva; ured Židovske bogoštovne općine ustaša je 14.4.1941. zapečatio i zaplijenio sav arhiv, bankovne dokumente i knjižnicu. Prostorije općine služile su od toga datuma njemačkim vojnim institucijama. Odbor je morao unajmiti prostor o svom trošku: najamnina se do kraja „akcije“, tj. do 31.10.1941. godine popela na 43.639,45 kuna³⁶. Iznos su članovi Odbora morali namaknuti iz svojih ušteđevina, prije no što će se, dne. 2. svibnja 1941. svi židovski računu zablokirati. Tek sredinom svibnja 1941. Židovska je općina uspjela postići djelomičnu deblokadu. Drugo: bilo je skoro pa nemoguće pismeno obavijestiti članove Židovske bogoštovne zajednice na svojim predratnim adresama: Uredbom načelnika zagrebačkog redarstva, od 8. svibnja 1941. godine Srbi i Židovi su morali napustiti sjeverne predjele Zagreba, elitne kvartove, koje su si ustaški dužnosnici izabrali za rezidencije³⁷. Raseljenim Židovima je Odbor teško ušao u trag i utvrdio im nove adrese. Neki su pobjegli iz Zagreba - a to su učinili i neki članovi odbora. Do kraja akcije, do 31.10.1941. ostali su u Zagrebu još Julio Koenig kao pročelnik, Dr. Josip Bruckner³⁸, Aleksandra Hirschl³⁹-Jelenić, Dr. Juda Levi⁴⁰, Aladar Merkler⁴¹, Leo i Marijan Tobolski.⁴²

³⁵ HR HDA, Ravnateljstvo ustaškog redarstva-Židovski odsjek (RUR-ŽO), fond 252, kutija 3, br.27701.- I.GOLDSTEIN, Holokaust. 162-172.

³⁶ ibid. zapisnik- prilog zapisniku: Iskaz, str. 2.

³⁷ Iseljavanje iz elitnih zagrebačkih četvrti, sjeverno od Ilice i Vlaške, Tuškanac, Vrhovec, Zelengaj, Šalata, Rebro..I. i S. GOLDSTEIN, Holokaust. 198, 199.

³⁸ Nema upisa u Židovski biografski leksikon.

³⁹ Aleksandar Hirschl (1923.Zagreb-1941.g. stradao ili u Jadovnom ili u „Danici“)Kao član SKOJ-a sudjelovao je u raspačavanju letaka, ispisivanju antifašističkih parola i skupljanju pomoći za partizane. Židovski biografski leksikon.

⁴⁰ Dr. Juda Levi, pravnik (1898 Banja Luka - ?1964.g.) Od 1932.g. odvjetnik u Zagrebu. Predsjednik Sefardske Židovske općine u Zagrebu 1932-1936. Odmah po uspostavi NDH bio je zatočen u Kerestincu, a pušten na slobodu u lipnju 1941. Nije izvjesno kad je sa suprugom i sinovima pobjega u Italiju: Židovski biografski leksikon.

⁴¹ Aladar Merkler, poduzetnik (1883 Sisak-1941. Jasenovac)) Istaknuti član židovske lože u Zagrebu: Židovski biografski leksikon.

⁴² HR HDA, Odbor, kutija 2, Zapisnik od 31.10.1941., str 4 i 5. Pročelnik zaključio zapisnik s uvjerenje da je Odbor od prvoga dana postojanja nastojao „da doprinese sve što im je moguće za dobrobit svoje Domovine, te (da) na taj na-čin dokaže svoju vjernost i odanost.ibid. str. 5.

Odbor je odlučio pozvati svakog Židova za kojeg su njegovi članovi znali, bez obzira, pripada li Zagrebačkoj bogoštovnoj općini ili ne, je li se krstio ili ne, je li se deklarirao Židovom ili ne. Neke su se osobe same javile. Sa svakom je osobom Odbor porazgovarao, utvrdio mu imovinsko stanje i odmjerio visinu/količinu davanja, s time da će sakupljati isključivo vrijednine - nakit, dragocjenosti (draguljarske predmete), zlato u šipkama, zubno zlato i lom zlato - odnosno protuvrijednost u novcima, vrijednosnim papirima, dionicama. O tome je Odbor vodio kartoteku - ona obuhvaća 15.000 upisa darovatelja i svjedoči o raznolikosti doprinosa što ih je Odbor u Zagrebu uspio sakupljati.⁴³

Od aktiva je Odbor do 31.10.1941. sakupljao - u gotovini i u vrijedninama - iznos od 17,273.199,31 kuna: od toga zlato i nakit u ukupnoj vrijednosti od kn. 32,306.788 (u trenutku sabiranja); u trenutku predaje vrijednost se zbog inflacije povisila na 39,464.134 kn. Dijamante, bisere, lom-zlato i vrijednosne papire Odbor je predao u zasebnim vrećicama, bez prethodne procjene; ukupna vrijednost valuta i deviza iznosila je (prema tečaju Zuerijske banke za 1 g 14 karatnog zlata od lipnja do listopada 1941.godine porasla od 100 na 150 kuna), 9,495,858,75 kuna. (Popis darivatelja kontribucije - primjer: Osijek - vidi prilog 1!).

Neki su vlasnici sefova u zagrebačkim i u inozemnim bankama Odboru odstupili vlasništvo („dali cesije“) na svoje uloge: odgovarajuće „vjerovnice“ je Odbor deponirao u blagajnu Ravnateljstva ustaškog redarstva (a izjave o odstupanju sačuvao u svojoj blagajni). Ukupna vrijednost „cesija“ iznosila je u lipnju 13,399.291, a porasla je do 31.listopada 1941.godine na 20,098.936,50.⁴⁴

Svaki dan je član Odbora predane vrijednine i novce odnio u Ravnateljstvo ustaškog redarstva.⁴⁵ Konačni obračun potvrdio je da je Odbor nadmašio zatraženu količinu, prikupivši - samo za Zagreb - protuvrijednost od čak 1065,40 kg zlata⁴⁶.

Uspješni „model“ iznuđivanja imovinskih vrijednosti od osoba koje su se zbog drugih represivnih mjera (gubitka radnih mjesta i stečenih socijalnih prava, uhićenja članova obitelji)

⁴³ HR HDA, Odbor za podavanja Židova za potrebe države, fond 1520, kutije 1 i2. Alfabetaska kartoteka podijeljena je u dva djela: U kartoteku osoba koje su davale informacije o svojoj imovini, i kartoteka o davanju u ime „kontribucije“.

⁴⁴ HR HDA, Odbor, kutija 2, „Iskaz“ str.1-6.

⁴⁵ HR HDA, Odbor, kutija 2, Iskaz, ibid.

⁴⁶ HR HDA, Odbor, kutija 2, zapisnik od 31.10.1941.

nalazile u beznadnoj situaciji, kopirali su i drugi gradovi⁴⁷ I u Osijeku je Ravnateljstvo Ustaškog redarstva Židovsku općinu prisilio na organiziranje „kontribucije“. Dne. 19.travnja 1941.g. izdan je prva, a 8.svibnja 1941.g. druga zapovijed prikupiti zlato, zlatni i srebrni novace, dijamante i briljante, odnosno nakit, zatim dionice, druge vrijednosne papire i gotovini u ukupnoj visini od 20 milijuna dinara. Osječki je odbor prikupljene vrijednine svaki dan predao Uredu gradonačelnika, izvan Osijeka u Kotarskom poglavarstvu, gdje je postojala zasebna blagajna.⁴⁸

Bjelovar i Vinkovci⁴⁹ slijedili su osječki primjer: Pored kontribucije ondje je ustaško redarstvo „sa strane“ ucjenjivalo obitelji uhapšenih koji su molili za oslobađanje članova obitelji. Diljem zemlje je Ravnateljstvo ustaškog redarstva, na svoju ruku i bez sudjelovanja Odbora za podavanja, također primjenjivalo metodu „ucjene i obećanja“ („mrkvu i batinu“) i zaplijenilo Židovima ukupno 8,272.200 kuna. Žrtve Ravnateljstva javile bi se Odboru, a on bi uknjižio iznose zaplijenjene od ustaških redarstvenika na ime „Odbora za kontribuciju“.⁵⁰

Odbor je svako večer odnio u Ravnateljstvo za javni red i sigurnost zapakirane vrijednine, uz popise iz kojih je bilo vidljivo koja je osoba što i koliko darovala (važno je ovo napomenuti jer su iz nekih paketa popisi nestali. To se utvrdilo kad je od rujna 1945.godine posebna komisija Ministarstva financija NRH od Hrvatske Državne banke d.d. (tada „u likvidaciji“) preuzimala bankovne uloge, račune, sefove i cjelokupno bankovno poslovanje.⁵¹

Ustaško redarstvo je od svake osobe koja bi zatražila putovnicu ili propusnicu i dozvolu za napuštanje mjesta boravka, zahtijevalo predočenje potvrde Odbora o davanju: bez nje nitko nije mogao doći do putne dozvole. Tako je vlast Odboru „priznao“ (polu)službeni status i presudan utjecaj na sudbinu svakog Židova.⁵²

⁴⁷ I.GOLDSTEIN; Holokaust. 162-172.- Z. ŽIVAKOVIĆ KERŽE; Podržavljanje (ČSP, god.39, br. 1, Zagreb 2007), 96, 97.

⁴⁸ Z. ŽIVAKOVIĆ KERŽE; Podržavljanje na nav.mj. 100, 101.- I. GOLDSTEIN, Holokaust.145.-147.- 97 - 101- N. KISIC KOLANOVIĆ, Podržavljanje na nav.mj. 431-437.

⁴⁹ Tomo ŠALIĆ; Židovi u Vinkovcima i okolici. Osijek 2002, 432, 433.

⁵⁰ HR HDA, Odbor .kutija 2, zapisnik od 1.10.1941.

⁵¹ HR HDA, MF NRH, fond 283, kutija 69, sa zapisima o dnevnoj primopredaji.

⁵² HR HDA, Odbor, kutija 2, zapisnik Odbora od 31.10.1941.godine. str. 2-4 .

Što je Ravnateljstvo Ustaškog redarstva radilo s vrećama punim vrijednina? Odbor za podavanje u svom izvješću od 31.10.1941. godine⁵³ naglašava da je svaki dan dnevni „prihod“ zapakiran i zapečaćen predao Glavnome ravnateljstvu ustaškog odreda, i da je taj organ vlasti zaprimljene pakete deponirao u „Narodnoj banci“⁵⁴. S dnom 31.10.1941., tj. na kraju akcije „Podavanja Židova za potrebe Države“ našle su se u „Narodnoj banci“, pored 1065 kg. zlata (uključivši nakit i zlatni novac) u vrijednosti od 32,306.788,45 kuna (prikupljenih od Odbora za podavanja; zbog porasta cijene zlata na svjetskom tržištu iznos je u trenutku primopredaje u Ravnateljstvu dosegno visino od 39,464.134,00 kuna) i dragocjenosti što su ih razni organi vlasti zaplijenili od Židova i poslali Narodnoj banci u kožnatim torbama i paketima: od Redarstvenog ravnateljstva Zagreb zlatnici, srebrnici devize, satovi, briljantni nakit, dionice, „uložnici“ (štedne knjižice), nakit i zlatni te srebrni novac u vrijednosti od 3,199.276.80 kuna⁵⁵, novac zaplijenjen od drug 348.530,20 kuna i zaplijenjene vrijednosti u blokiranim bankovnim sefovima u vrijednosti od 1,415.291,20 Kuna. Izvan Zagreb su ravnateljstva redarstva zaplijenila vrijednine u visini od 17,273.199,31 kuna. (od toga u Sarajevu 8,272.200 kuna).⁵⁶ Ukupna vrijednost „cesija“ (u švicarskim i u srpskim bankama) iznosila je 13,399.291,00. Sveukupna vrijednost davanja: 106,533.929,67 kuna. Nisu procijenjeni vreće s lom zlatom, dijamantima i biserima.⁵⁷

Hrvatska Državna banka d.d. nije imala nadležnosti nad tim depoima - raspolaganje njima je predsjednik Vlade NDH Dr. Nikola Mandić prenio isključivo na ministra pravosuđa NDH Dr. Mire Puka. Prema Jarebu je u vrijeme, kad se na državnom vrhu planiralo bijeg iz zemlje,⁵⁸ po dekretu predsjednika vlade NDH Dr. Nikole Mandića osnovano posebno povjereništvo sa zadatkom „*koncentrirati sve državne i narodne vrijednote* (sic!) i staviti na raspolaganje Hrvatskoj Državnoj banci - s napomenom, ali samo za visokorangirane predstavnike banke: „za

⁵³ HR HDA, Odbor, kutija 2, „Konačni izvještaj Odbora...“ ovjeren od Bankovnog povjerenstva za ispitivanje rada Odbora u stvari podavanja Židova za potrebe Države 28.4.1942.godine. br. j.

⁵⁴ Godine 1941. nakon raspada Jugoslavije novonastali NDH nije imao svoju „Narodnu banku“. Ona je nastala tek na temelju Zakonskih odredbi o Hrvatskoj Državnoj banci“ od 4.5 1943., J.JAREB; Zlato i novac. 15.

⁵⁵ HR

⁵⁶ ibid. kutija 2, Konačno izvješće Odbora...“Iskaz“.

⁵⁷ ibid. kutija 2, Konačno izvješće Odbora, „Iskaz“.

⁵⁸ Godine 1943. Osobe od povjerenja u inozemstvu, npr. suradnici bivšeg potpredsjednika Vlade Kraljevine Jugoslavije Dr. Vladko Maček, sondirale su u neutralnim i prekomorskim zemljama mogućnost dobivanja vize za državni vrh NDH: Tomislav JONJIĆ; O pokušaju osnivanja Hrvatskog komiteta u Švicarskoj 1943.

<https://hrcak.srce.hr/file/128705>, 2012; 217-332, ovdje 237.

iznošenje iz zemlje“⁵⁹. „Do trenutka kad je Puk preuzeo nadležnost nad depoima, Glavno ravnateljstvo se po miloj volji moglo poslužiti deponiranim novcima i vrijedninama, a tu su mogućnost obilato koristili kako Glavni ravnatelj ustaškog redarstva, tako i ministar Dr. Mirko Puk.⁶⁰ U prilog toj pretpostavci govori nalaz Povjerenstva ZAVNOH-a, koje je 8.5.1945. ušlo u prostorije još postojećeg Ministarstva državna riznice i Hrvatske Državne banke u likvidaciji, radi preuzimanja bankovnog poslovanja: Tada je komisija ustvrdila da se broj zatečenih paketa ne slaže sa popisom paketa predanih od Glavnog ravnateljstva „Hrvatskoj Državnoj banci“, da su neki paketi zatečeni otvoreni i provizorno prepakirani, neki ostavljeni otvoreni i oštećeni, a pečati na više paketa bili su razbijeni ili vidljivo ponovno zapečaćeni. Komisija je ustanovila manjak sadržaja, i to baš u paketima označenima kao „*Imovina Židova i Pravoslavaca*“. Nadalje je komisija zabilježila da je iz banke 05.svibnja 1945. godine podignuta količina zlata i srebra u ukupnoj vrijednosti od ca. Kn 56, 552.205,87, te da je banka morala predati (neimenovanoj osobi) službena kola i gorivo. Numismatičke zbirke ostale su u banci:⁶¹

⁵⁹ Hrvatska Državna banka osnovana je Zakonskom odredbom o Hrvatskoj Državnoj banci od 4.5.1943. Temeljna glavnica iznosila je 300 milijuna kuna (60.000 poimeničnih dionica).

⁶⁰ J.JAREB, Zlato i novac. 131: ulaganje u Švicarske banke: str.145, 146.

⁶¹ HR HDA, Ministarstvo financija NRH, fond br. 1.283, kutija 69 sa Zapisnicima o preuzimanju. Ministar pravosuđa Dr.Puk je još 6. svibnja 1945. svim javnim službenicima dala isplatiti tri „beriva“ (mjesečne plaće) unaprijed, računajući s time da će preobrat nakon sloma nacističke Njemačke dočekati u inozemstvu, a najkasnije nakon tri mjeseca vratiti se i oživnuti NDH na neki drugi način: J.JAREB, Zlato i novac....str. 100, 136.

I.2. Dodatni zahtjevi ustaških vlasti u ime Podavanja Židova“

Dragocjenosti i novac nisu bili jedine vrijednine što su ih razni organi vlasti i dužnosnici nastojali „izvući“ u ime „Podavanje Židova za potrebe Države“. Odbor je dobio zadatak da prikupi i razni kućni i uredski namještaj: Od „Maršalata“, Ureda Vojskovođe Odboru je stigao zahtjev da stavi na raspolaganje pokućstvo za reprezentativne prostorije. „Maršalat“ je dobio (od Ruže Buechler, Trg Burze 1): jednu kompletnu kožnu klub-garnituru (divan, dva ušna i dva obična fotelja, stolić. Druga osoba darovala je „Maršalatu“ kompletan ženski salon (stol, dva fotelja, dvije stolice, „dva štoklerla“, vitrinu, komodu, ormarić, tapeciranu klupu, „frigidaire“.⁶² Hrvatski Autoklub potvrdio je primitak za „Maršalat“ šest uljanih slika, namijenjenih majoru Verniću.⁶³ Obitelj Aleksandar je - također „Maršalatu“ darovao svoju „jedaću sobu Holandski barok iz 18.stoljeća i slike“: jednu - original Terniers, jedna „Škola Brueghel“, jedna „holandska škola“, jedna „barokna škola“. U kuću obitelj Aleksandar se smjestila Wehrmacht.⁶⁴ Maršalat je pobrao još više garnitura stilskog namještaja.⁶⁵ Lavoslav Arnstein ponudio je svoj pozlaćeni salon i uredski namještaj za 14 soba u ime „dobrovoljnog davanja, kako izbjegavao izravne rekvizicije“.⁶⁶ Šest „Perzijskih sagova“ je Maršalato darivao Alfred Plan, uz kristal staklo i servise sa cijelim salonom „Louis XVI“ i jedan barokni salon.⁶⁷ 30.7.1944Ministarstvo Domobranstva, Ustaško redarstvo: namještaj od hrastovine, tri pisaća stola, stalke, šest stolica⁶⁸ Nekoliko ustaških ravnateljstava u manjim gradićima te ustaških logora u Zagrebu i drugdje dobili su pisaće strojeve⁶⁹. Njemački General u NDH potvrdio je primitak 11 komada uredskog namještaja.⁷⁰ Tvrtka „Matador“-Specijalna trgovina namještaja, pisaćih strojeva, blagajna i kancelarijskog pribora, Generalno zastupstvo „Remingtona“, „Kardex“ i „Omiga“ (strojevi za računanje i za umnožavanje) isporučivala je Odboru uredski namještaj i uredske tehnike naručene u ime nekolicine darivatelja, a u ukupnom iznosu od ca .17.000 jugoslavenskih

⁶² HR HDA, Odbor za podavanja, fond 1520, kutija 2, br. 503, 504, 511, - potvrda primitka iz „Maršalata“: 2037.

⁶³ ibid. br. 514 od 26.6.1941.

⁶⁴ ibid. bb. potvrda 11.7.1941.

⁶⁵ ibid. br. 526 -potvrda primitka 2039 od 21.7.1941.

⁶⁶ ibid. br. 526 i potvrda primitka 2039.

⁶⁷ ibid. br. 511 od 30.7.1941.

⁶⁸ ibid. br.2023 i 2029 - potvrde primitka 27.6.1941.

⁶⁹ ibid. br. 2010, 2030 od 16.7.1941.; 2038 od 28.7.1941.

⁷⁰ ibid. br. 526-potvrda 2032od 8.8.1941.

dinara.⁷¹ „Uzdаницa“ - „Hrvatska štedna i pripomoćna zadruga“ iz Zagreba zatražila je od Ustaškog redarstva-Židovski odsjek „*Uredski namještaj za dvije sobe, po izboru najbolji, kako odgovara prošlom i budućem radu naše zadruge.*“⁷² Pozvani su Židovi u poduzećima - oni ili Odbor za podavanja morali izdvajati uredski materijal i tehniku te uredski namještaj iz svojih poduzeća ili kupiti ih od vlasnika tvrtke, a reprezentativni namještaj podarili su privatni vlasnici kojima već netko nije odnio takve stvari.⁷³

Namještaj oduzet Židovima 1941.godine ostao je u reprezentativnim zgradama, uredima i u privatnim kućama i vilama koje su prešle u vlasništvu nove društvene i socijalne elite 1941-1945.godine.⁷⁴ Dio toga namještaja otkriven je u nusprostorijama Nadbiskupskog dvora na zagrebačkom Kaptolu skladište namještaja, djelom stilskog namještaja, neobilježenog, tako da je povrat prijašnjim vlasnicima bio onemogućen. Ministarstvo za socijalnu politiku služila iz ovog skladišta za opremanje socijalnih ustanova.⁷⁵

Namještaj kojima su ustaški dužnosnici opremili svoje uredske i reprezentacijske prostorije i kuće, čekao je „narodnu vlast“ u svibnju 1945. i ona ga je nacionalizirao kao „narodno dobro od osobne važnosti za Republiku Hrvatsku“⁷⁶ Komunistička vlast se pri normalizaciji nije „zadržavala“ pitanjem na koji je način koje je dobro zatečeno i tko mu je do 1945.godine bio vlasnik: Uopće je komunističkim vlastima činjenica da se moglo raditi o protupravno zaplijenjenoj robi, malo značilo; ta okolnost jednostavni nije bio kriterij pri odluci o nacionalizaciji. Čak ni u konfiskacijama, u kaznenim postupcima oduzimanja imovine, vlasti bi ocjenjivale ponašanje korisnika neke imovine za vrijeme NOB, a ne u civilnome životu.

⁷¹ ibid. potvrde primitka br. 2012, 2014, 2015. Potvrde primitka donacija namještaja i uredske tehnike ibid. 2001-2011, 2013-2033.

⁷² ibid. bb.,2.8.1941.

⁷³ HR HDA, Podavanja...kutija 2, zapisnik.

⁷⁴ Načelnik Ustaškog redarstva u Požegi „rezervirao“ je sebi stilsku spavaću sobu iz Židovske kuće u Požegi: HR HDA, MF NRH, kutija 69:Zapisnik.

⁷⁵ HR HDA, Ministarstvo socijalne politike Federalne Hrvatske (MSS), fond 292, kutija 7, br. . 6388 od28.7.1945.

⁷⁶ O implikacijama „značaja za Republiku Hrvatsku“, o bezuvjetnoj nacionalizaciju v. ANIĆ Tomislav, Normativni okvir podržavljenja imovine u Jugoslavij/Hrvatskoj 1944-1946. <https://hrcak.srce.hr/16176> .

I.3. Nabava deviza

Nadalje je Odbor dobio zadatak za potrebe „Države“ nabaviti veće svote talijanskih lira. Osobe koje su bile u mogućnosti doći do deviza morale su biti naznačene Ustaškom redarstvu, jer je htjelo stjecati nadzor nad „optjecajem novca“ i trgovcima devizama. Dne. 23.6. je Odbor došao do izvjesnog Josipa Kleina, slovačkog državljanina, koji je nabavio 261.500 Lit., no „kontakt“ je od Odbora dobio protuvrijednost za samo 154.000 Lit. Josip Klein mu je isplatio iznos od 154.000 Lit, a neisplaćen ostatak Lira (107.500) je Klein također deponirao u blagajnu Odbora, kao „vlasništvo Josipa Kleina“. Odbor je lire predao Ravnateljstvu Ustaškog redarstva - i Josip Klein je završio najprije u ustaškom zatvoru, zatim u nekom od ustaških logora. U svakom slučaju Klein se više nije javljao više nije javlja. Zato je Odbor 107.500 Lira (Kleinovo vlasništvo) predao vlastima.⁷⁷

⁷⁷ HR HDA, Podavanja, Dodatak II uz izvješće, 31-10.1941.

I.4. Umjetnine u privatnim domovima - navodno „spašavanje“

*Zakonska odredba o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika sa područja Nezavisne Države Hrvatske (12.svibnja 1941)*⁷⁸. donesena je, iako je već *Zakonskim odredbama o zaštiti hrvatske imovine Židovima* bilo zabranjeno raspolaganje svojim umjetninama: No ministar pravosuđa NDH Dr. Mirko Puk je, pretpostavljajući da će židovski vlasnici umjetnina nastojati prevenirati pljačku i oduzimanje, bilo da će umjetnine predati na čuvanje nežidovskim znancima - hrvatskim sugrađanima, ili muzejima odnosno galerijama, ili da će ih prodati. Zato je ministar „ugradio“ još jednu branu: *Zakonsku odredbu o obaveznoj prijavi imetka židova i židovskih poduzeća (5.6.1941.)*. „*Radi zaštite od ratnih razaranja*“,⁷⁹ svi su građani, Židovi i nežidovi, morali u roku od 48 sati od donošenja odredbi, prijaviti ih najbližem muzeju ili galeriji, a morali su prijaviti i preuzimanje od Židova umjetnine na čuvanje: ministar je precizirao na koja se djela odnose obavezna prijava: umjetničke slike, crteže, kipove, predmeta umjetničkog obrta, numizmatičke zbirke, stare povelje, isprave, stare knjige.. Mjesna su poglavarstva trebala odrediti što će se od prijavljenog pohraniti u muzeju, a što mogu građani sami čuvati u domovima. Prekršiteljima obaveze prijavljivanja prijetila je kazna zatvora do pet godina i osjetne novčane kazne..⁸⁰

Obavezno prijavljivanje umjetnina u privatnome vlasništvu pokazat će se, s jedne strane kao „iznuđena donacija“ državnim institucijama, a s druge strane „poziv“ privatnim „skorojevićima“, „ljubiteljima umjetnosti“: Ravnatelj muzeja u Osijeku, Dr. Josip Bösendorfer⁸¹ koristio je takvu priliku za stjecanje novih eksponata za Hrvatski muzej Slavonije u Osijeku: Bio je svjestan „divljeg“ oduzimanja vlasništva, čak i od službenih organa, da bi ih onda prodavali na svoju ruku, dok nitko od službenih organa koji su vršili „pretrese“ židovskih

⁷⁸ Zakonska odredba od 12.5.1941., broj L X X V II-135-Z. P - 1 9 4 1) u „Zakoni i odredbe....369. Nezavisna Država Hrvatska. Zakoni. Zakonske odredbe proglašene od 11.travnja do 26.svibnja 1941.knjiga 1.-10, uređuje A.Mataić [Unabhängiger Staat Kroatien. Gesetze. Vom 11.April bis 26.Mai 1941 verlautbarte Gesetzesbestimmungen. 1.-10.Buch, hrsg.A. Mataić], S.369.

⁷⁹ Zakon br. CL-348-Z.p.-1941.), Narodne novine od 10.10.1941. br. 49.

⁸⁰ čl. 4 i 5 Zakonskih odredbi o zabrani....

⁸¹ Dr. Josip Bösendorfer (Lukač kod Virovitice, 1876. – Osijek, 1957.) odrastao je u osječkom sirotištu. Unatoč siromaštvu uspio je doktorirati iz povijesti i povijesti umjetnosti. Cijelu je profesionalnu karijeru proveo u Osijeku kao profesor, upravitelj gimnazije i muzeja, gradski vijećnik, pokretač raznih kulturnih inicijativa – udruga, institucija i časopisa za povijest Osijeka i Slavonije. Godine 1941.profesor je bio je umirovljen, no na poziv osječkog gradonačelnika Blažekovića vratio se 31.5.1941. na mjesto ravnatelja osječkog muzeja, kao stručnjak, ne kao simpatizer ili član ustaštva. Zato je i 1945.godine, nakon promjene vlasti ostao na položaju. A.GRUBEŠIĆ, Zasluge Dr. Josipa Bösendorfera z spašavanju kulturne baštine tijekom i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata.Na: www.ffzg.unizg.hr/files/file/pdf/.../DS-2012_31-Grubestic.pdf.2013, 492.

stanova, nije pozvao redstavnike muzeja da prisustvuje zaplijenama po kućama i spasi najvrijedniju „plijen“ za muzej.⁸² Natezanjem s povratom on, kao i njegovi kolege ravnatelji u Zagrebu, došli su prevarom bivših vlasnika, do vrijednih novih eksponata. Njegov biograf hvalio ga i zbog tih zasluga kao „spasitelja kulturne baštine“.⁸³

Istog mentaliteta bio je Bösendorferov kolega, povjesničar umjetnosti i kolekcionar, ravnatelj „Gipsoteke“⁸⁴, Dr. Antun Bauer, osnivač Gradske galerije u Osijeku.⁸⁵ On je utvrdio da su ustaški redarstvenici nakon pretresa židovskih stanova u Osijeku i okolici donijeli u muzej toliko predmeta da muzej nije imao ni adekvatnih prostorija za pohranu - a da su ti predmeti tek manjim djelom vrijedni, a većim djelom bezvrijedne reprodukcije slika domaćih umjetnika, gobleni, amaterski radovi, i ikoni novije produkcije iz uništenih pravoslavnih crkvi diljem Slavonije. „...vriednije stvari razčparčane već po samim židovima, jer je njihovo odvođenje usliedilo (sic!) tek u kolovozu 1942.“ Židovi su, tako odgovorio Dr. Baueru načelnik Gradskog redarstva, predali ključeve stanova, da bi njegovi službenici kasnije ustanovili, kako u njima više nije bilo slika. Židovi u Osijeku „... su bili po vlastima povremeno izseljavani tako, te je zadnja veća skupina bila izseljena tek (sic!) u kolovozu 1942.godine. ...“⁸⁶, pa postoji vjerojatnost, „... da su židovi za vrieme od 10.IV.1941. pa do svega izseljavanja (!), mnoge

⁸² HR HDA, Ponova, br. 502042 od 4.1.1944., u kutiji 248. Broj gradskog poglavarstva Osiek br. 5887/43 onid 22.12.1943. i 85938/42

⁸³ A. GRUBEŠIĆ; Zasluge. 496.

⁸⁴ „Gibstoeka“ zbirku gipsanih odljevaka antičkih kipova osnovao je Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti 1938.godine na inicijativu Dr. Antuna Bauera, koji je i sam sakupljao takav materijal: Vesna MAŽURAN SUBOTIĆ; Dr. Antun Bauer: [Dr. Antun Bauer kao osnivač Gipsoteke u Zagrebu - Hrčak - Srce](https://hrcak.srce.hr/89572) <https://hrcak.srce.hr/89572> (1994).

⁸⁵ Dr. Antun Bauer (1911 Vukovar - 2000. g. Zagreb), stekao je u Zagrebu doktorat iz povijest i arheologije. Specijalizirao se na muzeologiju. Gipsoteku osnovao je 1938.g. sakupljajući gipsane odljeve antičkih kipova iz zbirke Dr. Ignjata Kršnjavog, rasute i zapuštene na različitim mjestima. Godine 1941. se u nove prostorije, na Medveščaku uselio se 1941.godine vojska, pa mu je ostavila samo nusprostorije. U njima je Dr. Antun Bauer, uz pomoć svoje supruge i kolegice po struci Dr. Antonije Bauer uselio i zbirku i arhiv. Godine. 1951. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti je preuzela brigu za zbirku: V. MAŽURAN SUBOTIĆ; Dr. Antun Bauer: [Dr. Antun Bauer kao osnivač Gipsoteke u Zagrebu - Hrčak - Srce](https://hrcak.srce.hr/89572) <https://hrcak.srce.hr/89572> (1994).

<https://hrcak.srce.hr/89572> (1994).

⁸⁶ HR HDA, ZKRZ, kutija 319. br.. 20533 Radi se o deportaciji iz Židovskog naselja Tenja.: Za interniranje osječkih Židova u logoru Tenju (što su ga osječki Židovi morali sami izgraditi), veležupan dr. Stjepan Heffer odredio je u travnju 1942. Židovskoj općini u Osijeku da se osječki Židovi imaju svaki dan odazivati radnoj obavezi i izgrađivati barake za stanovanje kod Donjogradskog mlina uz Tenjsku cestu: U te barake morali su se useliti i Židovi iz drugih slavonskih gradova i gradića: HR HDA, 306, ZKRZ-GUZ, kut br. 10, br 2235/360.111: Naselje je postao „osječkim getom“: O izgradnji „židovskog naselja“ u Tenji i o izolaciji u tom „getu“ v. Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE; Holokaust u Osijeku. U: [www. public.mzos.hr/fgs.axd?id=12181](http://www.public.mzos.hr/fgs.axd?id=12181) i Z. ŽIVAKOVIĆ KERŽE; Od židovskog naselja Tenja do sabirnog logora. www.hrcak.srce.hr/r/file/11347, pdf (497-514, ovdje 503-506.

vriedne slike nepovlastno otudjili tako, da u galeriju slika nisu dospjele sve slike...“ Antun Bauer je nakon očevida u Osijeku zaključio „*da postoji ne samo mogućnost nego i velika vjerojatnost, da je vrijedne zbirke umjetničkih slika, napose značajna djela naših domaćih umjetnika – pojeo mrak.*“⁸⁷

Neki su vlasnici vrijednina, nastojeći zaštititi se od nepredvidljivih upada „divljih“ ustaša, doista bili povjerali svoje zbirke i umjetničke predmete znancima i povjerljivim nežidovskim osobama - ali još prije donošenja obaveze prijave odnosno prije zabrane::Fritz Lunzer, austrijski glazbenik, gost obitelji Artura i Dane Polić, na zagrebačkom Gvozdu, uspio je 1938.godine prebaciti svoju zbirku slika iz Beča u Zagreb, a 1941.povjerio ju je zagrebačkoj znanici. Poslije rata „čuvarica“ zbirku više nije htjela vratiti vlasniku, sve dok joj nije zaprijetio prijavom zbog utaje kulturnih dobara.⁸⁸

Upravo to će se dogoditi židovskim vlasnicima umjetnina koji su umjetnine povjerali muzejima: Dok su oni mislili da će ih predati na čuvanje, ravnatelji muzeja su „zaključili“ da se radi o nepovratnim donacijama. Osječki kolekcionar Herman Weissmann⁸⁹, svoju je zbirku raritetnih knjiga, antičkog oružja, porculana, numismatičku zbirku, zbirku bakroreza i crteža, arheoloških predmeta iz nalazišta Vučedola i Sarvaša, doista donirao Osječkom muzeju - vjerojatno sluteći, što bi se nakon ulaska Nijemaca u Osijek, 11.travnja 1941. moglo dogoditi njemu i ostalim pripadnicima Židovske općine u Osijeku. Herman Weissmann je 1941.godine odveden u Jasenovac, gdje je i stradao.⁹⁰

U Osijeku, međutim, neki su židovski vlasnici umjetnina tijekom 1941.godine i u prvoj polovini 1942.godine sačuvale svoje umjetnine, sve dok osječki Židovi nisu morali preseliti u „Židovskoi naselje Tenje“⁹¹. To da im je dana mogućnost otuđiti svoju imovinu i da su

⁸⁷ HR HDA, Ponova, br. 502042 od 4.1.1944., u kutiji 248. Broj gradskog poglav arstva Osiek br. 5887/43 od 22.12.1943. i 85938/42.

⁸⁸ B.POLIĆ; Imao sam sreće, 338, 339.

⁸⁹ Herman Weissmann (1884 u Virovitici - 31884 u Virovitici - 31.8.1942. Aušvic), pravnik, bio je javni tužitelj u Osijeku, odvjetnik, dioničar i član ravnateljstva Tvornice opeke u Podravskoj Slatini. Također je bio cionist i član lože „Budućnost“. Supruga Tessa rođena Stein bila je prva potpredsjednica Udruženja cionističkih žena (WIZO) u Osijeku i članica osječke Židovske ferijalne kolonije: Židovski biografski leksikon.

⁹⁰ A.GRUBEŠIĆ, Zasluge. 492.

⁹¹ Naselje za Židove u osječkoj predgrađu Tenje dao je izgraditi Veležupan Dr.Stjepan Hefer. Izgradili su ga židovski mladići u sklopu Radne obaveze, prema ustaškoj propagandi kao „naselje sa židovskom samoupravom, za stalno življenje u njemu“. U stvari je Tenje funkcionirao kao sabirni centar, od kojeg su od sredine kolovoza.

„odvedene tek 1942. godine“, kao ispriku je naveo načelnik Gradskog ravnateljstva redarstva u Osijeku, kad se ravnatelj Muzej žalio da muzealci nisu bili pozvani da nazoče ispražnjavanju stanova, tako da je nepoznatima dana mogućnost otuđiti na svoju ruku vrijednine, dok muzej ostaje bez vrijednih eksponata.⁹²

Zbog vlasništva nad takvim donacijama sporili su se - ne bivši vlasnici: oni nisu imali šanse pokrenuti spor. Natezali su se ravnatelji više muzeja: Zbirke odvjetnika Hermana Weissmanna postale su predmetom spora između osječkog muzeja s jedne strane, a Arheološkog muzeja Dr. Viktora Hoffiller⁹³ i Dr. Vladimira Tkalčića⁹⁴ od Muzeja za umjetnosti obrt u Zagrebu s druge strane. Bösendorfer je na kraju pobijedio - predmeti su većim djelom ipak ostali u Osijeku. U drugoj polovini 1942. godine nagomilalo se u osječkom muzeju toliko predmeta, u prvom redu knjiga, da je Bösendorfer morao tražiti susjednu zgradu za muzej kako bi mogli i dalje zaprimati predmete, pa su registrirani knjižni fond dijelili školama i sveučilišnim knjižnicama, a ikone i

1942. polazili deportacijski vlakovi za Poljsku: HR HDA, ZKRZ-Zh, kutija 319, br. 20553. V.i Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE; Od židovskog naselja Tenja do sabirnog logora.[www.hrcak.srce.hr/r/file/11347, pdf \(497-514](http://www.hrcak.srce.hr/r/file/11347.pdf)

⁹¹ HR HDA

⁹² A. GRUBEŠIĆ; Zasluge, 492-494.

⁹³ Dr. Viktor Hoffiller ⁹³ Prof. Dr. Viktor Hoffiller (1877 Vinkovci -). Studirao je grčku i rimsku epigrafiju i arheologiju u Zagrebu i u Beču. Godine 1901. vraća se s doktoratom u Hrvatsku i postaje kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu, 1914.g. izabran je za izvanrednog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu za klasičnu arheologiju, a 1924. za redovnog profesora i za direktora Arheološkog muzeja u Zagrebu sve do 1951. godine. Jedno je vrijeme boravio zbog znanstvenih istraživanja u Bugarskoj, Italiji i južnoj Francuskoj (1909/10). Veliki je doprinos dao obradom iskopina u Slavoniji i Srijemu (Bijelo Brdo, Dalj, Vučedol, S. Mitrovica, Sisak, Mirkovci, u Osijeku, Vinkovcima, Lici i na otoku Krku). Bavio se i izvaneuropskim kulturama, poglavito Japanom. - Godine 1943. je umirovljen od ustaških vlasti NDH zbog izjave njemačkom generalu E. Glaiseu von Hornstenauu u Zagrebu „...da će Njemačka izgubiti rat...“ i da ne da Hitleru stijeg i šah Fridricha II. Velikog iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. Ipak je A. Pavelić sve to predao Hitleru, a bio je ratni plijen „Trenkovih pandura“. - Poslije rata reaktiviran na Filozofskom fakultetu i Arheološkom muzeju u Zagrebu, nastavlja sa stručnim i znanstvenim radom iako oslabljenog vida, izborio je osamostaljenje arheološkog studija 1948. Umirovljen ponovo 1951. Umro je u Zagrebu 17. siječnja 1954. godine. O Prof. Dr. Viktor Hoffiller, Josip ŠARČEVIĆ; Hrvatski povijesni portal: www.povijest.net › Hrvatske ličnosti. 18.2.2011.

⁹⁴ ibid. kutija 65, br. 72744 od 20.11.1948. i 72094 od 20.11.1948.

⁹⁴ Prof. Vladimir TKALČIĆ (1883-1972.g.): Godine 1907 započeo je svoju djelatnost u Arheološkom djelu Hrvatskog Narodnog muzeja. Godine 1925 izdvojen je Muzej za umjetnost i obrt, te Tkalčić imenovan njezinim ravnateljem. Koliko se može razabrati iz kratkog nekrologa, kao ravnatelj ostao je na dužnosti i 1941.godine i 1945.godine. Četiri ratna godina Muzej za umjetnosti obrt bio je jedini otvoreni muzej, a bavio se zaštitom kulturnih dobara od posljedica ratnih djelovanja. Milovan GAVAZZI; In memoriam Vladimir Tkalčić. Nekrolog. Etnološka tribina : Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Vol.3_Izvešća No.0 Siječanj 1972.

<https://hrcak.srce.hr/171114> .

sakralne predmete Hrvatskoj Pravoslavnoj crkvi. Krajem 1942. godine je Wehrmacht zabranio daljnje registriranje knjiga i uništio ostatak.⁹⁵

U svibnju 1942.godine, kad je Bösendorfer saznao za predstojeće akcije ispražnjavanja židovskih stanova, poslao pozive na adrese građana židovske narodnosti da bi ih podsjetio na zakonske odredbe o zabrani otuđenja vrijednih starina i na obavezu skloniti ih u muzej. Petorici pozivi više nisu mogli biti uručeni, jer su se kao liječnici nalazili u Bosni (na suzbijanju endemskog sifilisa. Drugi su pobjegli ili su već bili odvedeni u logor. Bösendorfer je uspio nadziravati ispražnjavanje i zapečaćenje stanova: Zapisivao je preuzimanje predmeta, a vlasnicima koji su još nazočili odnošenju svojih stvari, izdavao je potvrde da su ti predmeti stavljeni u pohranu i da će vlasnicima u svako doba biti na raspolaganju.⁹⁶ „Prevara iz sućuti“, milostiva laž ili cinizam? Bösendorfer je brinuo o svom muzeju i svom radnom mjestu, nastojao održavati dobre odnose s predstavnicima nove vlasti i stvarnih gospodara u zemlji - zato i s „Kulturbundom“, u kojem je vladala rigidna „germanofilna frakcija“. „Kulturbund“ je u Osijeku osnovao „Zavičajni muzej“ („Heimatismuseum“), kao središnju kulturnu ustanovu njemačke narodnosne skupine (članstvo su stekli i neki Židovi). Bösendorfer surađivao je (tim prije što je sam Poglavnik darovao zgradu, kuću Deutsch-Maceljski, a ravnatelju Dr. Rudolfu Schmidtu stan Bettyja Friedmanna, komunista koji je još 1941. stradao u Jasenovcu. Ujedno je Bösendorfer slutio da bi „Kulturbund“ svoj sastav mogao evakuirati u Njemačku - što se 1943.i dogodilo: Tako je odnesen iz zemlje dobar dio pretpovijesnih iskopina iz Sarvaša. Oni su vraćeni nakon kraja rata, u sklopu repatrijacije umjetnina pod nadzorom Saveznika i Bösendorfer je dobio samo dio vraćenih dobara, jer su zagrebački muzej također polagali pravo na eksponate.⁹⁷

⁹⁵ Hrvatska Pravoslavna crkva osnovana je po Poglavnikovu dekretu 7.6.1942. Patrijarh u Konstantinopolu je nije priznao. Mitropolit postao je ruski emigrant i monah u jednom samostanju na Fruškoj Gori, Germogen. Patrijarh u Konstantinopelu, Hrvatska Pravoslavna crkva nije priznavala zato što nije bila osnovana niti u dosluhu s Pravoslavljem. Germogen je od komunističkih vlasti 1945.godine zajedno s Pastorom Evangeličke crkve u NDH, Dr.Philippom Poppom i Velikim muftijem Islamske zajednice u NDH : Hrvoje POŽAR, Hrvatska Pravoslavna crkva.. Zagreb, 1998.

⁹⁶ A.GRUBEŠIĆ; Zasluge...495.Anton Grubešić ovu Bösendorferovu akciju ubraja u zasluge što ih je ravnatelj stekao u spašavanju osječkog kulturnog blaga. Nema međutim ni riječi kritike na Bösendorferovu pasivnost naspram načinu, na koji je to kulturno blago dospjelo u muzej. Postupao kao savjestan činovnik, držao se svojih nadležnosti - a to su bili eksponati, a ne živi ljudi koji će uskori biti ubijeni (što se inače u Osijeku znalo).

⁹⁷ HR HDA, MP NRH kutija 61, br. 76939 od 13.11.1946;kut.62, br.04621 od 22.1.1948.

Josip Bösendorfer u Osijeku, Dr. Viktor Hoffiller, ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu⁹⁸, Dr. Vladimir Tkalčić, ravnatelja Muzeja za umjetnost i obrt, Dr. Anton Bauer, Gipsoteka, nakon stupanja na vlasti komunisti zadržali su svoja ravnateljska mjesta - bez obzira što su djelovali i pod ustaškim režimom. Sva trojica bili su stručnjaci - apolitički, odnosno politički lojalni svim režimima. Nisu digli svoj glas protiv progona Židova, nego izvukli korist od tog čina. Nastojali su da pod datim uvjetima njihove ustanove što bolje funkcioniraju i da ono, što je naredila vlast, učine bez komentara i prosvjedi. Naspram zaplijeni židovske imovine odnosile su se kao šansi ostvariti što veću korist za svoje ustanove, a da oštećenima barem pružaju privid, iluziju kasnijeg povrata njihove imovine. Tu istu strategiju slijedili su i poslije 1945.godine: Prilagodljivi, poslušni i fleksibilni - „čisti“, stručnjaci bez ideologije.

Još jedan „nesporazum“ između donatora umjetnina i ravnatelja muzeja: Dr. Antun Bauer, ravnatelj Gipsoteke u Zagrebu, preuzeo je od Hinka Lederera pismom od 2.svibnja 1941.godine sa Lopuda (dakle iz Ledererova mjesta bijega u Drugu talijansku zonu) ovlasti nad Ledererovim sefom u Zemaljskoj banci u Sarajevu, gdje je bio pohranio svoju numizmatičku zbirku.⁹⁹ Bauer je namjeravao otići u Sarajevo, s tim da ga prati ravnatelj Arheološkog muzeja, Dr. Hoffillera, da bi zajednički otvorili sef i prenijeli zbirku u Arheološki muzej Zagreb. Hoffiller se i sa svoje strane pobrinuo za osiguravanje sefa protiv neovlaštenog otvaranja, naloživši Zemaljskoj banci da sačeka dolazak predstavnika iz Zagreba. Financijske službe u Sarajevu i Hrvatska Zemaljska banka uvažili su taj zahtjev i nisu inzistirali na propisnoj predaji zbirke vlastima). Tek u svibnju

⁹⁸ Prof. Dr. Viktor Hoffiller (1877 Vinkovci -). Studirao je grčku i rimsku epigrafiju i arheologiju u Zagrebu i u Beču. Godine 1901. vraća se s doktoratom u Hrvatsku i postaje kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu, 1914.g. izabran je za izvanrednog profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu za klasičnu arheologiju, a 1924. za redovnog profesora i za direktora Arheološkog muzeja u Zagrebu sve do 1951. godine. Jedno je vrijeme boravio zbog znanstvenih istraživanja u Bugarskoj, Italiji i južnoj Francuskoj (1909/10). Veliki je doprinos dao obradom iskopina u Slavoniji i Srijemu (Bijelo Brdo, Dalj, Vučedol, S. Mitrovica, Sisak, Mirkovci, u Osijeku, Vinkovcima, Lici i na otoku Krku). Bavio se i izvaneuropskim kulturama, poglavito Japanom. - Godine 1943. je umirovljen od ustaških vlasti NDH zbog izjave njemačkom generalu E. Glaiseu von Hornstenau u Zagrebu „...*da će Njemačka izgubiti rat...*“ i da ne da Hitleru stijeg i šah Fridricha II. Velikog iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. Ipak je A. Pavelić sve to predao Hitleru, a bio je ratni plijen „Trenkovich pandura“. - Poslije rata reaktiviran na Filozofskom fakultetu i Arheološkom muzeju u Zagrebu, nastavlja sa stručnim i znanstvenim radom iako oslabljenog vida, izborio je osamostaljenje arheološkog studija 1948. Umirovljen ponovo 1951. Umro je u Zagrebu 17. siječnja 1954. godine. O Prof. Dr. Viktor Hoffiller, Josip ŠARČEVIĆ; Hrvatski povijesni portal: www.povijest.net › Hrvatske ličnosti. 18.2.2011.

⁹⁹ Hinko Lederer je prije drugog svjetskog rata Arheološkom muzej ju godine 1935, 1936. i 1938.godine prodavao stari novac iz arheološkog nalazišta Cesarice i Vođinci, te 1940. godine Dubrovački novac i veću količinu lošijeg rimskog brončanog novca. Sudeći prema inventarnim knjigama, Arheološki muzej nije zaprimio Ledererovo pismo od 2.svibnja 1941.godine. ne posjeduje. Dokument iz 1947. g. o mogućem otkupu je prvi spomen Hinka Lederera u vezi s Arheološkim muzejom. (Iz toga se smije zaključiti da Hinko Lederer 1941.godine Arheološkom muzeju ništa nije donirao. Prema mail-informaciji Arheološkog muzeja u Zagrebu (Višeg kustosa Miroslava Nađa) mnad@amz.hr .

1944., nasljednik Dr. Hoffiller je u Sarajevu preuzeo zbirku zlatnika i srebrnjaka iz sefa u Sarajevskoj banci i spremio je u blagajnu Arheološkog muzeja. U srpnju 1945., kad je Dr. Hoffiller nakon umirovljenja opet bio aktiviran kao ravnatelj Arheološkog muzeja, uvjerio se u cjelovitosti zbirke. Lederer se više nije vratio u Zagreb, nego se nastanio u Italiji. Međutim, 1946. godine pojavila se njegova kći, Dr. Mira Kaiser, sa zahtjevom za povrat očeve zbirke, jer po njegovu argumentiranju, iz popisa njezina oca Dru. Baueru ne proizlazi da je Hinko Lederer zbirku darovao, nego samo dao na čuvanje. Hoffiller se nije složio s njome, smatrajući da iz pisma. „*faktično slijedi da je ta zbirka darovana muzeju. Pismo je datirano iz Lopuda i nitko nije silio Lederera da tu zbirku preda nekome na čuvanje.*“ Mira Kaiser nije ostvarila svoje pravo: Hoffiller je smatrao da se molba Mire Kaiser ne može uvažiti bez punomoći vlasnika zbirki, tako da je zbirka ostala u Arheološkom muzeju u Zagrebu. A protiv njezina oca, Hinka Lederer, VI. rajon JNA u Zagrebu pokrenuo je postupak zbog nevraćanja u domovinu (ostao je živjeti u Italiji), jer je vojna vlast također saznao za njegovu zbirku.¹⁰⁰

Uz numismatičku zbirku Lederer je posjedovao još jednu kolekciju srebrnjaka iz arheološkog nalazišta iz željeznog i brončanog doba Medijana kod „Niške Banje“ (prema Ledererovu pismu), ispravno: „Niške Kamenice“¹⁰¹ 2503 komada srebrnjaka¹⁰². Prema ravnatelju Baueru, tu je zbirku nakon Ledererova odlaska iz Hrvatske Arheološkom muzeju ponudio na otkupu Ledererov poslovođa. Poslovođa je kasnije također nestao – „*ili je pobjegao iz Jugoslavije ili je završio u logoru....*“ Arheološki muzej prepustio bi zbirku Srbiji, jer je po ocjeni stručnjaka za Hrvatsku bila od manjeg znanstvenog interesa¹⁰³ Danas Arheološki muzej zastupa uvjerenje da mu Hinko Lederer svoju zbirku nije darovao.¹⁰⁴

¹⁰⁰ HR HDA, Ministarstvo prosvjete i kulture NRH, kutija 62, br.27711 od 10.5.1947.godine.

¹⁰¹ Arheološki muzej Zagreb nema podataka o tome da je Hinko Lederer ima veze s nabavom arheološkog materijala iz Niške Kamenice, mail-odgovor na upit autorice: Miroslav Nađ mnad@amz.hr

¹⁰² Cjelokupno nalazište kod Niške Banje/Niške Kamenice sadržalo je 160.000 komada, a oni su se raštrkali po Svijetu, dok je u Srbiji ostalo veoma malo. Pronađeni su u dva velika bakrena otkla, od kojih je jedan ostao u Zagrebačkom arheološkom muzeju: HR HDA, Ministarstvo prosvjete i kulture NRH, kutija 62, br.27711 od 10.5.1947.godine.

¹⁰³ HR HDA, Ministarstvo prosvjete NRH (fond 13.5), kutija 62, br. 27711 od 10.5.1947.godine.

¹⁰⁴ Kustos Marko Nađ u odgovoru na upit autorice, mailom od 15.7.2018.godine: mnad@amz.hr

I.5. „Praktična vrijednost umjetničkih nadgrobnih spomenika“

Župno redarstvo u Varaždinu došlo je na ideju da bi se i nadgrobnih spomenici židovskih grobova u Varaždinu mogli koristiti, jer su napravljeni od granita i mramora, važnih sirovina za graditeljstvo. Ustanovivši 1942.godine da se u zgradi u kojoj je živio nadzornik groblja uskladište eksploziv i oružje, Župno redarstvo je od Ministarstva Državne riznice zahtijevalo da se eksplozivni materijali i oružje premjeste, kako ne bi došlo do eksplozije i razaranja tih grobova, i da se nadgrobnih spomenici skinu i odvede u skladište za potrebe građevinskog materijala.¹⁰⁵ Posljedice podržavljenja židovske imovine, tj. zabrana raspolaganja imovinom pogodile su i židovske imigrante, kojima su prtljazi predani špediterima ostali ležati na skladištima, jer bi špediteri odbili izdati ih, pozivaju se na Zakon o očuvanju hrvatske narodne imovine“¹⁰⁶ Odredba (čl.1) precizirala je koji su pravni poslovi između Hrvata i Židova ništetni: oni koji nadmašuju vrijednost od 100.000 dinara, s time da je bila dopuštena molba Ministarstvu pravosuđa za odobrenje. Primjer je emigrant Isak Klein iz Beča, na boravku u Lipiku. U svojoj molbi od 13.lipnja 1941.godine Kotarskom predstojništvu u Pakracu za oslobađanje njegove pošiljke na špediterskom skladištu, „...dva sanduka i jedan prekomorski kovčeg“ uloženi kod otpremništva Josip Rosenberg, Zagreb, Ilica 45, kako bi ga otpremništvo moglo otpremiti na svoju adresu u Lipik. Taj „...prtljaga leži u Zagrebu već godinu dana. legalnim je putem dopremljen iz Njemačke i svi su gotovo troškovi već plaćeni. Sada pak nisam u stanju prtljagu dalje ostaviti kod otpremništva jer kao emigranti ne posjedujem sredstava za plaćanje ležarine.“ Ispostava Ustaškog redarstva odbije ga, jer je „imovina zaplijenjena po Ravnateljstvu za gospodarstvenu ponovu“¹⁰⁷, tj. oduzeto bez naknade i bez šanse na povrat.

¹⁰⁵ HR HDA, Ponova, fond 1076, kutija 247, br. 51765 od 29.12.1943.

¹⁰⁶ Zakonske odredbe o sačuvanju hrvatske narodne imovine od 19.4.1941.U Zakon. I, 26.

¹⁰⁷ HR HDA, RUR ŽO; fond 252, kutija 8 br. 8402 - inv br. 28647; primjeri i u kutiji 3, br. 1091/1941 od 17.11.1941. – inv. br. 27578: Pisma drugih nesuđenih primatelja pošiljki iz Lipika Ravnateljstvu Ustaškog redarstva od 7.srpnja 1941.

I.6. Pljačkanje pokretnina od strane sugrađana

Poznato je bilo i „javna tajna“ da su ustaški redarstvenici, opremljeni s nalozima za pretraživanjem stanova „odvedenih“ ili „izseljenih“ (sic!) ili pobjeglih Židova, vršeći pretres prisvojili što im se po kućama i stanovima našlo pri ruci; ili su pak ustanovili da je već netko prije njih „pretresao stanove,, i pokupio sa sobom sve iole vrijednije stvari: nestali su tako vrijedni kućanski predmeti, porculan i kristal kao servise za posluživanje, srebrni jedaći pribor, zlatne i srebrne, gravirane kutije za cigarete, nalivpera i pisaće garniture, džepni i ručni satovi, čak stilski namještaj za salone, klavire, umjetnine, napose vrijedne slike.¹⁰⁸

Još prije donošenja Zakonskih odredbi o oduzimanju židovskih nekretnina i Zakonske odredbe od 19. travnja 1941. o imenovanju povjerenika kod privrednih poduzeća¹⁰⁹), u poslovnim objektima pojavili su se samozvani „povjerenici“ i na svoju ruku proglasili rasvlašćenje dotadašnjeg vlasnika: Njemačka građanka Elly Reich i njezin suprug Willy Reich, emigranti iz Njemačke, morali su napustiti svoj stan (u njihovu vlasništvu) jer ga je zatražio za sebe pripadnik ustaškog stožera. Namještaj i inventar prisvojio je njihov podstanar, no njemačko zapovjedništvo je zahtijevao od hrvatskih vlasti da stan isprazni i skupa s inventarom smjesta odstupa njemačkom zapovjedništvu, budući su „bivši stanari“ njemački građani.¹¹⁰ Policijski izaslanik Njemačkog Reicha u NDH potvrdio je da su njemačke okupacijske snage sudjelovale u nasilnom i samovoljnom oduzimanju pokretnina Židova¹¹¹: Glaise von Horstenau zabilježio je u svojim sjećanjima da su iz Zagreba svakodnevno polazili kamioni i vlakovi nakrcani „rekviriranom robom“¹¹². Iako je prema tadašnjem ratnom pravu postojala zabrana rekviriranja, okupacijska vlast nije smijela uvesti nove poreze, namete i sl.. Wehrmacht se okoristila novima iz kontribucije u Osijeku. U Osijeku i u Vinkovcima je Wehrmacht otvorio čak vlastite račune za uplate iz kontribucija¹¹³

¹⁰⁸ HR HDA, Ponova, fond 1076. kutija 249, br. 45/1944 od 3.1.1944.- Komisijski zapisnik Ravnateljstva redarstva u Požegi o „protupravnom“ oduzimanju stvari po židovskim kućama i stanovima. Ista zapažanja citira Z. ŽIVAKOVIĆ KERŽE za Osijek, op.cit. N.KISIĆ KOLANOVIĆ; 451- Jere JAREB; Zlato i novac NDH, 358.

¹⁰⁹ Zakoni, Zakonske odredbe. www.sistory.si.

¹¹⁰ HR HDA, Arhiv Hans Helm, kutija 12. spis Elly i Willy Reich.

¹¹¹ N. KISIĆ KOLANOVIĆ; ČSP Jg.30, H.3, 1998, S. 443-445.

¹¹² Peter BROUČEK, Ein General im Zwielficht. Die Memoiren von Edmund Glaise Horstenau. III.sv. Deutscher Bevollmachtigter General in Kroatien und Zeuge des Untergangs des „Tausendjaehrigen Reiches“. Wien 1988, 114.

¹¹³ HR HDA, fond 291, Predsjedništvo Narodne vlade NRH, kutija 1, br.769/45 od 30.7.1945.- Elaborat za nastupanje pred Nirnberškim sudom.

Također su se građani naročito otimali za specijalizirane trgovine, u kojima su se našle bogate, skupocjene zalihe robe: Urarske radione, zlatarne, prodavaonice tekstila i tkanina, krojačke radione, čiji su obrtnici radili s luksuznim predmetima i na dobrim lokacijama, u najstrožim centrima gradova i na elitnim mjestima, ubrzo bi našle kupce.¹¹⁴ Primjer: Adler Adolf držao je u svojoj trgovini bijelo zlato i briljante (vrijednost: 180.000 dinara plus 150.000 dinara u gotovini), Dr. Alkalaj Mojzije ostavio je povjereniku nakit u vrijednosti od 99.919 dinara).¹¹⁵ Jugoslavenski Nijemac Aurel Hack, Zagreb, domogao se židovske draguljarske radnje Ebenspanger u Amruševoj ulici 19, koja je s robom - nakitom u zlatu, platinu, srebru, s dijamantima, sa zlatnim medaljama, zubarskim zlatom i devize- vrijedila ca. 409.330 dinara.¹¹⁶ Komunistička je vlast radnje, trgovine i poslovne objekte oduzete Židovima i dodijeljene hrvatskim interesentima, stavila pod sekvestar¹¹⁷, a protiv vlasnika pokrenule krivične postupke zbog „ratnog profiterstva“. Ministarstvo financija Narodne Republike Hrvatske je na taj način konačno konfiscirala robne zalihe vrijedne više od stotine tisuća dinara.¹¹⁸ Kako su sekvestrirale i zalihe, kažnjavale su indirektno i bivše židovske vlasnike, jer je bilo za očekivati da će hrvatski nasljednici obešvlašćenih Židova biti kažnjavani konfiskacijom imovine, čime bi objekt zajedno s robom nepovratno prešao u vlasništvo komunističke države. Komunistička je vlast od konfisciranog nakita i gotovine u urarskim i draguljarskim poslovnica donijela je proračunu više od 10 milijuna dinara.¹¹⁹

Problemi su prodavatelju takvih objekata nastali kad je trebalo osigurati nesmetani nastavak poslovanja i pronaći kvalificirane obrtnike, stručnjake za specijalizirane obrte i za upravljanje

¹¹⁴ HR HDA, MF NRH, kutija 72, br. 24763 dokument sadrži alfabetski popis urarskih i draguljarskih trgovina pod sekvestracijom.

¹¹⁵ HR HDA, MR N RH, kutija 72, br. 24763.

¹¹⁶ HR HDA, MF NRH, kutija 70, zapisnik br. 11, od 22.1.1946.godine i potvrda ZUND-a o preuzimanju, br. 2562 od 22.1.1946. Tada je ZUND preuzeo robu od ukupno 236 slučajeva konfiskacije. Daljna preuzimanja Zapisnik br. 12 od 30.1.1946 - također nakit, zlato, zlatnici u ukupnoj vrijednosti dinara 151.340. Detto br. 59309/46 od 4.

¹¹⁷ HR HDA, MF NRH, kutija 72, br. 24763.

¹¹⁸ HR HDA, MR N RH, kutija 72, br. 24763.

¹¹⁹ HR HDA, MF NRH, kutija 72, br. 24763 dokument sadrži alfabetski popis urarskih i draguljarskih trgovina pod sekvestracijom i konfiskacijom.

i održavanje objekata.¹²⁰ To naročito važi za napuštene liječničke ordinacije, kad su židovski liječnici odlazili u Bosnu na suzbijanje endemskog sifilisa i drugih zaraznih bolesti.¹²¹

¹²⁰ HR HDA, Ponova, dok. 51825 od 17.12.1943.

¹²¹ HR HDA, Ponovaibid. do, 520035 od 28.12.1943.

II. „Jačanje hrvatskog gospodarstva“ - gospodarenje židovskim imetkom

II.1. Prodaja u bescjenje, pogodovanje, podmićivanje, špekulacije

Ravnateljstvo Ustaškog redarstva prodavalo je židovsku imovinu na dražbama i „pod rukom“: „Njegovi“ - rodbina, ortaci, pretpostavljeni - mogli su je kupiti po povlaštenim cijenama; prosti pripadnici Ustaških formacija dobili bi je za jednu trećinu njezine procijenjene vrijednosti, dok su pripadnici Poglavnikovog Tjelesnog zdruge uživali popuste do 50%. Zlato i srebro upotrebljavano je za odlikovanja, a zalihe plemenitih metala deponirane u trezoru Hrvatske Državne banke. Muzej za umjetnost i obrt, jedini otvoreni muzej za vrijeme rata, služio kao „zbirno skladište“ i birao je za sebe potencijalne eksponate, dok su manje vrijedni predmeti savršili u depoima.¹²² Privatne biblioteke dospjele su u Sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu, glasoviri i druga glazbala u Hrvatski Glazbeni zavod. Odjeće i obuće podijelili su Ustaškoj vojnici, Hrvatskom Crvenom križu i Ministarstvu skrbi.¹²³

Financijski su prihodi iz prodaje oduzete robe očito „podbacili“, jer je Hrvatska Državna banka godine 1943. održala „*Konferenciju o plasmanu krzna na Švicarsko tržište iliu Rumunjskoj i Turskoj*“. Hrvatska Državna banka, koja je za pohranu krzna uzimala „ležarinu“ od 5% od procijenjene ukupne tržišne vrijednost, upozoravala je Ured za podržavljeni imetak u Ministarstvu državne riznice u travnju 1944. da se ne isplati ni skladištiti robu, a niti pokušavati prodati krzna u Švicarskoj ili bilo kojoj drugoj zemlji za slobodne devize, jer se radi o „*nešenoj*“ i zato „*bezvrijednoj robi*“. Neka se pokuša robu prodati na domaćem tržištu ili kao kompenzacijsku robu izvoziti na klirinško tržište, u Rumunjsku ili Tursku.¹²⁴ Izvoz očito nije uspio do kraja rata, jer je od 1946. godine na dalje Komisija za dragocjenosti „*nercove*“ prosljedila na prodaju državnom poduzeću za kupoprodaju takve robe (NAMA), ali nešto od toga i uništila.¹²⁵

Da bi ipak ostvarila kakav takav profit od zaplijenjene robe, Ministarstvo državne riznice je dalo „pročešljati“ sve ustanove i organe vlasti za koje je moglo pretpostaviti da su se dokopale

¹²² HR HDA, MP NRH, kutija 61, br. 77834 od 8.11.1946. Ivo Fuchs iz Zagreba ostvario je restituciju svojih kućnih predmeta iz srebra.

¹²³ HR HDA, MP NRH, kutija 61, br. 75397, 3.12.1946.

¹²⁴ HR HDA, Ponova, 52437 od 31.12.1943. dopisi 3.i 4.1.1944.

¹²⁵ HR HDA, MF NRH, kutija 69, br. 1q,1749 od 19.5.1947.godine.

i zatim utajile vrijedne sagove, predmete za reprezentaciju, i prisiliti ih da svoj „plijen“ - vrijedni kućanski predmeti, porculan i kristal kao servise za posluživanje, srebrni jedaći pribor, zlatne i srebrne, gravirane kutije za cigarete, nalivpera i pisaće garniture, džepni i ručni satove - uredno plate.¹²⁶ Naročito sagovi bili su Uredu zanimljivi, jer je ministarstvo računalo da će im porasti cijena na inozemnom tržištu. U tu svrhu Ured je čak formirao komisiju koja je trebalo obilaziti te ustanove i prikupljati ih.¹²⁷ I dragocjenosti, pohranjene u trezoru Hrvatske državne banke bile su početkom 1944.godine predviđene za prodaju¹²⁸, što se ipak nije dogodilo. Špekulacije s porastom cijena luksuznoj robi nisu se obistinile: na tržištima europskih zemalja našao se višak takve robe, kakvu su Židovi, pod prijetnjom progona i deportacije, u Njemačkoj, Austriji, u Francuskoj, Nizozemskoj i Belgiji prodavali u besćenje. U Hrvatsko, usrijed rata, pronalaženje kupaca pokazala se skoro pa nerješivim zadatkom, podjednako kao i rezerviranje skladišnog prostora za čuvanje zaplijenjene robe. Problem se nije riješio ni iduće godine, dok je roba zbog neprimjerenih uvjeta čuvanja propadala.¹²⁹

Profit iz predmeta za svakodnevnu upotrebu, odjeću i obuću, ali i vrijednina, zatim iz optičkih i tehničkih aparata ostvarili su špediteri: Posljedice podržavljenja židovske imovine, tj. zabrana raspolaganja imovinom pogodile su i židovske imigrante, kojima su prtljazi predani špediterima ostali ležati na skladištima, jer bi špediteri odbili izdati ih, pozivaju se na Zakon o očuvanju hrvatske narodne imovine¹³⁰ Odredba (čl.1) precizirala je koji su pravni poslovi između Hrvata i Židova ništetni: oni koji nadmašuju vrijednost od 100.000 dinara, s time da je bila dopuštena molba Ministarstvu pravosuđa za odobrenje. Primjer je emigrant Isak Klein iz Beča, na boravku u Lipiku. U svojoj molbi od 13.lipnja 1941.godine Kotarskom predstojništvu u Pakracu za oslobađanje njegove pošiljke na špediterskom skladištu, „...dva sanduka i jedan prekomorski kovčeg“ uložen kod otpremništva Josip Rosenberg, Zagreb, Ilica 45, kako bi ga otpremništvo moglo otpremiti na moju adresu u Lipik. Taj „...prtljaga leži u Zagrebu već godinu dana.

¹²⁶ HR HDA, Ponova, fond 1076. kutija 249, br. 45/1944 od 3.1.1944.- Komisijski zapisnik Ravnateljstva redarstva u Požegi o „protupravnom“ oduzimanju stvari po židovskim kućama i stanovima. Ista zapažanja citira Z. ŽIVAKOVIĆ KERŽE za Osijek, op.cit. N.KISIĆ KOLANOVIĆ; 451- Jere JAREB; Zlato i novac NDH, 358.

¹²⁷ HR HDA, Ponova, 52437 od 31.12.1943. dopis Ministarstva Nadstojnikku Ureda za podržavljeni imetaka Ministrstv od 4.1.1944.

HR HDA, Ponova, 52437 od 31.12.1943. dopis Ministarstva Nadstojnikku Ureda za podržavljeni imetaka Ministrstv od 4.1.1944.

¹²⁸ HR HDA, Ponova, 52437 od 31.12.1943. dopis Ministarstva Nadstojnikku Ureda za podržavljeni imetaka Ministrstv od 4.1.1944.

¹²⁹ HR HDA, Ponova, 52437 od 31.12.1943. dopisi 3.i 4.1.1944.

¹³⁰ Zakonske odredbe o sačuvanju hrvatske narodne imovine od 19.4.1941. U Zakon. I, 26.

legalnim je putem dopremljen iz Njemačke i svi su gotovo troškovi već plaćeni. Sada pak nisam u stanju prtljagu dalje ostaviti kod otpremništva jer kao emigranti ne posjedujem sredstava za plaćanje ležarine.“ Ispostava Ustaškog redarstva odbije ga, jer je „imovina zaplijenjena po Ravnateljstvu za gospodarstvenu ponovu“,¹³¹ tj. oduzeto bez naknade i bez šanse na povrat.

¹³¹ HR HDA, RUR ŽO; fond 252, kutija 8 br. 8402 - inv br. 28647; primjeri i u kutiji 3, br. 1091/1941 od 17.11.1941. – inv. br. 27578: Pisma drugih nesuđenih primatelja pošiljki iz Lipika Ravnateljstvu Ustaškog redarstva od 7.srpnja 1941.

II.2. Prekogranična trgovina umjetninama iz židovskog vlasništva

U zemljama pod nacističkom okupacijom, naročito u onima s bogatom umjetničkom baštinom posebni su povjerenici po nalogu Hitlerovih i Goeringovih „savjetnika“ za umjetnost tragali za umjetnička djela po konceptu i ukusu svojih naredbodavalaca: U bivšoj Jugoslaviji nije postojalo značajnije umjetničko nasljeđe (Louvre, Rijksmuzej u Amsterdamu, Belgijski i talijanski su gradovi bile su glavne mete pljačke umjetnina).¹³² Svega jedan upis u „Collecting point“ u Münchenu upućuje na preprodaju jedne slike iz Jugoslavije u Lausanneu, a ta prodaja datira iz 1938.godine. Nema podataka o sižeju, niti o umjetniku, a niti o prodavaču: Poznato je pak da je do trgovine „između Jugoslavije i Švicarske“ došlo putem njemačke trgovkinje umjetninama nastanjene u Švicarskoj, Andreine Schwegler, koja je prije početka Drugoga svjetskog rata održavala veze s trgovcima umjetnina diljem Europe. Za njezine aktivnosti u Jugoslaviji nisam uspjela pronaći trag u fondovima Hrvatskog Državnog arhiva u Zagrebu. Prije rata je (navodno) Hitler čak zabranio svojem povjerenju za nabavu umjetnina, direktoru Galerije slika (Gemaeldegaleri) u Dresdenu, Hansu Possu, jer „*tamo dolje nema ničega*“¹³³.

No, ipak, došlo je do izvoza umjetnina također i iz NDH: ali ne od agenata nacističkih kolekcionara, nego od „Kulturbunda“, u sklopu akcije evakuiranja jugoslavenskih Nijemaca od nadirućih partizana, a u cilju u Njemačkoj očuvati i dokumentirati kulturu te narodnosne skupine: Poslane su u Njemačku slike osječkih umjetnika 19. stoljeća, iz postava „Heimatmuseuma“ osnovanog od „Kulturbunda“ (a pod posebnom Poglavnikovom zaštitom), arheološki materijal iz prehistorijskih arhivskih nalazišta Sarvaš i Vučedol i predmeti iz tih nalazišta što su ih prisvojili članovi osječkog amaterskog arheološkog kluba „Mursia“.¹³⁴ Predmeti su repatrirani 1949.godine, a postali predmetom spora između domaćih kulturnih institucija.

Također su iz Hrvatske odvedeni u Njemačku predmeti iz hrvatskih muzeja.¹³⁵ Zagrebački muzej za umjetnost i obrt, koji je za vrijeme rata obnašao ulogu „koordinatora“ za

¹³² Ipak je moguće da će se još otkrivati slike podrijetlom iz bivše Jugoslavije: Hrvatska je zastupljena u projektu „TransCultAA“ (Transferring Cultural Objects in the Alpe-Adria-Region in the 20 th Century“. U okviru ovog projekta povjesničari umjetnosti, povjesničari i drugi stručnjaci bave se istraživanjem provenijencije umjetnina i otkrivanjem sumnjivih kvalifikacija. <https://www.transcultaa.eu/>.

¹³³ Birgit SCHWARZ, Hitlers Museum. Die Fotoalben „Gemaeldegalerie Linz“: Dokumente zum „Fuehrermuseum“. Wien-Koeln-Weimar 2004. 7 - H.C.LÖHR; Das Braune Haus der Kunst.26.

¹³⁴ Narcisa VEKIĆ; Arheolozi nisu još uvijek spremni dirnuti taj lokalitet. Glas Slavonije, 28.2.2015.godine, na: <http://www.glas-slavonije.hr/262300/5/Arheolozi-nisu-jos-uvijek-spremni-dirnuti-taj-lokalitet>

¹³⁵ HDA MP NRH, fond 013.5, br. 66067 od 25.10.1947.godine.

prikupljanje i pohranu umjetnina, morao je na zahtjev iz njemačkih krugova izdvojiti eksponate za darove nacističkim dužnosnicima u Njemačkom Reichu (vidi prilog 2, popis umjetnina-darova iz hrvatskih muzeja): Riječ je o predmetima iz Hrvatskog Povijesnog muzeja, ratni plijen hrvatskih Pandura za vrijeme Sedmogodišnjega rata i Šah Fridrika Velikoga zaplijenjen u Sedmogodišnjem ratu, u bitci kod Kolina 1757.godine. Daska obložena crnim i bijelim koštanim pločicama i inkrustacijama; u njoj mala ladica sa 14 bijelih i 12 nejednakih crnih okruglih pločica za igranje; na dasci 32 koštane firue od bjelokosti; procijenjena je 1938.godine na 200.000 dinara. Iako je ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu, Prof.dr. Viktor Hoffiller, odbio izdati tu umjetninu, morao je posustati, jer ju je sam Pavelić zatražio kao „povrat njemačkom narodu“ i pozdravni dar Hitleru prigodom Pavelićevog prvog posjeta Führeru na Hitlerovu ladanskom imanju u Alpama dne.8.lipnja 1941.godine. Njemački poslanik u Zagrebu Siegfried Kasche inzistirao je na tome. “Ratni plijen“ Trenkovich Pandura vratio se 1949.u Hrvatsku.

II.3. Samozaštita oštećenih - Pokušaj prokrijumčarenja imetka u bijegu iz NDH

Svatko tko je mogao spasiti od zaplijene i najmanji djelić obiteljskog blaga, morao je žrtvovati toga i za podmićivanje ustaških vlast da bi mu izdali propusnice. Oni koji su uspjeli prokrijumčariti vrijednine mimo ustaških ophodnja i pograničnih redarstvenika na bijegu u Drugu talijansku zonu, nisu mogli biti sigurni da ga neće u bijegu biti pokrađeni i opljačkani: Branko Polić se sjećao kako je bježeći s majkom i Fritzom Lunzerom u Talijansku zonu u Primorje, majka sa sobom nosila zlatnike i kako su, ne jednom nabasali na potencijalne pljačkaše između Zagreba, Hreljina, Šušaka, Kraljevice. U logoru u Kraljevici gdje je majka skrivala te zlatnike u čašu s pekmezom, nestala je čaša s pekmezom i zlatnicima. Branko je također zamjećivao, kako su stizali u logor u Kraljevici Židovi iz unutrašnjosti NDH, neki s teškim „ruksakima“ i prtljagom, kao da kane putovati oko Svijeta - posumnjao da su neki „varali na kontribucijama“.¹³⁶

Prebacivanjem židovskih dragocjenosti na sigurno mjesto ili u mjesto internacije Židova bavile su se u talijanskoj Drugoj zoni osobe koje su stekle „arijevska prava“, te su mogle dobiti hrvatsku putovnicu i propusnice¹³⁷ - i nisu za to tražili od svojih „mušterija“ nagradu ili naknadu, iako ih ta djelatnost i te kako ugrožavala. Čak ni OZNA, koja je na osnovu Helmovih zabilješki, istraživala te „kurire“ zbog sumnje u „suradnju s okupatorom“, nije pronašla dokaze za to da su ikoga denuncirali, ucjenjivali, ili prevarili i opljačkali, nego da su zaista pomagali spašavati imovinu ostavljene u svojim domovima, kad su židovski vlasnici glavom bez obzira bježali.¹³⁸

Policijски izaslanik Hans Helm je registrirao kao „kurire“ između Zagreba i primorskih te dalmatinskih gradova: u Crikvenici češkog Židova Franca Kupeca (rođ. 1902.g. u Pragu), koji je sa svojom „arijevskom putovnicom“ do 1941 putovao između Italije i jugoslavenskih

¹³⁶ B.POLIĆ; Imao sam sreće. 52.

¹³⁷ Thomas BUOMBERGER, Raubkunst-Kunstraub. Die Schweiz und der Handel mit gestohlenen Kulturgütern zur Zeit des Zweiten Weltkriegs. Herausgegeben von dem Bundesamt für Kultur (BAK) und der Nationalen Informationsstelle für Kulturgüter-Erhaltung (NIKE). Zürich 1998. 229-245. - FRANCINI Esther Tisa- HEUSS Anja-KREIS Georg, Fluchtgut-Raubgut. Der Transfer von Kulturgütern in und ueber die Westschweiz. 1933-1945 und die Frage der Restitution. Zürich 2001- Konkretnih informacijama o jugoslavenskim kontaktima Andreine Schwegler nisam uspjela pronaći ni u literaturi, a niti u fondu resorno nadležnog ministarstva, Ministarstva prosvjete NRH (fond 0.13.5.).

¹³⁸ Franca Kupeca su na jednom od njegovih putovanja iz Primorja u unutrašnjost između u Lici partizani prisilno regrutirali. Uspio je surađivati s njima, ali zaobići odlazak na borbene zadatke, tako da je preživio rat i vratio se u Čehoslovačku. HR HDA, Arhiv Helm, kutija 13; 18, br. 30 (zabilj. Franc Kupec) i kutija 37.

primorskih gradova i obavljao „poštanske usluge“, čak i transfer novca i vrijednina. To isto radio je poljski državljani Dr. Oskar Friedfeld¹³⁹ u ime Odbora poljskih emigranata. On i njegov zet, Dr. Pyka¹⁴⁰, surađivali su s talijanskim službama koje su organizirale izlazak Židova iz Italije i Jugoslavije za Portugal. Među Židovima interniranim u okolici Dubrovnika „operirao“ je Nijemac Dr. Berkhof¹⁴¹. Dr. Norbert Tritsch (kasniji major JNA „likvidator Hrvatske Zemaljske Banke d.d.Zagreb), preuzeo na čuvanje dragocjenosti svojega brata Roberta iz Beča, koji je 1938.godine pobjegao u Zagreb. Robert Tritsch je 1941.godine nastavio bijeg - u Drugu zonu (pod talijansku vlast). Kad se i Norbert odlučio na bijeg, u Mostar, pohranio je bratove vrijednine kod svojeg zagrebačkog zubara, a kad se taj odlučio na bijeg, predao ih je zagrebačkom odvjetniku, koji je imao potrebne propusnice. Odvjetnik je doista pokušavao prebaciti dragocjenosti iz Zagreba u Mostar. Međutim, na Zagrebačkom Glavnom kolodvoru „kurira“ je zaustavio ustaški redarstvenik i oduzeo mu sve. Norbert Tritsch se nakon povratka iz partizana obratio se Ministarstvu financija Narodne Republike Hrvatske radi povrata, navodivši da bi se dragocjenosti njegova brata mogle naći zapakirane i zajedno s drugim paketima pohranjene u podzemnoj grobnici Franjevačkog samostana u Zagrebu, Kaptol 9, gdje su službenici Ministarstva financija NRH u siječnju 1946.godine pronašli kutije s nakitom, zlatnicima i srebrenim predmetima, te 31.000 dinara u gotovini¹⁴². Komisija za dragocjenosti Ministarstva financija ih je zaplijenila i deponirala ih u Narodnoj banci-Filijali Zagrebu, u korist Državne uprave narodnih dobara u Beogradu.¹⁴³ Norbert Tritsch ukazuje na to „*da su pronađene stvari bile „ne vlasništvo nekakve ustaške službe, nego imovina opljačkana od žrtava fašizma“*. Norbert Tritsch je čak apelirao na nove vlasti da u ime zakonitosti, pijeteta prema žrtvama fašističkog terora i u znak priznanja njegove partizanske zasluge i one svoje supruge njegovu bratu vrate imovinu. Ministarstvo financija NRH se vadilo na „*nemogućnost*

¹³⁹ Baza podataka Spomen-centra Yad Vashem sadrži ukupno 78 nositelja ovoga prezimena - većinom iz Poljske (ali i iz Češke, Mađarske i Jugoslavije). Prema Yad Vashemu, poljski su nositelji tog prezimena ubijeni na teritoriju okupirane Poljske.

¹⁴⁰ Tog prezimena nema na popisu Yad Vashema. www.yadvashem.org.

¹⁴¹ HR HDA, Arhiv Helm, kutija 37, br. 361 i 414.

¹⁴² Gotovina od 31.000 dinara uključila je 14.760 dinara vlasništva Dr. Vlatka Mačeka: HR HDA, MR N RH, kutija 72, br. 24763. Cijeli abecedni popis pronađenih dragocjenosti: „Ošasna imovina prema Rješenju Kotarskog suda za I. i IV. Rajon, Zagreb, br. O-397/45 od 26.4.1948.godine.“

¹⁴³ HR HDA, Ministarstvo financija NRH, fond 283, kutija 71, zapisnici br. 89,90 i 94, 95, 96 od 30.1946 i 6.2.1945.

*identificiranja vlasništva Roberta Tritscha, „budući da su se u paketima nalazile stvari bez navoda prijašnjih vlasnika“.*¹⁴⁴

Ponova“ je također računala s time da će Židovi, bježeći u talijansku Drugu zonu, pokušavati „prokrijumčariti“ sa sobom vrijednine i prodavati ili pokloniti talijanskim okupacijskim vlastima kao „cijenu“ za sigurnost. Ministarstvo Državne riznice je upozoravalo nadležne ustanove da se trude ući u trag pokretninama, „*koje su se nalazile u rukama Talijana i Nijemaca*“, poglavito i zbog teške gospodarske situacije NDH i zato što se domaće blago treba zadržati u zemlji.¹⁴⁵

Helm je od svojih agenata iz Primorja „saznao“ da se u Crikvenici odvija živa trgovina između Židova i talijanskih vojnika da si Židovi od Talijana „kupe“ boravak u Primorju i nastavak emigracije u Kraljevinu Italiju¹⁴⁶. Čak ni Helm nije tvrdio da Talijani pljačkaju imovinu od Židova. Pljačku židovske robe od strane talijanske okupacijske vojske u njihovoj okupacijskoj zoni pogodila prvenstveno slavensko stanovništvo¹⁴⁷, i diskriminacijski odnos što su ga talijanske okupacijske vlasti primjenjivali u odnosu s jedne strane na Židove, a s druge na slavensko stanovništvo, utjerao je još jedan klin u odnose između Primoraca i Dalmatinaca s jedne strane, Židova, naročito stranih s druge strane: Židovi su navukli na sebe sve veći gnjev domaćih zbog povlastica što su im pružili talijanski vojnici.¹⁴⁸ Jedan jedini protužidovski izgređ talijanskih vojnika dogodio se 12. lipnja 1942.g.u Splitu: Crnokošuljaši su upali u sinagogu, pokrali srebrninu, te odnijeli spise i dokumente i spalili ih na splitskoj „Pjaci“.¹⁴⁹

¹⁴⁴ HDA, Ministarstvo financija NRH, kutija 69, br. 13439 od 8.7.1948. i 35311 od 4.11.1948.godine.

¹⁴⁵ HR HDA, Ponova, 52437 od 31.12.1943. dopis Ministrstva Nadstojnikku Ureda za podržavljeni imetaka Ministrstv od 4.1.1944.

¹⁴⁶ HR HDA, Arhiv Helm, kutija 27. zabilješke Franz Rippl, <Hans Hoedl (Helmovi agenti u Crikvenici).

¹⁴⁷ Zapisnici Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača ZKRZ-GUZ, kutija 164, dok. 2780-3081 sadrže izjave svjedoka i žrtava talijanskih- šikana, pljački, paleži. Također u kutiji 311, primjer: 19395, 19418, 19420 Nadbiskupski arhiv Zagreb (NAZ) posjeduje pismenu ostavštinu s intervencija nadbiskupa za oslobađanje interniraca iz logora u Italiji i u Dalmaciji. U talijanskim logorima za slovenske i hrvatske internirce (Mamula, Morina, Molat) internirci su trpjeli mučenja, fizičko zlostavljanje, izgladivanje. I zatvor u Kvesturi u Splitu, Solinska cesta, bio je mjesto mučenja: HR HDA, ZKRZ-GUZ, mikrofilm Z-2984, ZM 22/51, kutija 63, GUZ 3131 (izjave svjedoka 14.8.1945. .Druge izjave: ibidem GUZ 3115. Ima i svjedočanstva o „zločinima Talijanana Žumberku“: Z-2984, GUZ 3277, kutija 63).

¹⁴⁸ Sjećanja na „Confine libero“ u Novom Vinodolskom objavio je Feja FRANK; Bio sam u Novom Vinodolskom. U: Novi Omanut“, br. 113/rujan-listopad 2012, 9. Također Zeev MILO; Im Satellitenstaat Kroatien. 124.

¹⁴⁹ Obilježeno 75. godina napada na židovsku sinagogu u Splitu: www.dalmacijadanas.hr/obiljezeno-75-godina-napada-na-zidovsku-sinagogu-u-splitu © dalmacijadanas.hr i.

Talijanska je okupacijska vlast bila prvenstveno „zainteresirana“ za inventar muzeja i arheoloških nalazišta, napose u Dalmaciji, kao i za muzejske predmete iz Pule, za sve predmete vezane uz Mletačku vladavinu u Dalmaciji, i za talijanske teritorijalne pretenzije na habsburške predjele Istre i Dalmacije. Drugim riječima. Talijani su odnosili iz Jugoslavije umjetnine i vrijedne pokretnine - ali uglavnom muzejske eksponate, za koje su smatrali da svojom kronologijom i lokalitetima dokazuju neprekidni kontinuitet romanske pripadnosti istočne Jadranske obale („*La Sponda orientale dell' Adriatico*“).¹⁵⁰ I reprezentativno opremanje rezidencija talijanskih dužnosnika umjetničkim predmetima iz privatnih stanova im nije bilo strano; nisu mnogo toga ni mogli odnijeti u svome bijegu glavom bez obzira nakon kapitulacije Italije (8.9.1943.godine). Pljačke židovskog vlasništva, židovskih dragocjenosti u talijanskoj Drugoj zoni nije zabilježeno, poglavito ne sistematsko ispražnjavanje stanova, čak uz prisutnost predstavnika institucija koji su već „vrebali“ na bogat „urod“ za svoje ustanove. Štoviše: U Dubrovniku je Gradski zapovjednik talijanske „zaštitne“ okupacije, divizije „Marchi“, general Giuseppe Amico Talijanska je okupacijska vlast je odnijela umjetnine iz muzeja i arheološke iskopine iz Dalmacije i Istre. Iz privatnih kuća talijanski bi vojni i civilni dužnosnici odnijeli vrijednine za opremanje svojih „rezidencija“, no nisu mnogo od toga pokupili na bijeg glavom bez obzira u rujnu 1943.godine. Barem za Dubrovnik mogla sam konstatirati da zapovjednik talijanske „zaštitne“ vojske u gradu, general Giuseppe Amico sprječavao pljačke većih dimenzija židovskih i srpskih domova: Utvrdila sam to na temelju dokumenata ZAVNOH-a, iz kojih je vidljivo da su Dubrovački Židovi i židovske izbjeglice u logorima oko Dubrovnika prilikom odlaska u logor Kampor (otok Rab) i(li) pri evakuacije sa Raba na partizansko područje nosili sa sobom pokretnine i vrijednine, kakve Židovi u gradovima u unutrašnjosti NDH već od 1941.godine više nisu posjedovali.¹⁵¹

¹⁵⁰ HR HDA, Ministarstvo prosvjete i kulture NRH, fond 013.5, kutija 62, Izvještaj ravnatelja Arheološkog muzeja Dr. Viktora Hoffillera Ministarstvu prosvjete i kulture NRH, br. 410/47 od 8.9.1947. Dr. Hoffiller najavio je restitucijski zahtjev za te predmete.

¹⁵¹ HR HDA; ZAVNOH, fond 207, kut. 3, br. 2568-1561/43 od 9.11.1943. i br. 2633-2891/30.12.1943., kut.5, br. 2865-208/44 od 27.1.1944.- General Giuseppe Amico poznat u njemačkim i talijanskim krugovima u Zagrebu kao deklarirani „prijatelj Židova“ - iz prkosi prema talijanskoj rasnoj politici, iz odbojnosti prema Nijemcima, i iz „tipično talijanske arogancije“ prema Hrvatima posebice, a prema svim Slavenima generalno: HR HDA, Arhiv Hans Helm, kutija 1 i 15.Zahvalnost Židova prema generalu Amicu v. Menahem SHELAH; Soldati italiani brava gente: U: [Archivio - Corriere della Sera](#) Menahem Shelah vjeruje da je Amico ustrijeljan 13.9.1943, nakon talijanske kapitulacije, od SS-a zbog njegova zaštitničkog odnosa prema Židovima. Za likvidaciju generala od strane pobjedonosnih Nijemaca Nijemci su naveli nastavak otpora generala Amica i njegove divizije „Marchi“ protiv njemačkog zauzimanja Dalmacije nakon odlaska Talijanske vojske.v. M.SHELAH, na nav.mj. Međutim, i drugi talijanski zapovjednici, oni na otoku Pelješcu, također su pružali otpor, a nakon razoružanja od strane SS-a oni su kao „Internati militari italiani“ (IMI) odvedeni u njemačke koncentracijske logore. Preživjeli su ali pod vrlo

II.4. „Endloesung“ - definitivna likvidacija „židovske imovine“(1942.godine)

Zakonske naredbe o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća donesenom 10. listopada 1941. godine, tekst od pet članaka, ovlatile su Državno ravnateljstvo za ponovu da u svrhu “obnove narodne privrede podržavi imetak svakog Židova kao i svako židovsko poduzeće, uz naknadu ili bez naknade, u korist Nezavisne Države Hrvatske”. Odluku o podržavljenju imetka i odluku o naknadi donosilo je Državno ravnateljstvo za ponovu po “slobodnoj prosudbi”. Odluka o podržavljenju imetka postala je pravomoćna odmah nakon njezina izricanja; žalba redovnim ili upravnim sudovima bila je isključena. Budući da je židovska pokretna i nepokretna imovina kvalificirana kao “državno vlasništvo” podržavljeni imetak upisivao se u zemljišne knjige na ime NDH. Na dan 30. listopada slijedeće godine objavljene su nadopune Zakonskoj odredbi o podržavljenju židovske imovine, na temelju je imovina oduzeta do tada i formalno prešla u vlasništvo države, a poništena su sva vlasnička prava Židova na svu pokretnu i nepokretnu imovinu. Ova nadopuna donesena je u vrijeme, kad su - u kolovozu 1942.godine - krenule velike deportacijske transporte Židova iz NDH „prema Istoku“ - 4782 Židovki i Židova završili su uglavnom u Aušvicu.¹⁵² Izvršitelj, Franz Abromeit, javit će Glavnom uredu za sigurnost Reicha (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) u Berlin da je na teritoriju NDH „židovsko pitanje u biti riješeno“ („die Judenfrage ist im wesentlichen abgeschlossen“¹⁵³ Formalno je od dana 30.10.1942. židovsko vlasništvo nad nekretninama i pokretninama definitivno poništeno; „židovska imovina“ više nije postojala (i kad je komunistička vlast likvidirala ustaško nasljeđe, nije se trebala i stvarno se nije posebno bavila „židovskim imetkom“). Hrvatsko gospodarstvo se moglo „ojačati“, a da nežidovsko stanovništvo nije moglo razabrati ni razlog, niti načina nestajanja, niti aktera koji je(koji su) ga poništili. Sudeći prema žurbi kojom su nahrupili na „napuštene“ stanove, trgovine i radione „na prodaji“ ili za najam, nisu ni razmišljali o razlogu rasprodaje raznih nekretnina i pokretnina. Ljudi su se bez skrupula i špekulacija o sudbinama doskorašnjih vlasnika domogli njihove imovine.¹⁵⁴

teškim uvjetima. A.M. GRUENFELDER; neobjavljen tekst predavanja u KD „Miroslav Šalom Freiburger“, Zagreb. 6.3.2018.

http://archiviostorico.corriere.it/1993/agosto/02/soldati_italiani_brava_gente_co_0_9308028.

¹⁵² I. GOLDSTEIN, *Holokaust*. 434; S. GOLDSTEIN, 1941: *Godina koja se vraća*. 409 s popisom rođaka što ih je obitelj Goldstein iz Karlovca izgubilo u logorima Jasenovac i okupiranoj Poljskoj. Anna Maria GRÜNFELDER; *Sustigla ih Šoa. Strani židovski izbjeglice u Jugoslaviji (1933-1945)*. Zagreb 2018, 201, 202.

¹⁵³ HR HDA, RUR-ŽO; fond 252, kutija 15, br. 5274. A.M. GRÜNFELDER; *Sustigla ih Šoa*. 203.

¹⁵⁴ HR HDA, *ibid.* dok. 51825 od 17.12.1943.

Stanovništvo nije ništa saznavalo - a ipak je s vremenom slutilo, čulo i saznalo. Legalizirano je pljačkanje Židova prije no što su ih odveli u logore, premda u službenim dokumentima nije bilo riječi o tome da se poništava „židovsko“ vlasništvo. „Arizacija“ u hrvatskim službenim dokumentima nije „tema“, iako taj termin čak i zakamuflira izvršitelje oduzimanja. Sugerirano je stanovništvu da se radi o „podržavljanju radi jačanja hrvatskog gospodarstva.“¹⁵⁵ Nakon kraja rata nisu baš bili voljni svoje novoopremljene stanove odstupiti prijašnjim vlasnicima, bilo da se radilo o preživjelim povratnicima iz logora smrti na Istoku, ili o demobiliziranim partizanima.

¹⁵⁴ *ibid.* do, 520035 od 28.12.1943.

¹⁵⁵ Zakonska odredba o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća, *Narodne novine*, (Zagreb), br. 149, 10.10.1941.; Zakonska odredba o podržavljenju židovske imovine“, *Narodne „novine* (Zagreb), br. 246, 30.10. 1942; HDA, ZKRZ, GUZ, 1944.-1947., kutija br. 10, GUZ-2235 (str.2-45).

II.5. Kraj ustaške države - spašavanje opljačkanog državnog imetka

Ustaško vodstvo pripremalo je bijeg iz Jugoslavije već od 1943.godine, te je ispitivalo mogućnost dobivanja viza u neutralnim zemljama, a od svibnja 1944.godine prebacivalo gotovinu, zlato i vrijednina iz banaka, uglavnom u švicarske banke.¹⁵⁶ Predsjedništvo vlade NRH saznalo je 1945.godine da je ustaškoj vlasti u tome pomagao Dr. Friedrich Kaestli, Švicarski konzul u Zagrebu i da je isti „*nakon bijega iz Zagreba 7.svibnja 1945.godine pomagao ustašama pobjeći preko Švicarske*“¹⁵⁷Ministarstvo državne riznice obavijesti nadstojnika Ureda za podržavljeni imetaka Ministarstva dne 4.1.1944. da su „Dragocienosti (sic!)...predane Hrvatskoj Državnoj banci: Svrha tog transfera iz komercijalnih banaka u Hrvatsku Državnu banku, koja je predstavljala „Narodnu banku“: „koncentriranje“: Samo najvišim bankovnim rukovodiocima je priopćeno da je svrha „koncentriranja“ priprema iznošenja državne imovine u inozemstvo.¹⁵⁸ Dne. 3.studenoga 1944. godine predsjednik vlade NDH, Dr. Nikola Mandić, osnovao posebno povjerenstvo za državnu imovinu, pod vodstvom ministra pravosuđa, Dr.Mire Puka, a s ovlastima dijeliti putne naloge i preuzimati količine novaca i vrijednine na put. Dizanje putnih naloga i preuzimanje vrijednina počelo je efektivno poslije Nove godine 1945., ali tek 6.5.1945.izdani su putni nalozi svim članovima Posebnog povjerenstva za polazak i za preuzimanje vrijednosti. Ministar Puk je svim pripadnicima državnim službi dne.6.5., neposredno prije polaska dao isplatiti tri „beriva“ („plaće“) unaprijed.Predsjednik vlade NDH Dr.Nikola Mandić nosio je sa sobom 220.000 švicarskih franaka i 150 zlatnih napoleondora. Mandić i nekoliko ministara i visokih dužnosnika u njegovoj pratnji stigli su u britansku okupacijsku zonu u južnoj Austriji, no ubrzo su tu skupinu engleske okupacijske vlasti i izručile jugoslavenskim komunističkim vlastima. Već 22. svibnja 1945.godine Mandić je prebačen u zatvor u Zagrebu. On je novac i zlato koje je odnio prigodom povlačenja iz Zagreba uspio sačuvati sve do izručenja.Tada su vojnici Jugoslavenske armije u Škofjoj Loki oduzeli te vrijednosti, a njihova dalja sudbina je nepoznata.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Branko KRIZMAN; Ustaše i NDH: Na [http://www.znaci.net/00003/531.\(bez godine\).pdf](http://www.znaci.net/00003/531.(bez%20godine).pdf), 469. 245, 289 i passim.

¹⁵⁷ Predsjedništvo vlade NRH Ministarstvu inostranih poslova u Beogradu – U Predsjedništvo Vlade NRH , Strogo povjerljivi spisi Fond 291 kutija 18 br. 310 (očuvana je samo kutija 18 kao jedina kutija).

¹⁵⁸ J.JAREB, Zlato i novac NDH....

¹⁵⁹ J.JAREB, 249-256. .Dokumenti kojima se služio Jere Jareb većinom potječu iz dosjea dr. Nikole Mandića i dr. Mile Budaka.Riječ je o gradivu koje je nastalo tijekom istrage i suđenja ovoj dvojici, dakle u razdoblju od kraja svibnja do prve polovice lipnja 1945. godine. Sada se nalaze u Hrvatskom Državnom arhivu, u osobnim ostavštinama Mandića i Budaka.

„koncentriranje“. Samo najvišim bankovnim rukovodiocima je priopćeno da je svrha „koncentriranja“ priprema iznošenja državne imovine u inozemstvo.¹⁶⁰ Dne. 3.studenoga 1944. godine predsjednik vlade NDH, Dr. Nikola Mandić, osnovao posebno povjerenstvo za državnu imovinu, pod vodstvom ministra pravosuđa, Dr.Mire Puka, a s ovlastima dijeliti putne naloge i preuzimati količine novaca i vrijednine na put. Dizanje putnih naloga i preuzimanje vrijednina počelo je efektivno poslije Nove godine 1945., ali tek 6.5.1945.izdani su putni nalozi svim članovima Posebnog povjerenstva za polazak i za preuzimanje vrijednosti. Ministar Puk je svim pripadnicima državnim službi dne.6.5., neposredno prije polaska dao isplatiti tri „beriva“ („plaće“) unaprijed.Predsjednik vlade NDH Dr.Nikola Mandić nosio je sa sobom 220.000 švicarskih franaka i 150 zlatnih napoleondora. Mandić i nekoliko ministara i visokih dužnosnika u njegovoj pratnji stigli su u britansku okupacijsku zonu u južnoj Austriji, no ubrzo su tu skupinu engleske okupacijske vlasti i izručile jugoslavenskim komunističkim vlastima. Već 22. svibnja 1945.godine Mandić je prebačen u zatvor u Zagrebu. On je novac i zlato koje je odnio prigodom povlačenja iz Zagreba uspio sačuvati sve do izručenja.Tada su vojnici Jugoslavenske armije u Škofjoj Loki oduzeli te vrijednosti, a njihova dalja sudbina je nepoznata.¹⁶¹

Dr. Mirko Puk je podignuo nekoliko kovčega i sanduka zlata iz Hrvatske Državne banke (HDB).¹⁶² Nalog je glasio na 46 sanduka, 14 sanduka je preuzeo, od kojih je tri sanduka sadržali popis imovina Židova i Srba, razne srebrne predmete. 32 sanduka su povjereni Franjevačkom samostanu na Kaptolu br. 9 u Zagrebu i pohranjeni u samostanskoj kripti.. Sanduke skrivene na Kaptolu otkrile su jugoslavenske vlasti početkom 1946.godine i zaplijenile¹⁶³.U 14 sanduka koji su izneseni u inozemstvo bilo je nešto manje od 290 kg zlata (u šipkama i zlatnicima).Već prigodom povlačenja prema Austriji dva sanduka su, prema nekim izvorima, dospjela u partizanske ruke.Ostali su sanduci nakon dosta muka dospjeli u mjesto Wolfsberg uAustriji, gdje su pohranjeni u tamošnjem franjevačkom samostanu, izuzev jednog koji je otvoren, a

¹⁶⁰ J.JAREB, Zlato i novac NDH.

¹⁶¹ J.JAREB, 249-256. Dokumenti kojima se služio Jere Jareb većinom potječu iz dosjea dr. Nikole Mandića i dr. Mile Budaka.Riječ je o gradivu koje je nastalo tijekom istrage i suđenja ovoj dvojici, dakle u razdoblju od kraja svibnja do prve polovice lipnja 1945. godine. Sada se nalaze u Hrvatskom Državnom arhivu, u osobnim ostavštinama Mandića i Budaka.

¹⁶² HR HDA, MF NDH, fond 283, k utija 69, zapisnik br. 75/45 od 20.9l.1945.godine.

¹⁶³ U jednom sanduku pronađeno je pet zlatnih muških i jedan zlatan ženski sat, vlasništvo Josipa Adlera: ibidem kutija 73, abecedni popis proknjiženih dragocjenosti: „Ošasna imovina prema rješenju Kotarskog suda za I. i IV. Rajon, Zagreb, br. O-397/45 od 26.4.1948.godine“.

njegov sadržaj podijeljen među hrvatskim izbjeglicama. U srpnju 1945. godine dva sanduka je iz Wolfsberga u Italiju prenio svećenik Krunoslav Draganović¹⁶⁴ Veći dio zlata iz tih sanduka preuzeo je uskoro general Pećnikar, Pavelićev zet, i uspio ih je u kratko vrijeme potrošiti zbog lošeg gospodarenja.. Ostali sanduci bili su, po Pavelićevoj zapovijedi, preneseni iz Wolfsberga u mjesto Radstadt. Sanduci s ca. 180 kg zlata i dragocjenosti premješteni su kasnije još u Italiju; određene količine zlata dospjele su vjerojatno u Argentinu, prema postojećim dokumenti i sjećanja aktera tih događaja ne omogućuju određivanje točnih količina prenesenog zlata i mjesto gdje je završilo. U autorovu zaključku Jere Jareb ustvrđuje da su sve vrijednosti položene u Švicarskoj u ljeto 1945. godine predane jugoslavenskim vlastima. I manji dio zlata iznošenog u inozemstvo u svibnju 1945. godine dospio je najvjerojatnije u jugoslavenske ruke. Dokumenti ne potvrđuju tvrdnje i sumnje da su velike količine zlata položene u vaticanske trezore.¹⁶⁵

Još u studenom 1944. Ministarstvo državne riznice preuzme dragocjenosti iz banaka: prema zabilješci Hrvatske Državne banke -Predsjedništva od 5.5.1945. prešlo je pod njezinu upravu „192 komada raznih sanduka, kovčega i omota ...prema nepotpisanom zapisniku od 10.studenog 1944., kao i 3 sanduka sa raznim srebrnim predmetima.....prema zapisnicima od 10.studenog 1944.“ Sanduci su bili plombirani od Ministarstva državne riznice i Hrvatske Državne tiskare. Pravo raspolaganja njima ima Ured za podržavljeni imetak uz suglasnost...ministra državne riznice.¹⁶⁶

Procijenjena vrijednost oduzete židovske i srpske imovine zajedno (kako je računao Ured za podržavljeni imetak Državne riznice) iznosila je najviše 16 milijuna predratnih dinara.¹⁶⁷ Jedino

¹⁶⁴ Svećenik Sarajevske nadbiskupije Krunoslav Draganović, u Zagrebu profesor crkvene povijesti, od 1945.godine djeluje među hrvatskim emigrantima u Njemačkoj. Poznat je po tome što je sudjelovao u prebacivanju hrvatskih ustaša u Italiju i u Argentinu, te da je nosio dragocjenosti i novac iz banaka NDH u neutralne zemlje. Između 1945-1967. godine boravi prvenstveno u Rimu i bavi se organiziranjem „Štakorskog puta“ spašavanja nacista i ustaša od poslijeratnog sudstva. Godine 1967 vratio se u zemlju, stavljen je pred sud (prema glasinama vratio se na poziv jugoslavenskih vlasti, kojima stoji na raspolaganje, za što mu je navodno zajamčeno nekažnjavanje: Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganovira – Iskazi komunistivirati se u zemlju*, Zagreb 2010, spočitne povezanost Krunoslava Draganovića s ustaštvom, te njegova nastojanja oteti ustaše tražene zbog sumnje u ratni zločin oteti sudovima Saveznika i kasnijih demokratskih zemalja. Za novac što je Krunoslav Draganović ponio sa sobom iz Hrvatske u Austriju 1945.godine, autor tvrdi da se radi o pomoći hrvatskim ratnim zarobljenicima u savezničkim logorima. Kontroverzne strane ovoga svećenika autor ne diskutira.

¹⁶⁵ J.JAREB, *Zlato i novac NDH...* str. 357-360.

¹⁶⁶ HR HDA, MF NRH, fond 283, kutija 69. Zapisnici prijašnjeg ministarstva (NDH) o preuzimanju, br. 9 - do br. 46 od 18.11. do 14.12.1944., što ga je registriralo Ministarstvo financija NRH pod br. 75/45 od 20.9.1945.

¹⁶⁷ N:KISIĆ KOLANOVIĆ; *Podržavljanje* Ibid. 444, 445: HDA Ponova br. 1731 stanje podržavljene imovine 15.9.1943. Iznos u kunama nije izračunat zbog 1943. godine već izražene inflacije.

Hrvatska sveopća kreditna banka isplatila je svojim židovskim komitentima sve njihove tekuće račune, prije no što je država intervenirala svojim zakonskim odredbama o zabrani raspolaganju i prije no što je Ministarstvo državne riznice židovske račune moglo blokirati i prisvojiti za državu.¹⁶⁸

U svoju procjenu Kisić Kolanović nije uključila vrijednine što su ih ustaški dužnosnici prebacili u inozemstvo, niti ono aktiva ostavljenih u domaćih bankama. Židovske dionice domaćih novčanih zavoda, poduzeća, zadružnih udjela i inozemnih novčanih i osiguravajućih zavoda djelomice su morale biti darovane. Police osiguranja i štedne knjižice efektivno su se unovčile tek za jednu trećinu ukupne količine. Loše gospodarenje resurzima obilježavalo je ustaški režim od svojeg početka¹⁶⁹ O jačanju gospodarstva podržavljanjem židovske imovine ne može biti riječi, ni kad se pored gospodarske nestručnosti ustaškog režima uzima u obzir i činjenicu da su državne resurze nemilice trošile „zaštitne sile“, njemačka i talijanska okupacijska vlast.¹⁷⁰

¹⁶⁸ J. JAREB, Zlato i novac, .263, 264. N.KISIĆ KOLANOVIĆ, Podržavljanje, ČSP god.30, br. 3, str. 450, 451. Pregled situacije u okupiranim i anektiranim zemljama - pljačka umjetnina diljem Europe: ROLINEK Susanne, [Raub und Restitution jüdischen Kulturgutes](http://hbjk.sbg.ac.at/kapitel/raub-und-restitution-juedischen-kulturgutes/). <http://hbjk.sbg.ac.at/kapitel/raub-und-restitution-juedischen-kulturgutes/>

¹⁶⁹ N.KISIĆ KOLANOVIĆ, Podržavljanje imovine Židova. U: ČSP 30, br.3, str.448-450.

¹⁷⁰ To je ustanovio i prokomentirao svojim cinizmom Njemački General u NDH Edmund Glaise von Horstenau: P.BROUČEK; Ein General im Zwielight. 114.

III. „Narodna vlast“

III.1. Prijelaz vlasti - „čišćenje“ ostataka ustaške vladavine

Društveni i ekonomski odnosi promijenili su se već od 3.veljače 1945., kad su Odlukom Predsjedništva AVNOJ-a od 21.11.1944.godine prestali važiti svi propisi i zakoni donijeti nakon 6.travnja 1941.godine. Odlukom od 6.veljače 1945.godine¹⁷¹, ponovno je stavljen na snagu (habsburški) Opći građanski zakonik iz 1852.godine, s mogućnošću odstupanja u propisima koji nisu bili u skladu s novim poretom. Provizorno reguliranje diktirale su aktualne potrebe: što žurnije zbrinjavanje raznih kategorija beskućnika: „unutarnji izbjeglice, koji su napustili svoje predjele u ratnim operacijskim zonama, civili koji su sa slomljenim ustaškim milicijama krenuli prema sjeveru da bi bili neki milom, neki silom, vraćeni u Jugoslaviju; stizali su prvi repatrijacijski transporti iz Njemačkog Reicha, Italije, Francuske...dok su se repatrijali protjerani Srbi i Slovenci, naposljetku i demobilizirani sudionici NOB-a. Upućivanje svih tih potrebitih u kuće i stanove napuštene od ustaša i odbjeglih civila moglo je uslijediti samo stihijski, prema potrebama i raspoloživim objektima - ideologiji i komunističkim planovima za nacionalizaciju i druge oblike eksproprijacije imovine tijekom druge polovine 1945.godine, nije bilo mjesta: Po svojoj prilici, stambeni prostor su osigurali već 1943.godine Narodni odbori u mjestima osvojenim od partizana, specijalni odredi tragali za ratnim zločinima i na svoju ruku, bez ovlaštenja, samovoljni i možda ne bez osvetoljublja, obesvlašćivali ih i njihove obitelji.¹⁷² Na predjelima pod kontrolu partizana, ZAVNOH je još 1943. i 1944. godine dao podizati provizorne stambene objekte, „daščare“ za prezimovanje „Unutarjugoslavenske repatrijacije izbjeglica“¹⁷³, onih kojima su sela i nastambe bili uništeni, preko zime.¹⁷⁴

¹⁷¹ HR HDA, ZAVNOH, fond 207, br. 43/4751 sin. iz Arhiva za Istoriju radničkog pokreta, Zagreb (AIHVRP NV).

¹⁷² HR HDA, ZAVNOH; fond 207, mikrofilm Ž-2711-ZM 26/30, br. 7876. Ibid. kutija 129, br.1579/45-13.145. i ,1628/45 od 22.5.1945. Uputstva Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača /ZKRZ, 22.veljače 1945.godine, pozivom na Uredbu o vojnim sudovima od 24.svibnja 1944.i Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj od 24.travnja 1945. Upute se odnose na kvalifikaciju ratnog zločina i ratnih zločinaca: „Jugoslaveni ili strani državljani, koji su bili pokretači, organizatori, naredbodavci, pomagači i neposredni izvršitelji masovnih ubijanja, mučenja, prisilnog iseljavanja, „te svi pojedini posjednici imanja i poduzeća u Jugoslaviji, u okupatorskim i drugim zemljama, koji su nečovječno eksploatirali radnu snagu na prisilni rad odvedenih ljudi.“ T.ANIĆ; na nav.mj.

¹⁷³ Upute glede „unutarjugoslavenskoj repatrijaciji“: HR HDA MSS, Zaprimni zapisnik knjiga 3 (6), br. 14439 Uputa Odjela za repatrijaciju Ministarstvu za socijalnu politiku FNRJ predsjedništvima Republika od 17.11.1945.

¹⁷⁴ HR HDA ZAVNOH, fond 207., br. 434751.

Ustav donesen u siječnju 1946.godine stvorio je osnov za nacionalizaciju: Veliki proizvodni pogoni i infrastrukturna poduzeća židovskih utemeljitelj, ulagatelja ili dioničara¹⁷⁵, a koji su Židovima oduzeti još 1941.i 1942.godine i uknjiženi kao „državna imovina“, već su 1942.izgubila svoj židovski identitet. Preživjeli Židovi kojima su ustaške vlasti 1941.godine oduzele trgovine, radionice, poslovni prostor ili poduzeća. suočavali su se s činjenicom da komunistička vlast „potvrđi“ ustaške mjere iz 1941. Čak i kad bi primili nekakvu novčanu naknadu za nacionaliziranu imovinu, oni su teško mogli ostvariti drugačiju egzistenciju, jer poduzetništvu više nije bilo mjesta u državi.¹⁷⁶

Bivši vlasnici nacionalizirane imovine obraćali bi se Hrvatskom Saboru s molbama za izuzimanje iz nacionalizacije, upravo zbog nepravednog oduzimanja imovine već 1941.godine, uslijed kojeg su oni, „bivši imućni građani, dobročinitelji za opće dobro, meceni“ postali *socijalnim slučajevima, ovisnima o državnoj pomoći*.“Međutim, odgovori iz Saborskog odbora za peticije i pretstavke glasili bi stereotipno: *Povrat nacionalizirane imovine principijelno nije moguć. Prije mogućih izmjena zakona o nacionalizacije oštećeni će biti pravovremeno pozvani da podnese nove molbe. Zakon se nije izmijenio do sloma komunističke vladavine Zakon no povratu imovine oduzete u vrijeme jugokomunističke vladavine (1996), oštećeni godina 1941. i 1945/1946 smatraju pokušajem „...ne vratiti i zapravo abolira(ti) sva prijašnja oduzimanja.*“¹⁷⁷

¹⁷⁵ U Hrvatskoj su Židovi mogli posjedovati i zemljišta i šume, pa zato i postali žrtvama agrarne reforme: N.MIHAL BRANDL; Jews Between Two Totalitarisms. Na nav.mj. 112. - Šume i zemljišta u vlasništvu Židova: HR HDA, MF NRH, kut. 249, br. 148/48 Šume u Zagorju, vlasništvu obitelji Millera i Rendelija.

¹⁷⁶ Paul Schreiner se okusio u novim poslovima, no osjećao je kako gu nova država „guši“ i sputava: “. 272, 273. Odluka otići u Palestinu zacijelo je mnogima lakše padala, koji su se pokušavali našli pred pritiskom započeti iz nova i ni od čega.: Z.MILO; Im Satellitenstaat Kroatien. 272, 273.

¹⁷⁷ Ljubomir MAYER; Tragom jedne skoro izgubljene priče. In:Jasminka DOMAŠ; Glasovi, sjećanja, život.Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji. Zagreb 2015. 251-262. Ljubomir Mayer potomak je obitelji industrijalaca Mayer-Marić, koji su položili temelje za petrokemijsku industriju u Jugoslaviji i osnovali 1927.godine rafineriju u Čapragu kod Siska.

III.2. Povrat imovine

III.2.1. Bivše židovske nekretnine - selektivni -povrat predratnim vlasnicima

Neki - ne baš svi povratnici iz NOB-a, ali i neke osobe - ne sve koje su se iz izbjeglištva vratile, u Zagrebu su se mogli ponovno useliti u svoje predratne stanove Narodni odbori osnovali su „stambene komisije“- ad hoc, očito bez kriterija: i tako, bez kriterija, te su komisije dodjeljivale prazne stanove ili upućivale „beskućnike“ u stanove s - prema njihovoj procjeni - viškom stambenog prostora. Ljudi su se i sami pomogli i (protupravno) useljavali u stanove. I zbog velikog broja „beskućnika u gradu, borba za prazne stanove bila je nemilosrdna - svaki je sam sebi bio najbliži; Ovaj vitalni egoizam radi samoodržavanja, a ne „antisemitiza“ kako je vjerovao Zeev Milo, bio je glavni razlog tomu što je i njegovoj obitelji bilo skoro pa nemoguće pronaći stan, što ga već nije zaposjednuo netko drugi.¹⁷⁸

Stanari u kućama i stanovima, koje je ustaška vlast uselila nakon oduzimanja nekretnina Židovima 1941.godine, rijetko kad bi se pokazivali dovoljno poštenima da oduzeta dobra vrate preživjelim vlasnicima - primjeri neljudskog, nepoštenog odnosa bilo je napretek, u svim sredinama sa židovskim sugrađanima: Narodni su im odbori tolerirali, kad bi novi stanari u oduzetim židovskim stanovima poduzeli značajnija ulaganja u stambene objekte i vlasništvo vraćali; nekad su im prijašnji vlasnici zaprijetili intervencijom lokalnih komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, koje su imale zadatak raskrinkavati utaje imovine.¹⁷⁹ Slučajevi da su povratnici potražili pomoć vlasti radi povrata imovine, odnose se na povratnike iz partizana¹⁸⁰

¹⁷⁸ „Markice“ su uvedene još 1941.godine. Nepopularna, ali nužna mjera racionalizacije raspodjele hrane morala je ostati na snazi. Iako je 1946. već bio nastupio znatan zamah, sušna i za poljoprivredu katastrofalna 1947. te sukob s SSSR-om 1948. pridonijele su kolapsu gospodarstva i uvođenju izvanrednih mjera za opskrbu stanovništva, tako da je država morala intervenirati tzv. garantiranim opskrbljivanjem: Darko DUKOVSKI; Istarska enciklopedija, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2182>.

¹⁷⁹ Uputstva Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača /ZKRZ, 22.veljače 1945.godine, pozivom na Uredbu o vojnim sudovima od 24.svibnja 1944.i Odluke o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj od 24.travnja 1945. Upute se odnose na kvalifikaciju ratnog zločina i ratnih zločinaca: „Jugoslaveni ili strani državljani, koji su bili pokretači, organizatori, naredbodavci, pomagači i neposredni izvršitelji masovnih ubijanja, mučenja, prisilnog iseljavanja, „te svi pojedini posjednici imanja i poduzeća u Jugoslaviji, u okupatorskim i drugim zemljama, kji su nečovječno eksploatirali radnu snagu na prisilni rad odvedenih ljudi.“ T.ANIĆ; na nav.mj.

¹⁸⁰ Vladimir MILER (Zeev MILO), Im Satellitenstaat Kroatien. 272, 273.

Potreba racionalizirati stambeni prostor zbog velike potražnje i koncentriranja beskućnika i izbjeglica u gradovima diktirala je zakonsko reguliranje i takvih postupaka. Zakon o službenom raspolaganju stambenog prostora stvorili su preuvjete za nasilno useljavanja beskućnika u privatne stanove viškom prostora u odnosu na broj stanara..¹⁸¹.odredio je da se ljudi sa sela, “unutarjugoslavenski izbjeglice” moraju vratiti u svoje predratne domove i da ih bez prethodne dozvole lokalne vlasti nisu smijeli napustiti.¹⁸²

¹⁸¹ HR HDA, Prezidijum, kutija. 7, br..514 (15.11.1947.), i HR HDA, Sabor NRH, (fond 1081),kutija 1: Zakon o ovlaštenju Vlade NRH za donošenje uredbi o raspoloživim stambenim i poslovnim prostorijama radi reguliranja najamnih odnosa: 4.srpnja 1946; kutija 3, zakon br. 34; .

¹⁸² Ministarstvo socijalne politike NRH (MS), Upisnik 3 (6), br.14439: Naredba Odeljka za repatrijaciju Ministarstva za socijalnu politik FNRJ Predsjedništvima Socijalističkih Republika od 17.11.1945.

III.2.2. Prijelaz pokretne imovine pod „narodnu vlast“

Pokretnu imovinu što ju je ustaški režim koncentrirao u „Hrvatskoj Državnoj banci“, a nije stigao prebaciti u inozemstvo¹⁸³, dne.8.svibnja 1945. preuzeo predstavnik novog Ministarstva financija FH, također i. bankovne uloge, račune, sefove i cjelokupno bankovno poslovanje. Izrekao je blokadu svih bankovnih poslova do izrade detaljna popisa imovine koja će doći pod udar *Odluke Predsjedništva AVNOJ-a od 21.11.1944.godine* na bankovnom i financijskom sektoru. Ova odluka (koja je postala izvršnom Odlukom o provedbi Odluke Predsjedništva AVNOJ-a.od 3.2.1945.godine), propisala je prijelaz u državno vlasništvo „... *cjelokupne imovine njemačkog Reicha i njegovih državljana koja se nalazila na teritoriju Jugoslavije, nadalje sva imovina osoba njemačke narodnosti (osim onih Nijemaca „koji su se borili u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda u Jugoslaviji ili su podanici neutralnih država a nisu se držali neprijateljski za vrijeme okupacije; sva imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača, kao i imovina lica koja su presudom građanskih ili vojnih sudova bila osuđena na gubitak imovine u korist države, bez obzira na njihovo državljanstvo...“*.¹⁸⁴

Na sektoru financijskog poslovanja, Predstavnik ministarstva financija s članom Predsjedništva NRH izrekli su blokadu svih bankovnih poslova (do izrade detaljna popisa imovine koja će doći pod udar Odluke Predsjedništva AVNOJ-a na bankovnom i financijskom sektoru). Za upravljanje sve preuzete imovine, predsjedništvo vlade NRH osnovalo je *Zemaljsku upravu državne imovine (ZUND)*¹⁸⁵, koja je najprije preuzela svu imovinu, da bi zadržala pod svojom upravom imovinu, koja po svojoj naravi nije bila dodijeljena stručnim ministarstvima, vladi i vladinim ustanovama: Sve pokretnine, privatne bankovne račune i sadržaji bankovnih sefova pripali su Ministarstvu financija FH, odnosno NRH.¹⁸⁶ Krajem 1945. godine ZUND je svu imovinu pod svojom upravom (iz neutvrđenih razloga) morao predati novostvorenoj Komisiji za narodnu imovinu u Predsjedništvu Vlade. Unutar Komisije za narodnu imovinu osnovale su

¹⁸³ J.JAREB, Zlato i novac..137.

¹⁸⁴ ANIĆ Tomislav, Normativni okvir podržavljenja imovine u Jugoslavij/Hrvatskoj 1944-1946. <https://hrcak.srce.hr/16176>.

¹⁸⁵ Sl.list DFJ br. 40, 12.6.1945.godine. - ZUND je postojao od 11.6.1945. do 12.3.1946. Ivanka MAGIĆ; Sumani inventar Zemaljske uprave narodnih dobara. Hrvatski Državni arhiv Zagreb 2008.

¹⁸⁶ Kutije 69-79 arhivskog fonda Ministarstva financija NRH (fond 283) odnose se na likvidiranju ustaškog nasljedstva na području pokretnina. Kutije 69-71 sadrže dokumente o ophođenju nove vlasti s „Dragocjenostima“.

se tijekom 1946 i još 1947.godine ad hoc „podkomisije“ za pojedine kategorije imovine; jedna od njih, „Komisija za dragocjenosti“, upravljala je 1947.godine sadržajem u sefovima. Instrukcija data joj od Ministarstva financija NRH zadužila ju je „da obuhvati sve dragocjenosti na području N.R.H., koje su podpadale pod udaru Odluke AVNOJ-a od 1943.godine: kovano zlato-zlatnici, zlato u šipkama, lom zlato, zlatnu robu. Sva ta roba ima da se pohrani kod Narodne banke Jugoslavije - filijale u Zagrebu, a u polog DUND-a odnosno u polog Predsjedništva Vlade - Odjela za narodnu imovinu. Valute u optjecaju i nevažeće valute morale su se poslati u Beograd na poništavanje. Filatelističke zbirke morale su se također proslijediti u Beograd, jer je u Središnjice Državne investicione banke FNRJ trebao nastati sveukupni Jugoslavenski filatelistički centar i središte komercijalne filatelistike.¹⁸⁷

U Hrvatsku Državnu banku morale su se slijevati i pokretnine koje bi mjesni i gradski odbori Narodnog oslobođenja oduzeli vojnim zapovjednicima NOV, koji su „čisteći“ osvojene („oslobođene“) teritorije od neprijatelja i provodili, na svoju ruku, bez zakona, „identificiranje“ narodnih neprijatelja te njihovo kažnjavanje, uz konfiskaciju imovine.¹⁸⁸

Konfiscirana imovina koja je stizala preko raznih mjesnih narodnih odbora sadržavala je najvećim djelom zlatnim i srebrnim novcem (stare jugoslavenske, srpske, austrougarske i mađarske kovanice, zlatni i srebrni nakit).¹⁸⁹

U Hrvatsku Državnu banku morale su se slijevati i pokretnine koje bi mjesni i gradski odbori Narodnog oslobođenja oduzeli vojnim zapovjednicima NOV, koji su „čisteći“ osvojene („oslobođene“) teritorije od neprijatelja i provodili, na svoju ruku, bez zakona, „identificiranje“ narodnih neprijatelja te njihovo kažnjavanje, uz konfiskaciju imovine.¹⁹⁰ Konfiscirana imovina koja je stizala preko raznih mjesnih narodnih odbora sadržavala je najvećim djelom zlatnim i

¹⁸⁷ HR HDA, MF NRH, kutija 69, br. 11749/47 od 19.5.1947. i br.6099/49 od 1.2.1949.godine.

¹⁸⁸ O samovolji tih samozvanih sudaca i osvetnika bilo je mnogo prosvjedi i pritužbi ZAVNOH-u Michael PORTMANN; Kommunistische Abrechnung mit Kriegsverbrechern, Kollaborateuren. [Volksfeinden' und 'Verrättern' in Jugoslawien während des Zweiten Weltkriegs und unmittelbar danach \(1943-1950\)](#). Wien 2007, 9, 73,74

¹⁸⁹ HR HDA, Ministarstvo financija NRH, fond 283, kutija 69, br.14595/47, b ankovni zapisnici br. 8, 12,14.

¹⁹⁰ O samovolji tih samozvanih sudaca i osvetnika bilo je mnogo prosvjedi i pritužbi ZAVNOH-u Michael PORTMANN; Kommunistische Abrechnung mit Kriegsverbrechern, Kollaborateuren. [Volksfeinden' und 'Verrättern' in Jugoslawien während des Zweiten Weltkriegs und unmittelbar danach \(1943-1950\)](#). Wien 2007, 9, 73,74.

srebrnim novcem (stare jugoslavenske, srpske, austrougarske i mađarske kovanice, zlatni i srebrni nakit).¹⁹¹

Predstavnik ministarstva financija s članom Predsjedništva NRH izrekli su blokadu svih bankovnih poslova (do izrade detaljna popisa imovine koja će doći pod udar Odluke Predsjedništva AVNOJ-a na bankovnom i financijskom sektoru). Predsjedništvo vlade NRH osnovalo je *Zemaljsku upravu državne imovine (ZUND)*¹⁹², koja je najprije preuzela svu imovinu, da bi zadržala pod svojom upravom imovinu, koja po svojoj naravi nije bila dodijeljena stručnim ministarstvima, vladi i vladinim ustanovama: Sve pokretne, privatne bankovne račune i sadržaji bankovnih sefova pripali su Ministarstvu financija FH, odnosno NRH.¹⁹³ Krajem 1945. godine ZUND je svu imovinu pod svojom upravom (iz neutvrđenih razloga) morao predati novostvorenoj Komisiji za narodnu imovinu u Predsjedništvu Vlade. Unutar Komisije za narodnu imovinu osnovale su se tijekom 1946 i još 1947. godine ad hoc „podkomisije“ za pojedine kategorije imovine; jedna od njih, „Komisija za dragocjenosti“, upravljala je 1947. godine sadržajem u sefovima. Instrukcija data joj od Ministarstva financija NRH zadužila ju je „*da obuhvati sve dragocjenosti na području N.R.H., koje su podpadale pod udaru Odluke AVNOJ-a od 1943.godin*“e: kovano zlato-zlatnici, zlato u šipkama, lom zlato, zlatnu robu. Sva ta roba ima da se pohrani kod Narodne banke Jugoslavije - filijale u Zagrebu, a u plog DUND-a odnosno u plog Predsjedništva Vlade - Odjela za narodnu imovinu. Valute u optjecaju i nevažeće valute morale su se poslati u Beograd na poništavanje. Filatelističke zbirke morale su se također proslijediti u Beograd, jer je u Središnjice Državne investicione banke FNRJ trebao nastati sveukupni Jugoslavenski filatelistički centar i središte komercijalne filatelistike.¹⁹⁴

Nadalje je Instrukcija odredila da se „sva imovina bez vlasnika“ mora deponirati u Zagrebačkoj filijali Narodne banke (Zagreb, Jurišićeva 17 kasnije sjedište „Jugobanke“), u plog Državnoj upravi narodnih dobara (DUND-a) u Beogradu. Pod „imovinom“ u smislu ove upute podrazumijevalo se: Valute u optjecaju izvan opticaja, domaće i strane; srebrni novac stranog i

¹⁹¹ HR HDA, Ministarstvo financija NRH, fond 283, kutija 69, br.14595/47, b ankovni zapisnici br. 8, 12, 14.

¹⁹² Sl.list DFJ br. 40, 12.6.1945.godine. - ZUND je postojao od 11.6.1945. do 12.3.1946. Ivanka MAGIĆ; Sumari inventar Zemaljske uprave narodnih dobara. Hrvatski Državni arhiv Zagreb 2008.

¹⁹³ Kutije 69-79 arhivskog fonda Ministarstva financija NRH (fond 283) odnose se na likvidiranju ustaškog nasljedstva na području pokretnina. Kutije 69-71 sadrže dokumente o ophođenju nove vlasti s „Dragocjenostima“.

¹⁹⁴ HR HDA, MF NRH, kutija 69, br. 11749/47 od 19.5.1947.i br.6099/49 od 1.2.1949.godine.

domaćeg porijekla, kovani novac prostog metala, razne čekove. Narodna banka - Filijala u Zagrebu je morala otkupljivati sve ove „dragocjenosti“, a uz to i sav zlatni kovani novac, zlato u šipkama, lom zlato (koje se moralo slati u Beograd na „čišćenje“ („šaidovanje“), da bi ga nakon toga Narodna banka FNRJ procjenila i otkupila. Narodna banka je ipak odstupila svoje ovlasti nad dragocjenostima vlasstima NRH: Tako su srebrni predmeti, srebrni i krom satovi, roba od alpake, dubleja i raznog drugog materijala Narodna banka FNRJ je odredila za prodaju poduzeću NAMA. Srebrni jedaći pribor, srebrni novac i lom srebro se imalo predati Predsjedništvu vlade, nešto lom srebra industrijskoj kovnici „IKOM“. Vlada je mogla samostalno raspolagati predanim dragocjenama, pa je srebrne i krom satovi nudila borcima po povoljnim cijenama. Nekoliko zlatnih satova ručnih džepnih kao i zlatnih doza za cigarete za reprezentativne svrhe, komisija je s dozvolom Predsjedništva Vlade prodala, isto tako fotoaparate i druge tehničke uređaje i sprave, dok je kvalitetnije robe za osobnu upravu poklonila socijalnim ustanovama. Manje vrijednu robu komisija je uništila.

U trezoru Narodne banke komisija je pronašla nekoliko zlatnih ručnih i džepnih satova, neispravnih, koje je trebalo prije prodaje popraviti, jer su bili izloženi vlazi, nadalje i veći broj zlatnih modernih i starinskih ručnih i džepnih satova, iz kojih je komisija dala izdvojiti zlato, mehanizam izgraditi i dati tvrtki „NAMA“ na iskorištavanje, a zlato bi se trebalo pretvoriti u flom zlato i ponuditi banci za otkup. U istom trezoru bile su pohranjene i dragocjenosti pronađene u Franjevačkom samostanu na Kaptolu: veća količina briljanata i dijamanta „*ufasanih u dragocjeni metal*“.¹⁹⁵

¹⁹⁵ HR HDA, MF NRH, kutija 69, br. 1q,1749 od 19.5.1947.godine.

III.2.3. Ustaška „ostavština“ u Hrvatskoj Državnoj banci

U rujnu 1945. komisija ZUND-a ušla je u sve banke da bi pokrenula proces njihove likvidacije i preuzimanja njihove imovine. Komisija je u trezoru pronašla imovinu koju su „ustaše ostavile prilikom svojeg bijega početkom mjeseca svibnja 1945“: 62 što drvenih, što limenih sanduk, jedan okovan sanduk; sedam drvenih i limenih kovčega; 76 kartonskih kutija i kovčega, 16 omota, 19 svježnjeva i dvije drvene škrinje - ukupno 197 raznih sanduka, krtonskih kutija, kovčega i svježnjeva, prebrojani i evidentirani između 14. i 16. svibnja 1945 s brojem 198 paketa, iako je u stvari bilo 197. *„Iz samih omota je vidljivo da su bili za pečaćeni voskom, a kasnije otvarani i ponovno zatvarani, kojom prilikom su vezani špagom, a krajevi špage plombirani plombama bivšeg ministarstva državne riznice i bivše Hrvatske državne tiskare. Otvaranje izvršila je ustaška komisija... pljačkajući prije svojeg bijega iz omota predmete veće vrijednosti i zatim zatvorila i plombirala. Neplombirana su ostala 3 omota. Uslijed vlage je špaga pojedinih omota istrula i kod prenošenja iz tresora u tresor prilikom ove primošpredaje popucala.“*¹⁹⁶ Zapisnici su sastavljeni za primopredaju svakog paketa, omota i dr.ponaosob: paketi iz raznih mjesta s imovinom na ime i prezime (dne.7.2.1946. u omotu 183 nalazio se nakit i zlato srpskih vlasnika iz hercegovačkih, srijemskih i dr.mjesta. Zapisnik br. 187/5 odnosi se na omot s nakitom i zlatnicima nepoznatih vlasnika, jedan omot zadrži vrijedne i bezvrijedne novčanice (vlasnici: Loebel Josip, Vera Balin - oboje Židovi, nekolicine slavonskih Nijemaca. Zapisnik za omot 148 (paket) bio je napunjen „imovinom odbjeglih i interniranih Nijemaca“, zatim konfisciranih popova Hrvatske pravoslavne Crkve i židovskog poduzetnika Ernsta Fuhrmanna i z Zagreba, Ribnjak 10.¹⁹⁷

U Hrvatskoj sveopćoj banci u likvidaciji pronađena je „*masa cigana*“ iz Osijeka, zlatni ritualni predmeti i nakit u vrijednosti od 4000 dinara.¹⁹⁸

¹⁹⁶ HR HDA, MF NRH, kutija 70, br. 2,11,1, Zapisnik komisije Ministarstva financija NRH prilikom primopredaje ustaškog blaga, sastavljen u Narodnoj banci-Filijali u Zagrebu, 21.2.1946.

¹⁹⁷ *ibid.* kutija 70. Zapisnici od 18.9.1945.g.

¹⁹⁸ *ibid.* kutija 75, br. 47205 od 27.9.1946.godine.

III.2.4. Imovina bez vlasnika u sefovima Hrvatske Državne banke

Kad je u postupku nacionalizacije, Ministarstvo financija NR pristupilo likvidaciji banaka koje su poslovale u vrijeme NDH, banke su morale popisivati neotvorene sefove i pozvati vlasnike da vrate ključeve i preuzmu sadržaj. Pismeni pozivi upućeni na predratne adrese vlasnika rijetko kad su stigli vlasniku: Kutije 74-77 fonda Ministarstva financija NRH sadrži popise poziva upućenih predratnim vlasnicima, koji se nisu odazvali na povrat ključeva sefova i preuzimanja sadržaja. Samo za nekolicinu njih poziv se vratio s napomenom: „umrli“ ili „od neprijatelja odveden(i) i likvidiran(i)¹⁹⁹: Mnoge postavke u bankovnim popisima sefova nose zabilješku: „Sadašnji boravak nepoznat“²⁰⁰ Za takve je slučajeve Ministarstvo financija NRH Bankovnom društvu za Hrvatsku svojim predstavnicima pri primopredaji izdalo uputu Saveznog Ministarstva financija FRNJ br. VII/4842 od 30.3.1946.godine, T-246/46 (Tajno) „o prisilnom otvaranju sefova: O pronalaženju sačiniti zapisnik i „istaknuti da je vlasnik sefa u pogledu pronađenih efektivnih stranih valuta upozoren od banke da ih je prema Naredbi Saveznog ministarstva financija dužan uz osobnu materijalnu i moralnu odgovornost ponuditi na otkup Narodnoj banci.“²⁰¹

U sefovima što ih je komisija od 24.6.1946. dala nasilno otvoriti, našla je nakit, srbrnih garnitura jedaćeg pribora, predmete od srebra, talijanske lire, Napoleondoro s imenima prijašnjih

¹⁹⁹ HR HDA MF NRH, kutija 74: za Berger Imbru i Mišu iz Zagreba-sef kod Hrvatske kreditne banke d.d. u likvidaciji; otvorenje 1.7.1946; nakit i napoleondori prodan Narodno banci-Filijali Zagreb; Bela i Ruža Miler, od neprijatelja odvedeni i likvidirani: Postupak za utvrđivanje smrti u tijeku. Sefovi u više banaka čekat će okončanje postupka i utvrđivanje nasljednika: kutija 77; ibid. i Emanuel Seger i Dr. Tea Dolinšek-Seger, Zagreb. U sefu otvorenom 12.6. našle su se police osiguranja. U kutiji 77 također: Nemičić Jakob i Klara, Zagreb, Martićeva 40: „Vlasnici su odvedeni po ustaškim vlastima; do sada se nisu vratili.“ Nakit, zlatnici i srebrnici, štedne knjižice, police osiguranja, obligacioni listovi, srećke i zubne krune 'preuzete 18.6. 1946. od Vladine komisije.

²⁰⁰ ibid. kutija 74: Bondy-Bey Leopoldine Zagreb: zlatnici i srebrni novac u vrijednosti od ca. 24.000 dinara; Borat Emil-zlatni nakit u vrijednosti od ca. 9800 dinara; Deutsch Regina-nakit u vrijednosti od 3840 dinara;; kutija 75 Klepetar Emil, nakit u vrijednosti od više od 30.000 dinara prodan Političkom Odelenju Štaba II Jugoslavenske Armije (sic!) Koenig Teofila, nakit i zlatnici u vrijednosti od 600 dinara; Leipniker NN.-400 starih jugoslavenskih dinara; Lenski-Lederer, tvrtka za izvoz drveta - izvozni dokumenti; kutija 76 - Polak Ladislav Zagreb, nakit, devize i nešto dinara; Schwarz Marta, Zagreb; nakit i osobni dokumenti, police osiguranja; Vajs Marta, popis robe njezine trgovine i štedne knjižice; kutija 77 - Pavao Heršković, Zagreb- sefovi u više banaka: zlatni novac i dolari; Dr. Srećko Engel, engleski ugovori s američkim filmskim poduzećima. Dr. Ivan Jacobi: manja količina zlata. Salamon Papo, (bez podataka o sadržaju).

²⁰¹ HR HDA, kutija 1, br. 960/46: Povod toj uputi bilo je otvaranje sefa Marije Maceljski sa "uložnim knjižnicama", 190 zlatnika i 17 medaljona i miniatura: Marija Maceljski je medaljone i minijature mogla odnijeti sa sobom, a zlatnike je još aktivna Hrvatska Zemaljska banka preuzela kao otvoreni depot u korist stranke. Za predaju uložnih knjižnica vlasnici zatraženo je odobrenje Ministarstva financije.- Sama uputa Saveznog ministarstva br. 4842 nalazi se u kutiji 77.

vlasnika: U jednom sefu u Hrvatskoj Zemaljskoj banci, komisija je otkrila, „u omotu neotvorenom još od prije rata“ - slike, ulje na platnu, glaseći na Eugena Kaufmanna i Ilonu Bey.

Bečanin Leopold Bondy-Bey, prijavljen na adresi „Hotel Central“, Zagreb, ali „nepoznatog boravišta“²⁰² nije preuze svoj sef. Bračni par Jungmann Hugo i Marija, „emigranti iz Austrije“, ostavili su briljante, nakit satove, korale, bisere, srebrni jedaći pribor te 45 slika ulja-na platnu (ali bez navoda o autoru, sižeju i pojeku slika). Sadržaj njihovih sefova u više banaka procjenjen je na ca.87.000 dinara. Jedaći pribor je Zemaljska uprava narodnih dobara prodala Ministarstvu unutarnjih poslova NRH, a nakit i dragulje Trgovačkom poduzeću.²⁰³ Miler Maria iz Beča, nastanjena na Sušaku, ostavila je u sefovima banaka u Zagrebu zlatni nakit i ukrasne predmete iz srebra (vrijednost dinara 1098).²⁰⁴

U Hrvatskoj sveopćoj banci u likvidaciji pronađena je „masa cigana“ iz Osijeka, zlatni nakit u vrijednosti od 4000 dinara.²⁰⁵, pored mnogo sefova „nepoznatih Židova“²⁰⁶, Srba²⁰⁷ i deportiranih Nijemaca.²⁰⁸

Mautner Zorislav nije se odazvao na dopis banke upućen na adresu Zagreb, Jurišićeva 1. Iz njega je, kao što je dala u zapisnik sama banka, izvjesna Sofija Mokrović odnijela vrijednine. Za jednu zlatnu rukavicu komisija je 31.12.1945.godine ustanovila da su u slučaj Franciske Almosline (rođene Recht) upletene još druge osobe, za koje je komisija za preuzimanje dragocjenosti pretpostavila da su se protupravno domogle Franciskinog nakita: U Franciskinovom stanu u Zagrebu, Petrova 30, stanovala je („arijevka“) Ružica Šimić i izvjesna Hanžek Danica. Obje su žene izjavile komisiji dne. 31.12.1945.godine da sunarukvicu od zlata (12,80 g) u vrijednosti od 1246 dinara dobile od Franciske kad je bila u bolnici, kao zalog za kupnju joj lijekove i hranu; Zato je određeno da se one zaplijeni i pošalje u Državnu upravu

²⁰² ibid. kutija 70, br. 34.905/46 od 24.6.1946. U jednom sefu, vlasništvo Neuman Mavra iz .11.1946. Samobora, našao se nakit u vrijednosti od dinara 108.000: br. 34918/46 od 19.6.1946.

²⁰³ ibid. kutija 74, zapisnik br. 63302/46 o otvaranju sefova 20.9. i 26.9.

²⁰⁴ ibid. kutija 75, zapisnik o otvorenju 62516/46 od 12.12.1946.g.

²⁰⁵ ibid. kutija 75, br. 47205 od 27.9.1946.godine.

²⁰⁶ ibid. kutija 75, br. 47205 od 30.9.1946. - Osječki Židovi.

²⁰⁷ ibid. kutija 77, br. K-5132/46 (Hrvatska udružena banka d.d. u likvidaciji).

²⁰⁸ ibid. kutija 75, br. 59309 od prosinca 1946.godine.

narodnih dobara.²⁰⁹ Isto to se dogodilo s vlasnikom „Mayer“ na adresi Vodnikova 17, iz kojeg je stana Marija Fijacko bila odnijela vrijednine, i sa stanom Kukuljevićeva 17, iz kojeg je Miller Ljuba već pokupila vrijednine. Svima njima koji su iz stana čiji se vlasnici nisu odazvali, otuđili imovinu, ona je bila određena za konfiskaciju.²¹⁰ Sudstvo (Kotarski sud za I. i IV. rajon u Zagrebu dne. 26.5.1948.) odlučilo da se kod depoa u bankovima, za koje se ne zna vlasnik, ili se vlasnik nije javio, radi o „ošasnoj imovini“ i da, prema tome, ne postoje ni ovlaštenici koji bi mogli preuzeti ili podnijeti zahtjev za povratom, već da depot pripada državi.²¹¹ U sefovima se radilo o ne baš zanemarivim vrijednostima: Samo u jednom sefu, na ime Tinka Spitzer, izvađen je nakit u ukupnoj vrijednosti od ca. 184.213 dinara, a iz osalih sefova vlasnika židovskih prezimena poznatih iz predratnog razdoblja, još isto toliko nakita u vrijednosti od dinara. 58.962.²¹² U Gradskoj štedionici u Zagrebu komisija preuzima iz sefa pokojnog vlasnika Oskara Pollaka „židovskih svjećnjak“ i srebrni židovski obredni tanjur i japansku vazuu.²¹³ Država se opirala - napose kad su nastupali zastupnici prijašnjih vlasnika: Fišer Julije, trgovac iz Rijeke, „Via delle Pile“, ali 1945. godine „nepoznatog boravka“, zastupan po riječkšpom odvjetniku, tužbom je ostvario pravo na povrat sadržaja svojeg sefa kod bivše Hrvatske bankke d.d.Zagreb: francuske, britanske i austrougarske zlatnike u ukupnoj vrijednosti od 5000 dinara. „*Kao židov morao je pobjeći pred okupatorima i ustašama, pa je tako napustio i svoj sef.*“ Ministarstvo financija je upravnim postupkom skratio proceduru do otvaranja sefa dne. 25.6.1946.godine; odvjetnik je preuzeo zlatnike, no Odjel za narodnu imovinu pri Predsjedništvu je inzistirao na sekvstriranje imovine nasilno, u odsutnosti vlasnika otvorenih sefova, prema odluci Predsjedništva vlade br. 31058/46 of 14.6.1946.godine²¹⁴ Dajč/Deutsch Danice, također nepoznatog boravka, u svom je sefu bila ostavila nakit, dionice i obveznice. Iako je Rajka Dajč donijela ključ sefa glasećeg na Danicu Dajč, banka je „ostavljenu imovinu“

²⁰⁹ HR HDA MF NRH, kutija 71, br. 390/45.

²¹⁰ HR HDA MF NRH, fond 283, kutija 71, br. 388, 470, 159 i 160 iz 1946.godine. Analogni slučajevi: Ing. Mate Crnić je zauzeo stan Dr. Pavla Beka u Dvorničićevoj ul.3 u Zagrebu. On je komisiji dne. 8.1.1947.godine izjavio da je dragocjenosti u stanu, zlatnike, predao Zagrepčankama Veri SteinErlih i njezinoj sestri Ini Schwarz Erlih, kad su one pobjegle u Split. ibid. br. 394/47 od 8.1.1947.

²¹¹ ibid. kutija 73.O-4621/48 od 26.4.1948.

²¹² ibid. kutija 70, br38909/46 od 15.6.1946.

²¹³ ibid. kutija 70, br. 46200/46 od 26.8.1946. Daljnja preuzimanja u Gradskoj štedionici - uglavnom nakit, srebrni predmeti, srebrni novac: 46557/46 od 28.8.1946; 46559/46 od 28.8., i dr.

²¹⁴ ibid. kutija 69, br. 14595/47 od 25.6.1946 i 40766 od 26.7.1946 č.

stavila na raspolaganje Odjelu za narodnu imovinu pri Predsjedništvu Vlade. Nakit je, dakle, sekvestiran.²¹⁵

Izdavanje sadržaja depota povlaštenicima je dakako, bilo moguće: Za razliku od Zapadne Europe (napose Njemačke) gdje su u ime nestalih i stradalih žrtava progona Međunarodne židovske organizacije zastupale interese potencijalnih ovlaštenika za izdavanje „ošasne imovine“²¹⁶, u Jugoslaviji im to nije bilo dopušteno. Prijaviti su se mogli članovi obitelji ili nasljednici, s time da su morali, u skladu s čl. 3 Zakona, pokrenuti postupak za proglašenje mrtvim nestaloga vlasnika sefa, kako bi zatim mogli podnijeti zahtjev za provedbu ostavinskog postupka. Rok za pokretanje postupka proglašenja mrtvim bio je godinu dana od datuma stupanja na snagu (17.8.1946.g.) spomenutoga zakona.²¹⁷ Državi je bilo jasno da je to, s obzirom na okolnosti nestanaka osoba i smrt skoro pa nemoguće održiv rok, prekratak da bi potencijalni nasljednici uspjeli provesti i proglašenje mrtvim i donošenje ostavinske presude, no državi je bilo u interesu da zakonom maksimalno olakša „ex lege“- prijelaz imovine u vlasništvo države.²¹⁸ Sam pojam “zakonski nasljednici“ „ošasne imovine“, zakonodavaoc je ograničio u odnosu na nasljedno prava bivše Jugoslavije „bračni drug, braća i sestre, zatim posinak i pokćerke i opoči i pomajka.....“: Narodni odbori se, suprotstavljajući sudovima“, zastupali su stav „*da se ovdje radio o jednom specijalnom Zakonu, koji regulira specijalne odnose, pa da ne bi došlo do primjene opće pravna poravila po Zakonu o nasljedstvu*“.²¹⁹

²¹⁵ ibid. kutija 69, br. 40766 i 57511 od 26.7.1946.godine. Dalnji primjeri: broj 57511.

²¹⁶ Jürgen LILLTEICHER, Die Rückerstattung jüdischen Eigentums in Westdeutschland nach dem Zweiten Weltkrieg. Eine Studie über Verfolgungserfahrung, Rechtsstaatlichkeit und Vergangenheitspolitik 1945–1971. Dissertation Freiburg i. Br. 2002. 63-67.

²¹⁷ HR HDA, MF NRH, kutija br.1 - Tumačenje Ministarstva pravosuđa FNRJ.

²¹⁸ Mišljenje pravno odsjeka Ministarstva finansija FNRJ, br. 24601 od 29.11.1947.godine.

²¹⁹ HR HDA, MF NRH, kutija 1, br. 18585/47 od 19.9.1947.

III.2.5. Zloporabe, prijevare – malverzacije

Glede povrata osobnih predmeta, npr. nakita, Ministarstvo financija moralo je priznati da je prvobitna ustanova za upravljanje zaplijenjenom robom, možda „otuđila“ predmete, pa na zahtjeve prijašnjih vlasnika odbije svaku odgovornost za njezinu djelovanje. U svim banka pokazalo se da su mnogi sefovi prazni:²²⁰ No nisu to bile samo ustanove - nego građani: nije im bilo bitno da su vlasnici bile „žrtve fašističkog terora, ili da su izgubile članove obitelji, da su bile traumatizirane, neke bolesne, stare: Komisija je imala razlog vjerovati da je Ružica Šimić, koja se „kao arijevka uselila u židovski stan“ Franciske Almosline u zagrebačkoj Petrovoj ulici br. 30, i domogla inventara i svega što je prijašnja vlasnica morala ostaviti kad su je istjerali iz stana, među inim stvarima pokrala i zlatnu narukvicu, ca. 1700 dinara vrijednu, iako je Ružica tvrdila da ju je Franciska Almoslino, dok je ležala u bolnici, njoj dala kao polog za kupnju lijekova i hranu. Komisija je konfiscirala narukvicu i dostavila je DUND- u Beograd.²²¹

Neprijavljivanje židovske imovine dati na čuvanje drugim osobama, čuvari su morali prijaviti „narodnim vlastima“, inače im je prijetio sudski progon. Krivično je osuđen bračni par, na kaznu zatvora i zaplijenu robe, jer je preuzeo na čuvanje „velike količine dragocjenosti i zlatnine“, vlasništvo Kerna Izidora i Lavoslava Weissa, koji su obojica stradali u Jasenovcu.²²² Građani su posegnuli i za tužbama ne bi li došli do imovine bez vlasnika (koji su ili nestali ili kojima se nije znao boravak), iako nisu spalu pod „zakonskie nasljednike“ čak ni prema najvelikodušnijoj interpretaciji: Dr. Mavro Gros (i Deutsch Ružica) ostavili su zlatni nakit i bisere u ukupnoj vrijednosti od (procjenjenih) 19.280 dinara. Stojanov Ksenija iz Zagreba, koja se uselila u njihov stan u centru Zagreba (Vukotinovićeve 5), Bračni par, stradalnici, imali su unuka, Ivana (Dorana), kapetana Jugoslavenske Vone misije u Frankfurtu na Maini. On je naslijedio stan s pokretninama, a sud mu je isplatio protuvrijednost, tako da je nasljedstvo postalo državnim vlasništvom. Ksenija se nije dala iz stana, a zadržala je i pokretnine, za koje je svjedok suda, odvjetnik Oskar Pollak potvrdio da bi pripadale nasljedniku Doranu Ivanu.²²³

²²⁰ HR HDA, MF NRH, kutija 77: npr. Dr. Moric Finci, Griesbacher Paul, Hamburger Paul, Eugen i Ilona Bey, bračni par Taussig, sef Nijemca Wilhelma Reicha (čija je supruga Ella Reich od Nijemaca bila deportirana u Njemačku).

²²¹ Odgovor Ministarstva financija NRH podnositeljici tužbe Franciski Almoslino, Zagreb: HR HDA, kutija 69, br-31634/48 od 21.12.1948.godine.

²²² *ibid.* kutija 69, br.11683/50 (krivični postupak R-471/49.).

²²³ *ibid.* kutija 69, br. 2281 od 6.2.1948.godine.

Neprijavlivanje židovske imovine dati na čuvanje drugim osobama, čuvari su morali prijaviti „narodnim vlastima“, inače im je prijetio sudski progon. Krivično je osuđen bračni par, na kaznu zatvora i zaplijenu robe, jer je preuzeo na čuvanje „velike količine dragocjenosti i zlatnine“, vlasništvo Kerna Izidora i Lavoslava Weissa, koji su obojica stradali u Jasenovcu.²²⁴

²²⁴ ibid. kutija 69, br.11683/50 (krivični postupak R-471/49.).

III.2.6. Malverzacije i pod komunističkom vladavinom (?)

Komisija Odjela za narodnu imovinu otkrila je 1947.godine da su neki omoti s imovinom pokojnih Židovki Ruže Deutsch. Josipe Deutsch i Štefe Gross rođene Deutsch unatoč ispravnim pečatima „ZUNDA“ „provaljeni“ i ispražnjeni od nakita.²²⁵ Praznih sefova (koji nisu bili provaljeni do kraja ustaške vladavine) registrirani su u većem broju od druge polovine 1945.godine.²²⁶ Godine 1947 NAMA i viši sudovi u Zagrebu bave se optužbama zbog malverzacija, utaje, lošeg poslovanja. Naminih rukovodilaca, među njima i nekih Židova. Nema spisa koji bi mogao pomoći utvrditi ili pobijati tez u, da je „Afera Nama“, krivični postupak protiv nekolicine židovskih rukovodilaca NAME i jednog nižerangiranog zaposlenika ima veze s nestankom sadržaja paketa ostavljenih u bankama od ušta prije njihova bijega u svibnju 1945. godine.

Godine 1947. došli su na optuženičku klupu, pod optužbom nesavjesnog i štetnog poslovanja neki rukovodioci trgovačkog poduzeća za otkup i preprodaju konfiscirane robe NAME, među njima Židovi Hugo Wollner, Rudolf Klein, Dezider Abraham, Viktor Kohn i Levin Stein: O krivičnom postupku postoje tek upisi u zapremne zapisnike sudskih fondova Arhiva Grada Zagreba i Okružnog Narodnog suda, ali nikakvih spisa, iz kojih bi se mogla rekonstruirati suština „Afere NAMA“: Podaci o broju optuženih i osuđenika razlikuju se u upisima u Arhivu Grada Zagreba i u Okružnom Narodnom sudu²²⁷ Imena optuženih Židova zabilježio je Ivo Goldstein u radnoj verziji „Židovskog biografskog leksikona“²²⁸ „Afera“ je završila smrtnom presudom konfiskacijom cjelokupne imovine prvooptuženika, Rudolfa Kleina (r.1902.u Zagrebu), zamjenika Generalog direktora trgovačkog lanca „NA-MA“, zbog teških gubitaka prouzročenih nesavjesnim poslovanjem²²⁹. Presuda je izvršena nepoznatog datuma. Ostali

²²⁵ ibid. kutija 70, Zapisnik od 2 9.4.1947.godine.

²²⁶ ibid. kutija 1, 2, kutija 77.

²²⁷ MIHAL BRANDL Naida, Jews between Two Totalitariaj Systems: Property Legislation.Revue of Croatian History. God. XII, Nr.1, Zagreb 2016. 112-125., ovdje 119, 122

²²⁸ Židovski biografski leksikon postoji za sada samo u neslužbenoj elektronskoj verziji. Glavni urednik u Hrvatskom Leksikografskom zavodu „Miroslav Krleža“ je Ivo GOLDSTEIN.

²²⁹ Rudolf Klein je bio pokršten Židov, interniran u Kraljevici i na Rabu, član Rapskog Židovskog bataljuna, zatim službenik Okružnog Narodnog suda u Glini U Zagrebu posjedovao je udjela u više zgrada. Židovski biografski leksikon.

optuženi - Dezider Abraham²³⁰ u NAMI zadužen za nabavku, bio je 21.12.1946. godine okrivljen od NAME zbog prodaje loših odijela i špekulacija; dne.7.2.1947.njegova imovina u cijeloj Jugoslaviji stavljena je pod sekvestar (popisivanje imovine od strane službenih osoba duboko je zadiralo u privatnost obitelji, iako je imao tek manji stan i ca. 51.000 dinara gotovine, dok štetu što ju je navodno prouzročio NAMI; iznosio je 153.500 dinara. Prema nepouzdanim informacijama bio je osuđen na smrt, no na nepoznati način ipak pušten, tako da se mogao prebaciti u Rijeku i brodom „Radnik“ 1949.god. otploviti u Izrael. O njegovoj daljnjoj sudbini nema informacije. Dvojben je ishod suđenja za Huga Wollnera: prema jednoj je verziji osuđen na smrt, a prema drugoj je presuda preinačena u deset godina zatvora, gdje je u više navrata poduzimao pokušaje samoubojstva, da bi na kraju ipak emigrirao iz Rijeke u Izrael.- Viktor Kohn, direktor restorana „Ivo“ u sklopu Name, bio je u proljeće 1946.godine uhićen, ali nakon dva mjeseca otpušten iz zatvora. Zaposlio se u židovskom staračkom domu „Lavoslav Švarc“ u Zagrebu“, postao mu je ravnatelj, ali je također, zajedno s obitelji, iselio u Izrael.- Hugo Wollner i Viktor Kohn bili su (prema podacima Ive Goldsteina u „Židovskom biografskom leksikonu) zatočenici Kraljevice i Raba, te sudionice NOR na Baniji. - Levin Stein (r.1906.godine u Zagrebu, oženjen, otac dvoje djece), bio je „običan“ zaposlenik Name; Ma, uhićen je navodno 8.7.1946., a osuđen zbog „špekulacije“, 3.10.1946. na godinu dana prisilnog rada i suspendiran s radnog mjesta za još jednu godinu.²³¹

O „Aferi Nama“ trebat će se još pročešćljati sve sudske fondove: Možda se optužbe mogu povezati s manjkovima u omotima s nakitom i vrijedninama, za koje nisu više mogli biti okrivljeni ustaše. Naida Mihal Brandl smatra da pomanjkanje spisa nije puki slučaj i da je „afera Name“ možda bila namještena baš Židovima; sudu je možda bilo stalo do toga da - prvo - „tjeraju iz zemlje“ neke istaknute članove Židovske općine koji su ujedno bili i borci, a - drugo - da likvidiraju vlasnika atraktivnih nekretnina u Zagrebu. Naida Mihal Brandl raspoloženje naspram Židova u Zagrebu staljinističkih godina zrcali klimu u svim satelitskim državama Sovjetskog saveza: načelno nepovjerenje u Židove, sklonost pripisati im svako zlo, ponajviše pak špekulacije, pohlepu, nepoštenje i konspirativnost s imaginarnim neprijateljem. Naida Mihal B.naglašava da je slično suđenje kao ovim Židovima bilježimo još samo u Češkoj.²³²

²³⁰ Dezider Abraham, r.1892.g., bio je 1941.godine u Židovskoj općini zadužen za skrb za logore; pobjegao iz Zagreba.

²³¹ N.MIHAL BRANDL; Jews between Two Totalitarism. 119-124.

²³² ibid. str.122.

gdje se u isto vrijeme sudilo Rudolfu Slanskom, kojemu je po današnjim saznanjima „presudilo“ njegovo židovstvo.²³³

U Saveznoj Republici Njemačkoj, koja je, sukladno Mirovnim ugovorima sa zemljama bivše Antihitlerovske koalicije morala preuzeti pravno sljedstvo iza Trećega Reicha i obavezati se na odštetu, regulirana ne obaveza povrata, odštete i(li) naknade - načelno za svu imovinu prisilno oduzetu Židovima, konkretno i za pokretnine i dragocjenosti. Dragocjenosti su pripadale državi, i država je morala pružati satisfakciju za njih. Savezna Republika je izvršavala tu obavezu uz sve moguće zadržke i represivne „zaštitne mjere“.²³⁴ I Jugoslaviji su ostale u vlasništvu dragocjenosti, naročito iz ošasne imovine. Prema shvaćanju „prava“ i pravne državnosti poslijeratnog razdoblja, to je bilo „pravedno“, no i smisao za pravednost je evoluirala u pravcu integriranja moralnih obaveza u pravne norme za odštetu, povrat, naknadu za oduzimanje i zlorabu oduzete imovine.

²³³ Rudolf Slánsky (1901-1952, Glavni tajnik Češke komunističke partije, suautor Rezolucije Informbiroa protiv Jugoslavije, zatim sam osuđen zbog veleizdaje. Tijek suđenja v. kod Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, IZ Praga protiv Tita. Jugoslavenska informbiroovska emigracija u Čehoslovačkoj. Zagreb 2017 549-555.

²³⁴ J.LILLTEICHER; Rueckerstattung. naročito 212-219.

III.3. Država kao gospodar židovske imovine

III.3.1. Nastojanje za povrat iz inozemstva - Povrat umjetničkog blaga Židova odnesenog u inozemstvo

Ministarstvo prosvjete NRH - Odjel za kulturu i umjetnost poslao je Konzervatorskom zavodu (Zagreb, Jezuitski trg 1/I) i Konzervatorski zavod NRH izradili su kataloge s podacima o umjetninama odnesenim s područja NRH u inozemstvo; no katalogi nisu podudarni. Konzervatorski zavod imao je, sudeći prema opsegu kataloga²³⁵, više informacija o tome, što se nakon „Krajnjeg rješavanja židovskog pitanja“ dalje dogodilo s preostalom židovskom imovinom; prije svega, zavod se nije fokusirao samo na Njemačku i Austriju²³⁶, nego i na Mađarsku: Međutim, prijavljeni su uglavnom predmeti pretežito osobnog, a ne kulturnopovijesnog značenja: npr. za Židovsku općinu u Čakovcu, i od Grete Šnicler iz Tuzle. Konzervatorski je zavod prijavio restitucijski zahtjev prema Mađarskoj za slike i goblene iz Međimurja. Kipar Rudolf Špigler zahtijevao pronalaženje i povrat triju od njega izrađene glave biskupa Strossmayera u razno doba njegova života, a namijenjen za bivšu Narodnu skupštinu u Beogradu.²³⁷

U ime Židovske vjeroispovjedne općine u Dubrovniku stigla je prijava pljačke 14 židovskih knjiga na španjolskom i talijanskom jeziku, 6 komada na hebrejskom jeziku i 3 knjige na hrvatskom jeziku (o židovskom pitanju), zatim 8 svezaka zapisnika od 1687-1910. godine, knjiga o plaćanju kontribucije Dubrovačkoj republici iz 1783.godini, knjiga rođenih započeta 1709.godine i matice rođenih, umrlih i vjenčanih započete 1816.godine, te 11 starih štamapanih jevrejskih knjiga- neke veoma rijetke, tri paramenta rabina, starinski sedmokraki svjećnjak

²³⁵ U Zahtjev je Konzervatorski zavod htio uključiti i umjetničke rukotvorine, „koji su po nalogu Ante Pavelića bili silom odneseni iz Povijesnog muzeja u Zagrebu i predani Njemačkoj komandi onda u Zagrebu za Adolfa Hitlera odnosno za njegovu okolinu“ 1942.godine, a poslije se nije znalo gdje su ostale: Popis tih rukotvorina, sve iz Historijskog muzeja Zagreb, priložen je dopisu Konzervatorskog zavoda Ministarstvu (vidi popis u prilogu).

²³⁶ Jugoslavija je Austriji podnijela prijava za navodno odnešene slike iz dvorca Odescalchija u Iloku. Vojna misija u Beču javila je Konzervatorskom zavodu da su u Beč stigle s njemačkim vojnicima. Od njih je prema sjećanjima jednoga znanca grofa Odescalchija manje vrijednosti, jedna je zadržala genealoško stablo obitelji Odescalchija. Neke su prikazale karneval u Veneciji. Znatnije vrijednosti je bila samo slika „Bićevanja Kristove“ nepoznata majstora. Zahtjev za povrat iz Beča je Konzervatorski zavod 3.10.1947.godine prosljedio Ministarstvu prosvjetei kulturu u Beogradu za „Restitucionu klauzulu“ za budući Mirovni ugovor između Jugoslavije i Austrije: HR HDA, MP NRH, kutija 62, br.65.876/47 od 1.11.1947.godine.

²³⁷ HR HDA, MP NRH, fond 013.5, kutija 62, br. 65.876/47 od 1.11.1947.godine.

(menora).starih matica i zapisnika.²³⁸: Emilio Tolentino, tadašnji tajnik općine, koji je dne. 30. svibnja 1941. morao izručiti predstavnicima njemačkih vlasti arhiv općine, znao je da je u ime Nijemaca došao jugoslavenski Nijemac Peter Stadt, rodom iz Slavenskog Broda. Tolentino je također zamjetio da su osobe, koje su došle po stvari u općinu, već imale u rukama popise članova općine, te se sjećao da su ga prije njemačkog napada na Jugoslaviju posjetile nepoznate osobe koje su „za potrebe znanstvenog istraživanja“ zatražile pristup arhivu. Dne. 30.5.1941 „Nijemci“ su predočili „Naredbu RAVSIGURA redarstvu Raguze“, potpisanu od Eugena Dide Kvaternika (broj 2510/41 od 30.5.1941.): Dubrovačko redarstvo ima da pruži podršku pripadnicima „Einsatzstaba“ (Interventnog stožera)²³⁹. Konzervatorski zavod je zato bio uvjeren da je Gestapo, koji je stajao iza ove pljačke, arhiv općine sigurno uništio, a ne odvio u Njemačku.²⁴⁰ Veći dio vrijednih predmeta sačuvao je upravitelj hrama Mento Tolentino.²⁴¹ Implementacija povrata kulturnih dobara nakon mirovnih pregovora nije dokumentirana u hrvatskim arhivima (čak ni u digitaliziranim inventarima Hrvatskog Državnog arhiva u Zagrebu). Uopće je povrat kulturnopovijesnih dobara predmet naprednog pravnog shvaćanja, velik korak u pravcu ograničavanja „prava u ratu“, koji je sve do nedavno, pljačke tretirao kao pravo pobjednika, a vlasništvo poraženog kao „res nullius“. Dvojbeno je da se država veoma trudila povratiti predmete od pretežito privatnog značenja, ma koliko bili vrijedni kao materijalni dokaz povezanosti vlasnika s boljom prošlošću. Zbog „prava“ na pljačku „pravo na restituciju nije postojalo. Pravo na restituciju kulturnih dobara je, unatoč kodificiranju napoljetku pod zaštitom UNESCOa, još uvijek manjkava. To više se države nastoje međusobno bilateralno i višelateralno obvezivati sporazumima o zaštiti kulturnih dobara kao autonomno stvaralaštvo vrijedno zaštite i poštovanja.²⁴²

²³⁸ *ibid.* kutija 62, br. 70387 od 1.10.1946. Od Mađarske Hrvatska je tražila arhivsku građu odnesenu još u vrijeme i posredstvom bana Kuhn-Hedervaryja 1885.godine; radi pregovora o povratu u skladu s članom 11 Mirovnog ugovora s Mađarskom: *ibid.* br. 66067 od 25.10.1947.godine.

²³⁹ TOLENTINO, Fašistička okupacija Dubrovnika 1941–1945 i rješavanje „Jevrejskog pitanja“. U: Zbornik- Jevrejski historijski muzej, Beograd, br. 1 (1971), str. 201–208, ovdje 202, bilj.4. Izvornik u Jevrejskome Historijskom muzeju, Beograd, JIM, sign. JIM ŽOZ, 3048.

²⁴⁰ HR HDA, MP NRH, kutija 62, br. 65.876.

²⁴¹ O pljačku vrijednih knjiga na okupiranim i anektiranim teritorijima v. ADUNKA Evelyn, *Der Raub der Buecher. Pluenderung in der NS-Zeit und Rstitution nach 1945.* Wien 2002.

²⁴² Alpern TAŞDELES; *Das voelkerrechtliche Regime der Kulturgueterrueckfuehrung.* <http://cultural-property.uni-goettingen.de/wp-content/uploads/2015/10/gscp9-13-tasdelen.pdf>. str.242.

III.3.2. Spriječavanje odlaženja „narodnog dobra“ - Izvoz umjetnina iz Jugoslavije

Jugoslavija je sa svojim regulacijama štitila svoj interes što bržeg i što dosljednijeg ostvarivanja svoje politike nacionaliziranja što više privatnog vlasništva: Zabrana izvoza umjetnina i vrijednina treba vidjeti u tom kontekstu, isto tako kao i nastojanje za povrat Jugoslaviji otuđene imovine. Židovi koji su iselili i optirali za odlazak u Izrael, morali su se odreći jugoslavenskog državljanstva, čime su automatski izgubili pravo na svoju imovinu ostavljenu u Jugoslaviji.²⁴³ Pohlepa kulturnih ustanova - muzeja, galerija, arhiva - zadržati što više od ustaša opljačkanog, ali sačuvanog židovskog umjetničkog imetka u zemlji. Institucije su gomilale vrijednih donacija, tako da nisu niti imale prostora niti stručnih suradnika sređivati te fondove - kad je vlada 1950.godine namjeravala ukinuti komisije za upravljanje tom imovinom, upozoravao je ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt, Prof. Vladimir Tkalčić *„da će još trebati mnogo vremena za sređivanje donacija, štoviše da nije siguran hoće li se taj posao ikad moći privesti kraju.“*²⁴⁴ Unatoč tome su generalno sve jugoslavenske vlasti nastojale sprječavati svaki izvoz kulturnopovijesno vrijednih predmeta u inozemstvo - čak i u slučajevima kad su Židovi, spremni na iseljenje u Izrael, namjeravali ponijeti sa sobom ne predmete od velike umjetničke vrijednosti - takvih ne pojavljuju se u zahtjevima za izvoznu dozvolu: Uglavnom se radilo o predmetima od osobnog značaja, ali vrijedni zato što su mogli doprinosti ponovnog pronalaženja osobnog i obiteljskog identita, kao vrijedne uspomene, od kojih je preživjelima malo ostalo: Vladimir Rehnitzer nije dobio odobrenje ponijet sa sobom svoje vrijedne sagove, Shiraz i Beluđistan, jer je Muzej za umjetnost i obrt (MUO) „bacio oko“ na njih.²⁴⁵ Artur Polić morao je ostaviti u Zagrebu svoje kinezke vaze, slike i Buhara-tepihe.²⁴⁶ Načelno je bilo zabranjeno Židovima izvoziti predmete bez prethodnog pregleda od strane predstavnika Ministarstva za prosvjetu - Odjel za kulturu i umjetnost.²⁴⁷

Ministarstvo prosvjete osnovalo je čak posebnu „Komisiju za pregled predmeta predviđenih za izvoz u državu Izrael“: Njezini članovi regrutirali su se iz Muzeja za umjetnost i obrt (MUO) u Zagrebu, koji je jedan 1948.godine bio u funkciji, a služio je kao „Collecting point“ za svoju

²⁴³ Marijan MATICKA; Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji 1944-1948.gdone. U_ Radovi-Zavod za hrvatsku povijest god.25, Zagreb 1992, str. 123-148.

²⁴⁴ HR HDA, MP, kutija 67, br.0928/1950, 9.1.1950. Upute .

²⁴⁵ HR HAD MP, kutija 65, br. 71637, 22.11.1948.

²⁴⁶ ibid. kutija 65, br.72081, 22.11.1948. i 74539 od 25.11.1948.

²⁴⁷ ibid. kutija 65, br. 72744 od 20.11.1948. i 72094 od 20.11.1948.

imovinu pronađenu i prikupljanju nakon ustaške pljačke. Prof. Dr. Vladimir Tkalčić²⁴⁸, direktor Muzeja predvodio je komisiju, a kustos Olga Klobučar i referentica za pravna pitanja Ministarstva prosvjete Elvira Aranjoš sačinjavali su operativni sastav komisije - dvije zauzete muzealke, koje su još 1943. godine, s partizanskog područja krenule put Dalmacije prije njemačkog osvajanja, da bi bilježile ostale i nestale kulturnopovijesne spomenike i stupanj njihovih oštećenja.²⁴⁹ Također i u Rijeku je za otpremu iseljeničkih transporta bila imenovana povjesničarka umjetnosti i kustosica (kasnija ravnateljica) Muzeja za umjetnost i obrt Zdenka Munk.²⁵⁰

Za rad komisije i „procedere“ izvoznih formalnosti Komitet za kulturu i umetnost FNRJ je 22.11.1948. godine dao (telegrafskim) putem upute, čiju je birokratsku složenost: O imenovanju komisije od tri člana, koja će rješavati zahtjeve za odobrenje izvoza, zapisnički utvrditi o kojem se predmetu radi, njegovu autoru, fizičkom izgledu i tehnici izrade, te o procjeni vrijednosti predmeta.²⁵¹ Intervencija Komiteta za kulturu FRNJ kod Predsjedništva Vlade FNRJ na zamolbu Ministarstva prosvjete NRH za liberalniji pristup židovskim molbama za izvoz njihovih vrijednina iz Jugoslavije nije pomogao.²⁵² Komitet za vanjsku trgovinu NRH morao je sudjelovati s komisijom Ministarstva prosvjete pri procjeni, te vršiti carinjenje selidbene robe tijekom utovara.²⁵³

Uostalom, izvozni režim bio je strog prema Židovima koji su se iselili u Izrael - i čak za njih su se propisi morali liberalizirati i u „rijetkim iznimnim slučajevima dozvoliti izvoz“. Kad se

²⁴⁸ Prof. Vladimir TKALČIĆ (1883-1972.g.): Godine 1907 započeo je svoju djelatnost u Arheološkom djelu Hrvatskog Narodnog muzeja. Godine 1925 izdvojen je Muzej za umjetnost i obrt, te Tkalčić imenovani njezinim ravnateljem. Koliko se može razabrati iz kratkog nekrologa, kao ravnatelj ostao je na dužnosti i 1941. godine i 1945. godine. Četiri ratna godina Muzej za umjetnosti obrt bio je jedini otvoreni muzej, a bavio se zaštitom kulturnih dobara od posljedica ratnih djelovanja. Milovan GAVAZZI; In memoriam Vladimir Tkalčić. Nekrolog. Etnološka tribina : Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Vol.3_Izvešća No.0 Siječanj 1972. <https://hrcak.srce.hr/171114> .

²⁴⁹ HR HDA, MP, fond 1.291, kutija 65, br. 72250 od 22.11.1948. i 75385.

²⁵⁰ Godine 1938. diplomirala je povijest umjetnosti i arheologiju na Sveučilištu u Zagrebu i zaposlila se u Muzeju za umjetnost i obrt, da bi na specijalizaciju otišla u Pariz, Ženevu i Veneciju. Uz to se radila kao književna kritičarka za časopise. Godine 1941. počinje ilegalno surađivati s NOB-om; 1944. godine odlazi na teritoriju pod kontrolom partizana i počinje utvrđivati ratne štete po kulturnoumjetničkim spomenicima u Dalmaciji Godine 1945. vodi odjel za zaštitu spomenika kulture u Ministarstvu prosvjete. Od 1954. do 1985. godine ravnateljica Muzeja za umjetnost i obrt: Tomislav ŠOLA (Muzejski dokumentacioni centar Zagreb), In memoriam Zdenka MUNK. U: [Informatica museologica, Vol.15 No.4 Prosinac 1985.](https://hrcak.srce.hr/145734) www.hrcak.srce.hr/145734

²⁵¹ ibid., kutija 65. br. 72756 i 73213 od 23.11.1948., 74539, 77326.

²⁵² ibid. kutija 65, br.77326 (molba od 3.3.1948.godine).

²⁵³ ibid. br. 73728 i 72764 od 24.11. i 20.11.1948.godine.

na početku 1949. godine bilo prijavilo ca. 800 Židova iz Hrvatske za odlazak u Izrael, Ministarstvo je na molbu Konzervatorskog zavoda Hrvatske dozvolila stručnu procjenu prijavljenih predmeta i odluku komisije na licu mjesta za izvoz bez formalnosti, ako se radilo o ne osobito vrijednoj stvari. U dogovoru s Komisijom u Beogradu Komisija za procjenu židovske imovine smjela je od 1949.godine vršiti procjenu i naknadno o tome izvijestiti vlasti u Beogradu.²⁵⁴ Prema iseljenicima u europsko inozemstvo, Ministarstvo prosvjete nije bilo toliko strogo: Zagrepčanka Vera Nikolić (nastanjena na Pantovčaka) dobila je izvoznu dozvolu za renesansni namještaj iz 1626.godine i srebrne ukrasne predmete iz Petrovgrada 1827.godine, kad se iselila u Švicarsku - i to unatoč protestu Konzervatorskog zavoda: On je taj namještaj svakako htio zadržati u zemlji.²⁵⁵

Dodatno otežavala povrat imovine činjenica što jugoslavenski građani nisu bili svjesni da je židovska imovina ponuđena na kupnju, bila imovina nepravедno oduzeta bivšim vlasnicima. Ljudi ni poslije sloma NDH nisu bili kadri shvatiti da su političke i pravne regulacije NDH bile protupravne. Nisu shvatili ili nisu htjeli shvatiti da je nepravda počinjenca od NDH nije „*stala u fond jugoslavenske pravne tradicije*“. Oni su se usprotivili shvaćanju i razumijevanju za to da je za uklanjanje ili barem ublažavanje posljedica ustaških zločina trebalo s temelja stvoriti nove norme, kakve su se činile nespojivim s jugoslavenskom pravnom tradicijom. Komunistički iskorak u tome, bez uključivanja zainteresiranih građanskih predstavnika protivnici su komunista osudili kao „pravosuđem/osvetom pobjednika.“²⁵⁶

Facit

Jugoslavenska je država upregnula je značajan „zalogaj“ židovskog bogatstva koje je ostalo bez vlasnika, u službu obnove zemlje. To je jedna interpretacija - druga, manje benevolentna: Jugoslavija, pa i njezine zemlje-nasljednice nastupaju i dalje kao korisnici pljačke i protupravnog prisvajanja židovske imovine. Iako su značajne količine židovskog bogatstva odnesene u inozemstvo, nemalene su i one koje su ostale u Jugoslaviji. Jugoslavenski poslijeratni proračun 1946.godine mogao je uknjižiti nekoliko milijuna dinara iz prodaje otkrivenih, ali napuštenih dobara“ čiji se vlasnici nalazili „*na nepoznatom mjestu boravku*“ ili su „*odvedeni od okupatora, stradali*“. Na primjeru ophođenja s pronađenim židovskim blagom

²⁵⁴ HR HDA, MP kutija 66, br.12.621 od 9.3.1949.godine; takokđer 17094 i 28688.

²⁵⁵ *ibid.* kutija 66, br. 07107 od 9.2.1949.br. 09212.

²⁵⁶ J. LILLEREITH; a.a.O. 72-77.

može se dokazati da je Država sudjelovala u definitivnom obesvlašćivanju Židova, jer je restitucija živim nasljednicima prijašnjih vlasnika ili samim preživjelima progona služio više za to da im uskrate pravo na povrat ili nadoknadu, nego kao dokaz dobre volje učiniti im kompenzaciju za pretrpjele štete i duševne bolove.

U oduzimanju židovske imovine 1941-1945, a u nastavku pljačkaške politike sudjelovali su i institucije. Zahtjevi preživjeli za povrat umjetnina i vrijednih pokretnina bili su motivirani ne samo materijalnom vrijednošću nakita i umjetničkih rukotvorina, vrijednih zbirki i slika - naknada bi se vjerojatno potrošila na plaćanje svih administrativnih troškova oko povrata i, za neke vlasnike, za putovanje u prijašnja mjesta stanovanja. Radilo se o predmetima koji u svakoj obitelji zasnuju i doprinose stvaranju identiteta, te sjećanja na ljepšu prošlost. Muzealci koji su se natezali oko umjetničke ostavštine, ne vodeći računa o tome - ali su se kasnijim godinama predstavljali kao spasitelji kulturnih vrijednosti.

Od obesvlašćivanja jugoslavenskih Židova do same pomisli o povratku ili pravednoj satisfakciji bilo je potrebno proširiti dotada postojeće međunarodnopravne kategorije i stvaranje novih odredbi, koje su u središnjim točkama ostavile za sobom pravne tradicije.²⁵⁷ Motor iza svih nastojanja bila je moralna nužnost eliminirati posljedice nacionalsocijalističkog terora. On nije smije nadživjeti, njegove je rezultate trebalo poništiti. No moralni pritisak uspostaviti stare imovinskopravne uvjete, nije bilo moguće izvršiti u odnosu 1:1, nego je zahtijevalo prevođenje u politički i pravi program o kojemu su bili mogući dogovori i pregovori.

To je značilo da je što pravednije rješenje ovisilo o utrkivanju različitih i konkurentskih interesa, ali i preprekama na koje je institucijalno ostvarivanje povrata nailazilo u poslijeratnoj situaciji. U stvaranju novih međunarodnopravnih mjerila proslavljali su se židovske organizacije koje su slijedile dosljednu i fokusiranju interesnu politiku – ali i spremnost na suradnju s njima sa strane SAD ima veliku zaslugu u tome. Komunistička vlast, koja nije željela nadzor stranih organa nad svojim zakonodavstvom, nije naprosto uvažavala argumente koji su ciljali na nedemokratske, bespravne, samovoljne postupke ustaškog režima, jer je nastavila istom praksom. I ne baš neznan broj onih koji su krojili komunističko pravo, sudjelovali su i u nedemokratskom, totalitarističkom ustaškom sustavu. Nacionalni egoizam, na djelu 1941-1945. godine, održava se i pod drugim ideološkim okolnostima: Njemu je bila podređena svaka

²⁵⁷ Gerd AALDERS, *Geraubt! Die Enteignung juedischen Besitzes im Zweigen Weltkrieg*. Koeln 2000.

pomisao na povrat oduzete privatne imovine ili na pružanje satisfakcije. To se pokazalo i u tome, kako se Židovima koji su se odlučili iseliti iz Jugoslavije, osporavalo ponijeti sa sobom i najmanju materijalnu uspomenu koja bi im osiguravala kontinuitet s prijašnjim životom i ljepšim danima. „Spavajući računi“ (ne samo u bankama) i dalje djeluju kao trn u odnosima između hrvatskih Židova i hrvatske države.

Prilog 1

DRAGOCJENOSTI KONFISCIRANIH OD OKRUŽNOG SUDA OSIJEK

MINISTARSTVO FINANCIJA NRH; fond 283

	vrsta sadržaja	vrijednost u jug.dinarima	kutija i broj spisa
Adler Adolf	bijelo zlatan broš s briljantom 1 briljant soliter 2,5 ka	30.000 25.000	kutija 74 Kartica Odjela za narodnu imovinu Predsj. Vlade NRH
Albahari Matilda	sef kod Prve Hrvatske štedionice Zagreb	srebrni novac	kutija 74, Zapisnika br . 40355/46 od 25.7.1946.
Alkalay Izidora Oskara	nakit	2.260	
Dr. Alkalay Mojzije	nakit	99.919	
Angelfeld (sic) Milan/Klasic Anica	„	13.810 „	
Bondy Leopoldina Bey	„	34.205 „	
Blis rodena Goldmann Erika	„	7.824 „	
Dr.Citrin Henrik	„	6.110	
Deutsch Danica	„	12.065	
Deutsch Ivan	„	1.300	
Deutsch Regina	„	5.285	
Zadruga „EZRA“	„	70.150,,	
Faber Stjepan	„	57.890	
Fogaroši Viktor i Dolly, Osijek, Gajeva 20	„	850-	
Flieder Ivka, Zagreb	„	7.360	
Fuchs Marija	„	3.795	
Gethard Oto, Kustošija (Zagreb)	„	22.440	
Grosman Mako i Štefanija, Zagreb	„	1.026	

Hanaman Aleksandar, Osijek	„	10.023	
Hartlieb Oskar	„	165	
Hehenberg Elza, Donja Stubica	„	2.579	
Hertz Margita	„	1.700	
Hiltergrad Bertram	„	654	
Hirschl Dr.Oton i Terka	„	965	
Kaptol broj 9 ²⁵⁸	pet muških zlatnih satova i jedan zlatni ženski sat	31.000	
Braća Knaus, Zagreb, Ilica 15	nakit	324.294	
Koch Marija	„	65.740	
Kenig Teofila	„	805	
Klepetar Emil	„	22.250	
Kranberger Ida, Donji Miholjac	„	4.500	
Kronos K.D. Dolac 1, Zagreb	„	207.845	
Kudeljka Hilda (emigrantica za Italiju), Zagreb	„	5.350	
Kumer Eva, Vinkovci (Nijemica)	„	7.800	
Lajer Stjepan, Lipik	„	1.500	
Langer Aleksandar, urar, Zagreb	„	308.341	
Loewenherz Rikard, Zagreb, Strossmayerov trg 1	„	440	
Kment Maks, Buličeva 5, Zagreb	sekvestrirana roba: platin i briljanti,	500	

²⁵⁸ Adresa „Kaptol 9“ znači: Franjevački samostan, Kaptol 9, u čijoj je kripti 1946.godine pronađeno nekoliko sanduka i vreća sa dragocjenostima neutvrdivih vlasnika. Ošasna imovina prema Rješenju Kotarskog suda za I. i IV.Rajon Zagreb, br. O-397/45 od 26.4.1948.g.

	Zapisnik br. 316/48 od 20.11.1948.g.		
Dr. Lothar Marić	„	193.420	
Mautner Malvina	„	703	
Miller Albert i Dr. Eugen	„	53.503	
Miler Ljuba, Zagreb	„	348.290	
Konfiscirana roba Kotarskog suda za V.i VI.Rajon Zagreb			
Miller Marija, Zagreb	lom zlato	315	
Dr.Miller Steiner	srebrna doza za cigarete, 145 grama	145	
nepoznati vlasnici	„	19,975.074	
Neuman Mavro, Zagreb	„	216.500	
Oblasni NOO Dalmacija	„	423.130	
Okružni NOO Banija	„	20.098	
Okružni NOO Banija, Slavonski Brod, Osije	„	46.033	
Okružna uprava narodnih dobara Bjelovar	dječji nakit	712	
Perok Đuro i Gospodnetić Draško, prijašnji vlasnik Rudolf Fick, Varšavska 2a, Zagreb	roba iz urarske i draguljarske radione	1,528.920	
Pinto Marta	nakit	1.050	
Pisk Julija, r.Sitzer	„	460	
Plahte Hermina, Varaždin, Jagićeva 22	„	4.980	
Pollak Ladislav	„	1.789	
Pole Anđeljka, Osijek	„	1.477	
Rajh Ignjat	„	3.049	
Rauher Mirko, Osijek	„	1.030	

Mayer Zagreb	„	14.800	
Dr.Gross i Dojč Roza	„	6000 + 16.800+350	
Tobis Konrad	„	416.500	
Almoslino Franciska	„	1.000	
Dr.Pavle Beck, Zagreb	„	4.450+940	
nepoznati vlasnici ukupno	„	540.213	
drugi nepoznati vlasnici ukupno	„	1,344.693	
drugi nepoznati vlasnici ukupno	„	31.009	
Tobias Rikler	„	10.300	
Rocz udov. Malvina	„	87.841	
Sajs Oskar	„	2.080	
Schlick Rudolf	„	1.112	
Schneider Alois, urar i draguljar, Jurišićeva 5, Zagreb	„	42.460	
Schnelhofer Cecilija	„	7.614	
Schlitlinger A.	24 komada zlatnih ženskih satova	72.000	
M.Somodji, konfiskacija	dragocjenosti	30.425	
Szegedi Hermina, r. Blagajić, Zagreb	„	450	
Tinka Spitzer	nakit	5.034	
Šajbel Emil, Osijek	„	12.655	
Šiler Greta	briljanti, zlato	799.800	
Šlesinger Oto, Osijek	dragocjenosti	3.204	
Rudolf Šmit i Ivan Hac	„	530	
Špeletić Lavoslav	„	777.415	
Štein Jakob i Sidon, Osije	„	20.558	
Švarc Marta	„	1.227	
Danijel Štitić	„	980.326	
Šulc Greta	„	6.806	

Tiefenbach Aleksandar	„	2.135	
Moritz i Johana Wiener	„	250	
Winterfeld Vilim, Petrovaradin	„	2.065	
A(lice) Wolf, Zagreb, Ilica 7, konfiskacija urarske i draguljarske robe u trgovini	„	395.797	
Dodatak - popis nakita i dragocjenosti			
Bauer Dr. Ante, Zagreb	nakit i dragocjenosti	2.450	
Bazler Martin	„	810	
Dietrich, Klinz i famlija, Opatija	„	220	
Hartman Hedviga, Opatija	„	ca. 8.800	
Holzinger Ludmila, Opatija	„	120	
Isaković Dr. Aleksandar	„	ca.80.000	
Kabiljo „Lav“, Zagreb	„	700	
Klein Lujza, Opatija	lom zlato	6	
Kraus Josip (Josipa?), Zagreb	dragocjenosti	ca.12.900	
Ploebst Franz, Opatija	„	800	
Reberski Viktor	„	1.100	
Schalk Jozefina, Opatija	„	1.810	
Scharwitzel Anni, Opatija	„	1.040	
Schmidt Zabierov Ana, ²⁵⁹ Opatija	„	960	

²⁵⁹ Barunica Ana Schmidt Zabirov (Zabierov) zabilježena je u izvještajima Njemačkog Policijskog izaslanika Hansa Helma zbog prijateljavanja sa Židovima u Opatiji. HR HDA, Arhiv Helm (fond 1512), kutija 5.

Steiner Izidor „Židov“, Zagreb	srebrni židovski svjećnjak vrijedan 400 dinara	ca. 86.000 + 5400	
Stromer Josip, Opatij	dragocjenosti	ca. 1.400	
Sajer, Koprivnica	„	1.250	
Solman Ivan, Zagreb	„	150	
Švob Geza, Zagreb	„	ca. 18.000	
Toph Josip, Opatija	„	500	
Zehentner Fritz i Vladimir, Opatija	„	2.350	
Zichy Rubido, Opatija	„	234	

Prilog 2

IZ NDH ODNESENI PREDMETI²⁶⁰

Provjereno porijeklo

„Vojničku zastavu Fridrika Velikoga“, sa šiljkom - 313 cm - od pozlaćenog bronca (oštećenim), s probijenim ornamentnim monogramom „FR“ i krunom. List od jake žute svile, po sredini s raskriljenim crnim orlom s munjom u jednoj pandži i mačem u drugoj, kojemu je nad glavom zelena vrpca s natpisom „gloria et patria“. Vrijednost 1938.godine 120.000 dinara;

Šah Fridrika Velikoga zaplijenjen u bitki kod Kolina 1757.godine. Daska obložena crnim i bijelim koštanim pločicama i inkrustacijama; u njoj mala ladica sa 14 bijelih i 12 nejednakih crnih okruglih pločica za igranje; na dasci 32 koštane figure od bjelokosti; vrijednost 1938.godine 200.000 dinara; ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu, Prof.dr. Viktor Hoffiller, odbio je izdati taj predmet, kad ga je Pavelić zatražio da bi ga „kao ratni plijen Trenkovich pandura u Sedmogodišnjem ratu“ vratio njemačkom narodu. Na zahtjev Njemačkog generala Edmunda Glaise von Horstenau je za to ravnatelj 1943.godine po kazni umirovljen.²⁶¹ konjanička bojna sjekira u obliku polumjeseca, u vlasništvu Trenkovich pandura (vrijednost 22.000 dinara);

„Hrvatska sablja“ urešen draguljima, obostrano nabrušen šiljak, u drvenoj korici presvučenom crnom kožom (20.000 dinara)

„Damascirana sablja“ 77 cm, obostrano urešen arapskim natpisom, u koricanama presvučenim crnom kožom (18.000 dinara)

Nož Trenkovich pandura, držak iz crne kosti, križ iz pozlaćene mjedi; s obje strane lik i natpis „Pandur“; natpis. Majstor: Johan Witkelin Schwetfeger '(sic!) in Presburg“²⁶² (18.000 dinara) Kremenarka puška zvana „Šišana“: kundak i vrat uloženi mjedinim zvijezdama, biljelom i zeleno bojadisanom slonovom kosti; mehanizam gobato uloženi srebrom. 90 cm (20.000 dinara) Dvije kubure kremenjarke, kundak i vrat obučeni crnom kožom; mehanizam bogato ukrašen zlatom, majstorski znak; cijevi damascirane, bogato okićene zlatom; dva jednake dužine, 46 cm.(20.000 dinara)

Dvije jednake kubure „Kadarlije“ urešene masivnim tulasrebrom rizetama, palmetama i filigranom; dužina 51 cm (18.000 dinara)

Dvije škatulje za barut, orientalni rad; pozlaćena srebrna tulja, s istjeranim ratnim prizorima (20.000 dinara)

Četverouglasta posuda za ulje kojim se mazalo oružje. Pozlaćeno srebro na srebrnom lancu. Visina 7,5cm, širina 4,5 cm)16.000 dinara)

²⁶⁰ HR HDA, MP NRH; fond 013.5, br. 65876 (7.10.1947.godine) Prilog.

²⁶¹ Josip ŠARČEVIĆ; Viktoir Hoffiller. Na: <http://povijest.net/viktor-hoffiller/> (18.2.2011.).

²⁶² [Johann Schwetfeger – Reformation 2017 at the Taylorian Library](http://blogs.bodleian.ox.ac.uk/taylor-reformation/category/johann-schwetfeger)

<https://blogs.bodleian.ox.ac.uk/taylor-reformation/category/johann-schwetfeger>

Johan Witkelin Schwetfeger in Presburg - ne mogu se utvrditi biografski podaci „Schwetfeger“ Johannes nalazi se među Lutherovim pristalicima u Meissenu. Obitelj Schwetfeger iz okruga Mecklenburger iselila se u 19.stoljeću u Chicago.

IZVORI - ARHIVSKA GRAĐA

Odbor za podavanja Židova za potrebe Države. HR HDA, fond 1520

Ponova: Ministarstvo državne riznice - Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove (Ponova) fond HR HDA, 1076

Ministarstvo državne riznice - Izvješće Ureda za podržavljen imetak. 15.9.1943: fond 1731

Ravnateljstvo ustaškog redarstva-Židovski odsjek, HR HDA: RUR ŽO; fond 252

Zemaljsko antifašističko vijeće Narodnog oslobođenja Hrvatske: HR HAD, ZAVNOH, fond 206 i 207

Zemaljska uprava narodnih dobara Federalne Hrvatske (1945.) i Narodne Republike Hrvatske (1946.): HR HDA, ZUND, fond 313

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača : HR HDA, ZKRZ, fond 306

Zemaljska komisija za repatrijaciju, ZRRH, fond 1522

Sabor NRH, HR HDA-Sabor NRH, fond 1081

Predsjedništvo Sabora NRH, fond 1078

Predsjedništvo vlade NRH, fond 291, kutija 1

Predsjedništvo vlade NRH, fond 291, strogo povjerljivi spisi – kutija 18

MINISTARSTVO prosvjete - Odjel za kulturu, fond HR HDA, MP 1.291 i 0.13.05

Ministarstvo financija NRH: HR HDA, MF NRH, fond 283, kutije 69-79

Ministarstvo socijalne politike NRH: HR HDA; MP NRH, fond 013.5.

Predsjedništvo Sabora NRH: HR HDA, fond 1078

Službeni listo:

Narodne novine FH

Narodne novine NDH

Narodne novine NRH

Službeni list FNRJ

Službeni list DFRJ

IZVORI - MEMOARSKA LITERATURA

AKMADŽA Miroslav, *Krunoslav DraganoviLI– Iskazi komunistiviLITERATURA HDA, fo* Zagreb. 2010

ALTARAS Adrijana, , *Titos Brille*. Koeln 2011; hrvatski prijevod „Titove naočale. Povijest moje naporne obitelji. Zagreb 2014

BAR SELA Dan, Sin stijene. U. Jasminka DOMAŠ; *Glasovi, sjećanja život. Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji*. Zagreb 2015., 192-210,

FRANK Feja, *Bio sam u Novom Vinodolskom*. U: *Novi Omanut*“, br. 113/rujan-listopad 2012, 9.

GOLDSTEIN Slavko, *1941: Godina koja se vraća*. Zagreb, 2.izd.2007

MILO Zeev, *Im Satellitenstaat Kroatien. Eine Odysee des Überlebens 1941-1945.. Mit ausführlicher Beschreibung der historischen Ereignisse.* ²Klagenfurt 2002.

POLIĆ Branko, *Vjetrenjasta klepsidra (Autobiografski zapisi 1924-1.11.1942)*. Zagreb 2004

POLIĆ Branko, *Imao sam sreće (Autobiografski zapisi 1.11.942-24.12.1945)*. Zagreb, 2006

SCHREINER Paul, *Spaseni iz Zagreba. Sjećanja troje preživjelih srodnika na hrvatski Holokaust*. Zagreb 2014.

TOLENTINO Emilio, *Fašistička okupacija Dubrovnika1941—1945 i rješavanje „Jevrejskog pitanja“*. U: *Zbornik-Jevrejski historijski muzej, Beograd* , br. 1 (1971), str. 201–208..

LITERATURA

AALDERS Gerard, Geraubt! Die Enteignung jüdischen Besitzes im Zweiten Weltkrieg. Koeln 2000

ADUNKA Evelyn, Der Raub der Bücher. Plünderung in der NS-Zeit und Restitution nach 1945. Wien 2002

AKINSHA Konstantin, Ante Topic Mimara, "The Master Swindler of Yugoslavia". U: [ARTnews September 2001](#)

ANIĆ Tomislav, Normativni okvir podržavljenja imovine u Jugoslavij/Hrvatskoj 1944-1946. Časopis za suvremenu povijest, god. br.1, Zagreb 2007. <https://hrcak.srce.hr/16176>

AUGUSTINČIĆ Antun, <http://povijest.hr/nadanasnjidan/antun-augustincic-kipar-ciji-se-spomenik-nalazi-ispred-zgrade-un-a-1900/>

BAGARIĆ Marina, Od fasade do kamina: keramika za arhitekturu. Katalog izložbe „Secesija u Hrvatskoj“, (izd. Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, MUO), Zagreb 2003

BARTELMANN Mira-Michael KUBITZKA, Der schwierige Umgang mit Raubkunst. <https://www.br.de/nachricht/ns-raubkunst-provenienzforschung-gurlitt-100.html> 30.11.2016

BROUČEK Peter, Ein General im Zwielicht. Die Memoiren von Edmund Glaise Horstenau. III.sv. Deutscher Bevollmächtigter General in Kroatien und Zeuge des Untergangs des „Tausendjaehrigen Reiches“. Wien 1988,

BROUČEK Peter, Die Schlacht bei Kolin 18. Junni 1757.U:: Truppendienst 297 (3/2007), Wien 2007, 199–208.

BUOMBERGER Thomas, Raubkunst-Kunstraub. Die Schweiz und der Handel mit gestohlenen Kulturgütern zur Zeit des Zweiten Weltkriegs. Herausgegeben von dem Bundesamt für Kultur (BAK) und der Nationalen Informationsstelle für Kulturgüter-Erhaltung (NIKE). Zürich 1998.

DEUTSCHES HISTORISCHES MUSEUM ([DHM\(: Database on the Munich Central Collecting Point - Deutsches ...](#)

www.dhm.de/datenbank/ccp/dhm_ccp.php?lang=en

DIEMANN, Christoph et.al.(Hg.), Kooperation und Verbrechen, Formen der „Kollaboration“ im oestlichen Europa 1939-1945. Beitrage zur Geschichte des Nationalsozialismus. Goettingen 2003.

DOBROVŠČAK Ljiljana; Židovi u Osijeku od doseljavanja do prvog svjetskog rata. Zagreb 2013

DOBROVŠČAK Ljiljana, Židovi u Vukovaru i okolici do 1848.godine. www.pilar.hr/wp-content/images/stories/.../vukovar33_213.pdf

DOMAŠ Jasminka, Glasovi, sjećanja život...Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji. Zagreb 2015.

DRETAR Milivoj, [Pljačka ludbreških Židova | Hrvatski povijesni portal](#)

DRETAR Milivoj, Životni put Borisa Brauna. Ha-Kol.Zagreb, Srpanj-kolovoz rujanj2016; br. 145: www.povijest.net > Holokaust

DRETAR Milivoj, Židovi u ludbreškom gospodarstvu: HA-KOL, br. 105. svibanj-lipanj 2008, str. 33-35. U http://www.zoz.hr/files/hakol_105.pdf

DULIBIĆ Ljerka, Iva PASINI TRŽEC, O atribuciji, provenijenciji i recepciji slike „Rođenje Isusovo i Poklonstvo pastira“ iz nizozemske zbirke u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu. U: Radovi Instituta za povijest umjetnost, sv.37, br. 37, Zagreb 2013., str. 73–80..

<https://hrcak.srce.hr/138240>, Radovi instituta za povijest umjetnosti, Vol. 37, br. 37, Zagreb 2013

FALL „GURLITT“: „Raubkunst_“ - <https://www.zeit.de> > Kultur - [Prevedi ovu stranicu](#) 8. stu 2013. - ZEIT ONLINE

FRANCINI Esther Tisa- HEUSS Anja- KREIS Georg, Fluchtgut-Raubgut. Der Transfer von Kulturgütern in und über die Westschweiz. 1933-1945 und die Frage der Restitution. Zürich 2001.

GAVAZZI Milovan, In memoriam Vladimir Tkalčić. U: [Etnološka tribina : Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Vol.3 Izvješća No.0 Siječanj 1972.](#) 133-137, www.hrcak.srce.hr/171114

GLAVAŠ Suzana, O ulozi Židova u gospodarskoj povijesti Hrvatske. Novi Omanut, Zagreb, br. 126, veljača 2015, str.1-3 i i HA-KOL rujan-listopad 2011; Zagreb, 2011

GOLDSTEIN Ivo, Antisemitizam u Hrvatskoj. Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj. U Zborniku *Zna li se 1941-1945?* Zagreb 1996

GOLDSTEIN Ivo i Slavko, Holokaust u Zagrebu, Zagreb 2001.

GOLDSTEIN Ivo, Zagreb 1941-1945. Zagreb 2011

GRADSKA PLINARA ZAGREB; <http://www.plinara-zagreb.hr/o-nama/povijest/32>

GREGORI Daniela, Kunst: Oesterreich gibt Klimt-Werke zurueck. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 17.1.2006 BARTELMANN Mira-Michael KUBITZKA, Der schwierige Umgang mit Raubkunst. <https://www.br.de/nachricht/ns-raubkunst-provenienzforschung-gurlitt-100.html>

GRGIĆ Stipica, *Uprava u Savskoj Banovini (1929.-1939.) - Repozitorij Hrvatskih studija* <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud:972/datastream/.../download> 2014

GRUBIŠIĆ Ante, [Zasluge dr. Josipa Bösendorfera u spašavanju kulturne ... - \(CKHIS\).na](#) ckhis.ffzg.unizg.hr/files/file/pdf/.../DS-2012_31-Grubisic.pdf.2013

GRÜNFELDER Anna Maria, Sustigla ih Šoa. Strani židovski izbjeglice u Jugoslaviji (1933-1945). Zagreb 2018.

IKOM: https://hr.wikipedia.org/wiki/NAMA#Od_1879._do_1945.

IVANKOVIĆ Mladenka, Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946 - 1952. godine. Na: www.academia.edu/35963058/

IVANKOVIĆ Vedran, Mladen OBAD ŠČITAROČI, Planiranje i izgradnja Zagreba 1945.-1952. Znanstveni prilozi □□ 1951-1952, Prostor Zagreb, br. 19 (2011, sv. 2 (god.42), 363-374.

IVELJIĆ Iskra, Očevi i sinovi, privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19.stoljeća. Zagreb 2007

JAREB Jere, Zlato i novac NDH izseni u inozemstvo. Dokumentarni prikaz. Zagreb, 1997

JOEDICKE Frank, Welche Bedeutung hat 1945? www.davidkultur.at/welche-bedeutung-hat-1945. „David“, Juedische KULTurzeitschrift. Linz 2018, br. 117 (srpanj 2018).

JONJIĆ Tomislav, O pokušaju osnivanja Hrvatskog komiteta u Švicarskoj 1943. <https://hrcak.srce.hr/file/128705>, 2012; 217-332, ovdje 237.

JUTARNJI LIST; 20.12.2007, Zagrebački tajkuni iz 19.stoljeća.
<https://www.jutarnji.hr/arhiva/zagrebacki-tajkuni-iz-19.-stoljeca/3858441/>

KAHLE Darko, Potpisani projekt i realizacije Vladimira Šterka u Zagrebu od 1923. do 1941. U: Prostor, znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam. Vol. 16, br. 2 (36), Zagreb 2008, str. 192-209. www.hrcak.srce.hr/30698.

KARAMAN Igor, Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800-1941. Zagreb 1991.

KATIĆ Lovre, [Don Frane Bulić](https://hrcak.srce.hr/file/90905):<https://hrcak.srce.hr/file/90905>

KISIĆ KOLANOVIĆ Nada, Podržavljanje imovine Židova u NDH“. Časopis za suvremenu povijest, god.30, br. 3, Zagreb 1998., 429.-453

KIŠ Patricija, Neobičan put slike Starog majstora. Od skladišta Hitlerovog muzeja, preko Pavelića, do Zrinjevca. Baština: Studija dviju kustosica otkrila zanimljivo podrijetlo nekoliko umjetnina is Strossmaerove galerije. U: Jutarnji list, 28.2.2018, S.36, 37.

KNEŽEVIĆ Snješka - Aleksandar LASLO; .Židovski Zagreb. Kulturno-povijesni vodič (Židovska općina Zagreb 2011/5771) 60

KOLAR DIMITRIJEVIĆ; Hrvatsko gospodarstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. (Simpozij, Hrvatski narod u Drugom svjetskom ratu, Zagreb, 6.10.1995). Časopis za suvremenu povijest, god. 27, br. 3, Zagreb, 1995, str. 527-542.

KOLJANIN Milan, Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941. Beograd 2008.

KRALJEVIĆ Egon, Sumarni inventar Ministarstva Državne riznice Nezavisne države Hrvatske. <http://arhinet.arhiv.hr/Pages/PdfFile.aspx?Id=466>, Zagreb 1999

KRIVOKAPIĆ Boris, O kraju rata i ratnog stanja. U: Megatrend revija, 247

<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/.../1820-31591404241K.pdf>

KRIZMAN Branko, Branko KRIZMAN; Ustaše i NDH: Na [http://www.znaci.net/00003/531_\(bez_godine\)_pdf](http://www.znaci.net/00003/531_(bez_godine)_pdf), 469. 245, 289 i passim. (izvornik: Zagreb 1988.)

[KUNSTHÄNDLERNETZWERKE im Dritten Reich und in der Nachkriegszeit: www.collectiongruenbaum.com/.../Art-Dealer-Networks-Article-](http://www.collectiongruenbaum.com/.../Art-Dealer-Networks-Article-)

KUSIĆ Zvonko, Ante Topić Mimara. U: Ljerka DULIBIĆ (ur.), Odabrana djela iz Donacije Ante Topić Mimara Strossmayerovoj Galeriji Starih majstora HAZU. Izložba u povodu 120.obljetnice donatorova rođenja, 7.4-20.5.2018. Zagreb 2018 (Katalog izložbe), 6-8.

LACKO VIDULIĆ Lidija, Obilježeno 90 godina Hrvatskoga PEN-a: **Za slobodu i za riječ. U „Vijenac“ Matice Hrvatske, br. 620, 7.12.2017.godine.**

LILLTEICHER Jürgen, Die Rückerstattung jüdischen Eigentums in Westdeutschland nach dem Zweiten Weltkrieg. Eine Studie über Verfolgungserfahrung, Rechtsstaatlichkeit und Vergangenheitspolitik 1945–1971. Dissertation Freiburg i. Br. 2002.

LÖHR Hans Christian, Das Braune Haus der Kunst. Hitler und der „Sonderauftrag Linz“. Berlin 2005

MAGIĆ Ivanka, Hrvatski Državni arhiv u Zagrebu - Sumarni inventar Zemaljske uprava narodnih dobara 1945-1946. Zagreb 2008 (dopuna 2015.g.)

MATICKA Marijan, Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji 1944-1948.gdone. U_ Radovi-Zavod za hrvatsku povijest god.24, br.3 Zagreb 1992, str. 123-148. i [www/hrcak.srce.hr/file/34247](http://www.hrcak.srce.hr/file/34247), 1982.

MAYER (MAJER) Ljubomir, Tragom jedne skoro izgubljene priče. U: J. DOMAŠ; Glasovi....215-250.

MAŽURAN SUBOTIĆ Vesna, [Dr. Antun Bauer kao osnivač Gipsoteke u Zagrebu - Hrčak - Srce https://hrcak.srce.hr/89572](https://hrcak.srce.hr/89572)

MIHAL BRANDL Naida, Židovska topografija Zagreba kojeg više nema. Historijski zbornik god. LXIX (2016), br. 1, str. 91–103, 91.

MIHAL BRANDL Naida, Jews between Two Totalitariaj Systems: Property Legislation. Revue of Croatian History. God. XII, Nr.1, Zagreb 2016. 112-125.

MIRNIK Ivan, Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisanog vremena

NA-MA, https://hr.wikipedia.org/wiki/NAMA#Od_1879._do_1945.

NEŠOVIĆ Slobodan (ed., Zakonodavni rad Pretsedništva Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Pretsedništva Privremene narodne skupštine (19. novembra 1944. - 27. oktobra 1945.) po stenografskim beleškama i drugim izvorima (Belgrade, 1951).

[NEVJEROJATNA povijest bogate židovske obitelji: posjedovali su rafineriju ...](https://www.slobodnadalmacija.hr/.../nevjerojatna-povijest-bogate-zidovske-obitelji-p...)

<https://www.slobodnadalmacija.hr/.../nevjerojatna-povijest-bogate-zidovske-obitelji-p...>
30. lis 2016. -

[NS- Raubkunst Alles „Gurlitt“, oder was?](https://www.freitag.de/autoren/joachim.../alles-gurlitt-oder-was.28.)

[https://www.freitag.de/autoren/joachim.../alles-gurlitt-oder-was.28. stu 2013.](https://www.freitag.de/autoren/joachim.../alles-gurlitt-oder-was.28.)

OBILJEŽENO 75. godina napada na židovsku sinagogu u Splitu: www.dalmacijadanas.hr/obiljezeno-75-godina-napada-na-zidovsku-sinagogu-u-splitu

PERITZ Romina, [Tajne vile ustaške elite.](https://www.jutarnji.hr/vijesti/tajne-vile-ustaske-elite-u-mojoj...je.../863278/) <https://www.jutarnji.hr/vijesti/tajne-vile-ustaske-elite-u-mojoj...je.../863278/>

PETROPOULOS Jonathan, Kunsthändlernetzwerke im Dritten Reich und in der Nachkriegszeit. USA <http://www.collectiongruenbaum.com/wp-content/uploads/2017/03/Art-Dealer-Networks-Article-JCH-German.pdf>

PORTMANN Michael, Kommunistische Abrechnung mit Kriegsverbrechern, Kollaborateuren. 'Volksfeinden' und 'Verrätern' in Jugoslawien während des Zweiten Weltkriegs und unmittelbar danach (1943-1950). Wien 2007, 9, 73,74

POŽAR Hrvoje, Hrvatska Pravoslavna crkva. Zagreb, 1998.

PREMERL Tomislav, rvatska moderna arhitektura između dva rata. Zagreb 1990.

PROMJENA u društvenoj i ekonomskoj strukturi zemlje: http://www.znaci.net/00001/138_67.pdf

RADOVANOVIĆ Milan, Appropriation of Jewish Property in Yugoslavia 1940/1941-1945 – Perspectives on Research. Treća radionica, Filozofska Univerziteta u Beogradu, 20.04.2018, Izvještaj. www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-7340

ROLINEK Susanne, [Raub und Restitution jüdischen Kulturgutes](http://hbjk.sbg.ac.at/kapitel/raub-und-restitution-juedischen-kulturgutes/).
http://hbjk.sbg.ac.at/kapitel/raub-und-restitution-juedischen-kulturgutes/

ROMANO Jaša, Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobilačkog rata. Beograd 1980

SCHOELZEL Christian - SCHMIDT Sanela, Raub juedischen Eigentums in Jugoslawien 1940-1945 Christian SCHÖLZEL, Tagungsbericht 14.7.2017.g.Berlin, u :H-Soz-Kult 02.10.2017.
www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-7340

SCHULZE Jörg, Erinnerungskultur und Denkmalpflege. http://www.architektur-forum-rheinland.de/wp-content/uploads/2013/12/140113-Jörg_Schulze_Erinnerungskultur_und_Denkmalpflege_Vortrag_Architektur_Forum_Rheinland/Domforum_Köln_13.1.2014.pdf.

SCHWARZ Birgit, Hitlers Museum. Die Fotoalben „Gemaeldegalerie Linz“: Dokumente zum“Fuehrermuseum“. Wien-Koeln-Wiemar 2004.

SHELAH Menahem, Soldati italiani brava gente: U: [Archivio - Corriere della Sera](http://archiviostorico.corriere.it/1993/agosto/02/soldati_italiani_brava_gente_co_0_9308028)
http://archiviostorico.corriere.it/1993/agosto/02/soldati_italiani_brava_gente_co_0_9308028

SLAVEX, Slavonski Brod: „Slavonija DI“ d.d.“<https://slavonija-di.hr/hr/o-nama>

STOURZH Gerald, Oesterreichs Weg zum Staatsvertrag und zur Neutralitaet. Printquelle: Forum Politische Bildung (Hg.), Frei - Souverän - Neutral - Europäisch. 1945 - 1955 - 1995 - 2005 (Informationen zur Politischen Bildung Band 22). Studien Verlag, Innsbruck/Wien 2004 7-20. ,www.demokratiezentrum.org

STULLI Bernard, Židovi u Dubrovniku (Jews in Dubrovnik).. Zagreb 1989.

ŠADEK; Vladimir, Podravina: Postupanje ustaškog režima s imovinom Židova i Srba u kotarima Koprivnica i Đurđevac (1941. - 1942.) <https://hrcak.srce.hr/file/223596>

ŠALIĆ Tomo, Židovi u Vinkovcima i okolici, Osijek 2002.

ŠARČEVIĆ Josip, Prof. Dr. Viktor Hoffiller. Na: Hrvatski povijesni portal: www.povijest.net
> Hrvatske ličnosti. 18.2.2011.

ŠIMONČIĆ BOBETKO Zdenka, Industrija Hrvatske 1918-1941. Zagreb 2004.

ŠOLA Tomislav, In memoriam Zdenka MUNK. U: [Informatica museologica, Vol.15 No.4 Prosinac 1985](http://www.hrcak.srce.hr/145734).
www.hrcak.srce.hr/145734

TAŞDELEN Alper, Das völkerrechtliche Regime der Kulturgüterückführung Alper Taşdelen <http://cultural-property.uni-goettingen.de/wp-content/uploads/2015/10/gscp9-13-tasdelen.pdf>

TOMASEVICH Jozo, War and Revolution in Yugoslavia. Occupation and Collaboration. Stanford 2001.

TRANSCULTAA: Transferring Cultural Objects in the Alpe Adria Region in the 20 th Century: <https://www.transculaa.eu/>

USTAV FEDERATIVNE NARODNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE:
http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html

VEKIĆ Narcisa, Arheolozi nisu još uvijek spremni dirnuti taj lokalitet. Glas Slavonije, 28.2.2015.godine, na: <http://www.glas-slavonije.hr/262300/5/Arheolozi-nisu-jos-uvijek-spremni-dirnuti-taj-lokalitet>

VODOPIVEC Nataša, Podjetništvo v Mariboru in okolici med svetovnim vojnama. Diplomaska radnja Sveučilišta u Mariboru 2004, 49,53.

VOJNOVIĆ Branimira, Zapisnici Politpburo Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. Zagreb 1985.

VOJNOVIĆ Branimira, Zapisnici Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. Zagreb 1988.

[WO Hitlers Raubkunst gesammelt wurde - Kunst - Badische Zeitung](#)

www.badische-zeitung.de/.../wo-hitlers-raubkunst-gesammelt-wurde.4.9.2015.

ZAKONSKE ZAKONSKE ODREDBE I NAREDBE ' ; fjpf »I - Sistory

www.sistory.si/cdn/publikacije/37001-38000/.../zakoni_odredbe_knjiga_I_abby.pdf

ZBIRKA „Ante Topić Mimara: Umjetničko blago: U mimarinoj zbirci...
<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-mimarinoj-zbirci-i-umjetnine-koje-su-nacisti-ukrali-zidovima/3123716/> (6.7.2010.) i

verdacht http://www.dhm.de/datenbank/ccp/dhm_ccp.php?seite=6&is_fulltext=true&fulltext=Jugoslawien&suchen=Schnellsuche&modus=rechts).

ZBORNİK; Zbornik zakona i naredaba Nezavisne države Hrvatske Izdaje Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH God. 1941., svezak I-XII., 1-1258., godište I, Zagreb 1941

ŽGALJIĆ Josip, [Izvori za povijest naftnog gospodarstva u zapadnoj Hrvatskoj.](#) • [Vjesnik Istarskog arhiva, br.4/5, Rijeka1994/1995. Izd. 1998\]\), str. 107-112.-.](#)

ŽIVAKOVIĆ KERŽE Zlata, Podržavljenje imovine Židova u Osijeku u NDH. Časopis za suvremenu povijest (ČSP), God. 39., br. 1., Zagreb 1997, str. 97-116

Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE, Holokaust u Osijeku. U: [www. public.mzos.hr/fgs.axd?id=12181](http://www.public.mzos.hr/fgs.axd?id=12181)

Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE; Od židovskog naselja Tenja do sabirnog logora. www.hrcak.srce.hr/r/file/11347, pdf (497-514)

S A D R Ź A J

SUMMARY	2
O stupnju istraženosti - mogućnosti i nemogućnosti odgovora	4
I.1. “Podavanje Židova za potrebe Države“ - „Kontribucija“ zlata, srebra i novca	14
I.2. Dodatni zahtjevi ustaških vlasti u ime Podavanja Židova“	20
I.3. Nabava deviza	22
I.4. Umjetnine u privatnim domovima - navodno „spasavanje“	23
I.5. „Praktična vrijednost umjetničkih nadgrobnih spomenika“	30
I.6. Pljačkanje pokretnina od strane sugrađana	31
<u>II. „Jačanje hrvatskog gospodarstva“ - gospodarenje židovskim imetkom</u>	<u>34</u>
II.1. Prodaja u besćenje, pogodovanje, podmićivanje, špekulacije	
II.2. Prekogranična trgovina umjetninama iz židovskog vlasništva	37
II.3. Samozaštita oštećenih - Pokušaj prokrijumčarenja imetka u bijegu iz NDH	39
II.4. „Endloesung“ - definitivna likvidacija „židovske imovine“(1942.godine)	43
II.5. Kraj ustaške države - spasavanje opljačkanog državnog imetka	45
<u>III. „Narodna vlast“</u>	<u>49</u>
III.1. Prijelaz vlasti - „čišćenje“ ostataka ustaške vladavine	
III.2. Povrat imovine	51
III.2.1. Bivše židovske nekretnine - selektivni -povrat predratnim vlasnicima	
III.2.2. Prijelaz pokretne imovine pod „narodnu vlast“	53
III.2.3. Ustaška „ostavština“ u Hrvatskoj Državnoj banci	57
III.2.4. Imovina bez vlasnika u sefovima Hrvatske Državne banke	58
III.2.5. Zloporabe, prijevare – malverzacije	62
III.2.6. Malverzacije i pod komunističkom vladavinom (?)	64
III.3. Država kao gospodar židovske imovine	67
III.3.1. Nastojanje za povrat iz inozemstva - Povrat umjetničkog blaga Židova odnesenog u inozemstvo	
III.3.2. Spriječavanje odlaženja „narodnog dobra“ - Izvoz umjetnina iz Jugoslavije	69
<u>Prilog 1</u>	<u>74</u>

DRAGOCJENOSTI KONFISCIRANIH OD OKRUŽNOG SUDA OSIJEK

MINISTARSTVO FINANCIJA NRH; fond 283

Prilog 2 **80**

IZ NDH ODNESENI PREDMETI**IZVORI - ARHIVSKA GRAĐA** **81****IZVORI - MEMOARSKA LITERATURA** **82****LITERATURA** **83**